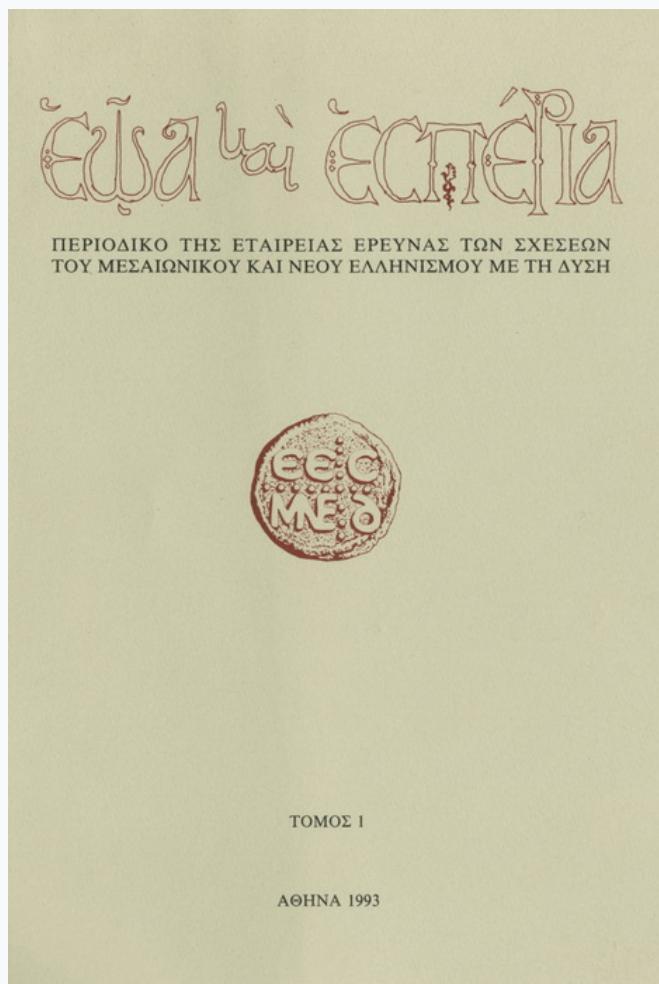

Eoa kai Esperia

Vol 1 (1993)

**Η ΜΑΝΗ ΣΤΟ ΜΑΤΙ ΤΟΥ ΚΥΚΛΩΝΑ Άγνωστες
πτυχές των συνεννοήσεων με τό ισπανικό
βασίλειο της Νεάπολης (1639-1648)**

ΑΝΤΩΝΗΣ ΠΑΡΔΟΣ

doi: [10.12681/eaesperia.27](https://doi.org/10.12681/eaesperia.27)

To cite this article:

ΠΑΡΔΟΣ Α. (1993). Η ΜΑΝΗ ΣΤΟ ΜΑΤΙ ΤΟΥ ΚΥΚΛΩΝΑ Άγνωστες πτυχές των συνεννοήσεων με τό ισπανικό βασίλειο της Νεάπολης (1639-1648). *Eoa Kai Esperia*, 1, 191-240. <https://doi.org/10.12681/eaesperia.27>

Η ΜΑΝΗ ΣΤΟ ΜΑΤΙ ΤΟΥ ΚΥΚΛΩΝΑ

”Αγνωστες πτυχές των συνεννοήσεων
μέ τό ισπανικό βασίλειο της Νεάπολης (1639-1648)

Ἡ οικονομική καί θεσμική παρακμή τῆς Ἰσπανίας¹ καί ἡ ὀριστική ἐγκατάλειψη τῶν βλέψεων τῆς στό χῶρο τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου, πού τοποθετεῖται στήν τρίτη δεκαετία τοῦ 17^{ου} αἰῶνα, δέ μποροῦσε φυσικά νά γίνει ἀμέσως αἰσθητή² καί παραδεκτὴ ἀπό τοὺς πληθυσμούς πού εἶχαν ἀναμιχθεῖ ἐνεργά στά σχέδιά της, ἀνάμεσα στοὺς ὁποίους ἀξιόλογη θέση κατέχουν οἱ Μανιάτες. Οἱ ἀδράνειες —φαινόμενο συχνό στήν Ἱστορία, πού στίς μέρες μας γνώρισε μιάν ἐκπληκτικὴ ἀμφίδρομη ἔξαρση— κινῶσαν τὰ γεγονότα μέ τὴν ἐπιτάχυνση πού εἶχε ἤδη ἀναπτυχθεῖ ἀπὸ τὴν ἀτέλειωτη διαδοχὴ τῶν ἐξεγέρσεων τῆς Μάνης, πού οἱ ἄμεσες ἀπαρχές τους ἀνάγονται

1. Ἀπὸ τὴν ἀπέραντη σχετικὴ βιβλιογραφία, πού συνεχῶς ἀνανεώνεται καθὼς τό θέμα συνδέεται ἄμεσα μέ τὴν πολυσυζητημένη «κρίση τοῦ 17^{ου} αἰῶνα», ἀρκοῦν γιὰ τό σκοπὸ μας οἱ σφαιρικές προσεγγίσεις τῶν C. CIPOLLA, *Ἡ Εὐρώπη πρὶν ἀπὸ τὴ βιομηχανικὴ ἐπανάσταση...*, Ἀθήνα 1988, σ. 324-328 καί (εἰδικότερα γιὰ τὴν περίπτωση τοῦ βασιλείου τῆς Νεάπολης) F. BRAUDEL, *L' Italia fuori d' Italia. Due secoli e tre Italie, Storia d' Italia*, τ. 2, Τορίνο 1974, σ. 2.231-2.233. —Γιὰ μιὰ ἀναλυτικὴ θεώρηση τοῦ ζητήματος βλ. τὴν κλασικὴ μονογραφία τοῦ J. H. ELLIOT, *La rebelión de los Catalanos: un estudio sobre la decadencia de España (1598-1640)*, Μαδρίτη 1986 (ἐνημερωμένη μετάφραση τῆς ἀγγλικῆς ἔκδοσης τοῦ 1963).
2. I. ΧΑΣΙΩΤΗΣ, *Spanish Policy towards the Greek Insurrectionary Movements of the Early Seventeenth Century*, *Actes du IIe Congrès International des Études du Sud-Est Européen*, τ. 3, Ἀθήνα 1976, σ. 316, ὅπου καί συνοψίζονται οἱ λόγοι γιὰ τοὺς ὁποίους οἱ Ἕλληνες εἶχαν συγκεντρώσει τίς ἐλπίδες τους γιὰ ἀπελευθέρωση στήν ισπανικὴ βοήθεια καί οἱ ὁποιοὶ ἦταν: Ὁ ἀδιάλειπτος ἀκήρυκτος πόλεμος μεταξὺ ισπανικῆς καί ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, ἡ πίστη στό ἀήττητο τῶν ισπανικῶν (ἰδίως τῶν ναυτικῶν) δυνάμεων, ἡ καταλυτικὴ παρουσία τῆς Ἰσπανίας στήν Ἰταλία [συνεπῶς καί ἡ ἄμεση σχεδὸν γειτνίαση τῆς μέ τίς ὀθωμανικὲς κτήσεις τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἰῖμου] καί τέλος ἡ στάση τῶν Ἰσπανῶν ἀπέναντι στοὺς Ἕλληνες, τοὺς ὁποίους, σέ ἀντίθεση μέ τὴν πρακτικὴ πού ἀκολούθησαν οἱ Βενετοὶ καί οἱ Γάλλοι, φρόντιζαν νά μὴ ἀποθαρρύνουν. Γενικότερα γιὰ τίς ποικίλες ἐπαφές ἀνάμεσα στίς δύο χῶρες βλ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Σχέσεις Ἑλλήνων καί Ἰσπανῶν στά χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1969 καί γιὰ τὴν στάση καί τῶν ἄλλων κρατῶν ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Οἱ εὐρωπαϊκὲς δυνάμεις καί τό πρόβλημα τῆς ἐλληνικῆς ἀνεξαρτησίας, στό *Ἑλλάδα: Ἱστορία καί πολιτισμός*, τ. 5, Θεσσαλονίκη - Ἀθήνα 1981, σ. 56-119.

στή ναυμαχία της Ναυπάκτου καί πού είχαν πυκνώσει ανεπανάληπτα στis αρχές του 17^{ου} αιώνα³. Έξάλλου ή συγκυρία νέων εξελίξεων σχημάτιζε ένα πλέγμα φαινομενικής συνέχειας τών γεγονότων. Οί συγκρούσεις του Τριακονταετούς Πολέμου, γιά παράδειγμα, είχαν έμμεσες προεκτάσεις καί στis έλληνικές θάλασσες, από τίς όποιες περνούσαν οί σημαντικότεροι έμπορικοί δρόμοι: Ένα πλῆθος μοιρών ή καί όλόκληρων στόλων επιδιόταν μέ έντυπωσιακά άποτελέσματα στην ύπονόμηση της οίκονομίας τών αντίπαλων κρατῶν κουρσεύοντας τά πλοία τους καί συμβάλλοντας στό σκληρό άνταγωνισμό τών δυτικοευρωπαϊκῶν δυνάμεων γιά τόν οίκονομικό έλεγχο της όθωμανικής αὐτοκρατορίας⁴. Παράλληλα μέ τά κλασικά καταδρομικά τάγματα τών Ίωαννιτῶν ίπποτῶν της Μάλτας καί τῶν Άγιοστεφανιτῶν της Τοσκάνης πολλαπλασιάστηκαν οί Μαγιorkίνοι, Γάλλοι, Πορτογάλλοι, Όλλανδοί καί Άγγλοι καί κυριάρχησαν στό Αίγαίο⁵.

3. Μ. ΛΑΣΚΑΡΙΣ, Έκκλήσεις του έπισκόπου Μάνης Νεοφύτου προς τούς Ίσπανούς (1612-1613) διά την άπελευθέρωσιν της Πελοποννήσου, *Έλληνικά* 15 (1957) 293-310. Α. ΤΟΒΑΡ, Una petición de socorro de los griegos de Maina a Felipe II en 1584-1585, *Boletín de la Real Academia de la Historia* 142 (1958) 343-363. ΣΤ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Η κίνηση του δούκα του Νεβέρ Καρόλου Γονζάγα γιά την άπελευθέρωση τών βαλκανικῶν λαῶν (1603-1625)*, Θεσσαλονίκη 1966, σ. 29-71, 113-133, 144-147, 154-155, 183, 224-225. Ι. ΧΑΣΙΩΤΗΣ, *Μακάριος, Θεόδωρος καί Νικηφόρος οί Μελισσηνοί - Μελισσουργοί (16ος-17ος αϊ.)*, Θεσσαλονίκη 1966, σ. 27-44. Ο ΙΔΙΟΣ, *Οί Έλληνες στis παραμονές της ναυμαχίας της Ναυπάκτου...*, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 160-168, 183-193. Κ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, *Η Μάνη εις τά αρχεία της Βενετίας (1611-1674)*, *Λακωνικά Σπουδαι* 1 (1972) 83-118. Κ. ΝΤΟΚΟΣ, Έπαναστατικά κινήσεις εις Μάνην πρό της ναυμαχίας της Ναυπάκτου καί ή έναντι αυτῶν στάσις της Βενετίας καί Ίσπανίας (1570-1571), *δ.π.*, σ. 212-266. J. M. FLORISTAN IMIZCOZ, *Fuentes para la politica oriental de los Austrias. La documentacion griega del Archivo de Simancas (1571-1621)*, τ. 1, Universidad de Leon 1988, σ. 247-414.
4. Γενικότερα γιά την κατάσταση στην Άνατολική Μεσόγειο: Γ. ΛΕΟΝΤΑΡΙΤΗΣ, *Έλληνική έμπορική ναυτιλία (1453-1850)*, Άθήνα (Ε.Μ.Ν.Ε. - Μνήμων 1981: Άναδημοσίευση της έκδοσης της Έθνικής Τράπεζας της Ελλάδας, Άθήνα 1972) καί γιά τά ναυτικά γεγονότα, R. C. ANDERSON, *Naval Wars in the Levant (1559-1853)*, Λίβερπουλ 1952, σ. 55-120. —Γιά τόν οίκονομικό καί πολιτικό ρόλο τῶν δυτικῶν κρατῶν βλ. G. TONGAS, *Les relations de la France avec l' empire ottoman durant la premiere moitié du XVIIe siècle et l' ambassade a Constantinople de Philippe de Harlay, comte de Césy, 1619-1640*, Τουλούζη 1942, σ. 97-128, 200-215· Α. L. HORNIKER, Anglo-French Rivalry in the Levant from 1583 to 1612, *Journal of Modern History* 18 (1946) 289-305 καί P. CERNOVODEANU, *England's Trade Policy and Her Exchange of Goods with the Romanian Countries under the Latter Stuarts (1660-1714)*, Βουκουρέστι 1972, σ. 22-33, 40-46. —Βιβλιογραφία γιά την παρακμή της Βενετίας: ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΠΑΝΟΠΟΥΛΟΥ, Όψεις της ναυτιλιακής κίνησης του Χάνδακα τό 17^ο αιώνα, *Κρητική Έστία*, Περίοδος Δ΄, 2 (1988) 152-153.
5. F. BRAUDEL, *La Mediterranée et le monde méditerranéen a l' époque de Philippe II*, τ. 2, Παρίσι 1982⁵, σ. 198-203. Α. TENENTI, *Venezia e i corsari*, Μπάρι 1961, σ. 29-114. Α.

Ἡ δράση τους εὐνοήθηκε ἀνάμεσα στὰ ἄλλα καί ἀπό τό σοβαρό πλήγμα πού κατάφερε ἐναντίον τῶν Μπαρμπαρέζων ὁ Βενετός προβλεπτής τοῦ στόλου Ἰωάννης Μαρίνος Capello τό 1638 συλλαμβάνοντας στό λιμάνι τῆς Αὐλώνας 16 «φοῦστες» τῶν Ἀλγερινῶν πειρατῶν⁶: Φαίνεται πώς ἡ σχετική ἰσορροπία⁷ ἀνάμεσα στίς χριστιανικές καί τίς μουσουλμανικές δυνάμεις τοῦ παραδοσιακοῦ «Ἱεροῦ Πολέμου» στήν Ἀνατολική Μεσόγειο διαταράχθηκε μετὰ τήν πρωτοφανή ἐπιτυχία τοῦ Capello, προκαλώντας τήν ἀδιαμφισβήτητη ἐπικράτηση τῶν χριστιανῶν κουρσάρων καί διαμορφώνοντας ἕνα κλίμα πού ὁδήγησε σέ νέα ἔξαρση τῆς πειρατείας σέ ὅλες τίς μορφές της, ὀργανωμένες καί μή. Τό κλίμα αὐτό ἐνθάρρυνε τή δυναμική ἐμφάνιση τῶν Μανιατῶν, ἄλλοτε στό πλευρό τῶν χριστιανῶν καταδρομέων, πού ἤδη ἀπό τίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα τούς εἶχαν μυήσει στήν τέχνη τους⁸, καί ἄλλοτε αὐτόνομα.

Ἐλπισαν ἄραγε οἱ Μανιάτες στήν ἔκρηξη ἑνός νέου τουρκοβενετικοῦ πολέμου μετὰ τό ἐπείσodio τῆς Αὐλώνας καί ἰδίως μετὰ τή φυλάκιση τοῦ Βενετοῦ βαΐλου Ἀλοΐσιου Contarini πού ἐπακολούθησε στήν Κωνσταντινούπολη; Ἀνεξάρτητα ἀπό τό ἐνδεχόμενο αὐτό, πού ὅπως εἶναι γνωστό ἡ Βενετία προσπάθησε νά ἀποφύγει⁹ ἀφοῦ δέν ἦταν σέ θέση νά ἀναλάβει ἕναν τέτοιο πόλεμο, οἱ ἐλπίδες τῶν Μανιατῶν ὑποδαυλίζονταν ἀδιάκοπα ἀπό τίς καθημερινές, θά λέγαμε, ἐμφανίσεις τῶν δυτικῶν κουρσάρων στά νερά τοῦ Ταινάρου καί ἀπό τίς μαυλιστικές τους ὑποσχέσεις, ἰδιαίτερα γιά τά κέρδη πού θά τούς ἀπέφερε ἡ συμμετοχή τους σέ πειρατικές ἐπιχειρήσεις. Πιο ἀποφασιστικά τώρα ξεχύθηκαν στίς ἑλληνικές θάλασσες καί πιο ὀργανωμένα ἐκμεταλλεύτηκαν τίς ἀφιλόξενες ἀκτές τους παρα-

ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, τ. 2, Θεσσαλονίκη 1976², σ. 137-150. Κ. ΝΤΟΚΟΣ, Μία ὑπόθεση πειρατείας κατά τόν 17ον αἰῶνα, *Θησαυρίσματα* 2 (1963), 36-37, 56-61 (ὅπου καί ἀνάλυση τῆς διαφορᾶς μεταξύ πειρατείας καί καταδρομῆς, τῆς ὁποίας καθορίζονται τά θεσμικά πλαίσια).

6. J. HAMMER, *Histoire de l'empire ottoman...* (μτφρ. J. Hellert), τ. 9, Παρίσι 1837, σ. 375. G. CAPPELLETTI, *Storia della Repubblica di Venezia...*, τ. 10, Βενετία 1855, σ. 215-216. S. ROMANIN, *Storia documentata di Venezia...*, τ. 7, Βενετία 1858, σ. 344. Μ. NANI MOCENIGO, *Storia della marina veneziana...*, Ρώμη 1935, σ. 121-125. Πρβλ. καί ἐδῶ παρακάτω σ. 195, σημ. 17.

7 F. BRAUDEL, *ὁ.π.*, σ. 209.

8 Δ. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, *Corsaires et pirates dans les mers grecques au temps de la domination turque*, Ἀθήνα 1939, σ. 14.

9 J. HAMMER, *ὁ.π.*, σ. 376-379. S. ROMANIN, *ὁ.π.*, σ. 345. Π. ΧΙΩΤΗΣ, *Σειρᾶς ἱστορικῶν ἀπομνημονευμάτων...* τ. 3, Κέρκυρα 1863, σ. 185-186. Μ. NANI MOCENIGO, *ὁ.π.*, σ. 125. Ι. ΧΑΣΙΩΤΗΣ, Αἷτια καί ἀφορμές τοῦ [Κρητικοῦ] πολέμου, *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, τ. 10, Ἀθήνα 1974, σ. 334.

μονεύοντας τά πλοῖα πού, ἀφοῦ σώζονταν ἀπό τίς τρικυμίες τοῦ Καβο-Μαλιᾶ, ἔπεφταν ἀναπόδραστα στίς ἐνέδρες τους τσακισμένα, μέ πληρώματα ἔξαντλημένα καί ἀνίσχυρα νά προβάλουν σοβαρή ἀντίσταση¹⁰. Πρός τό τέλος τῆς δεκαετίας τοῦ 1630 οἱ Μανιάτες διέθεταν ἤδη ἕνα μικρό στολίσκο ἀπό φρεγάτες καί εἶχαν κουρσέψει ἕναν ἀνυπολόγιστο ἀριθμό πλοίων¹¹. Παράλληλα μέ τήν πειρατεία συνέχισαν —καί μάλλον πύκνωσαν— τή διενέργεια ἐπιδρομῶν ἐναντίον τῶν γειτονικῶν περιοχῶν τῆς Καλαμάτας, τοῦ Μυστρά καί τοῦ Πασαβᾶ: "Ἄν πιστέψουμε τοὺς ἀριθμούς πού παρέχουν οἱ ἴδιοι (ἄρπαγὴ 10.000 γιδοπροβάτων μέχρι τό 1646)¹², θά πρέπει νά συμπεράνουμε πῶς οἱ ἐπιδρομές αὐτές διακρίνονταν ἀπό μαζικότητα, ἀλλά καί συχνότητα. Ἡ σύλληψη αἰχμαλώτων ἐξάλλου μέ σκοπό τά λύτρα ἢ καί τή δουλεμπορία, δέν εἶναι φαινόμενο πού ἐπισημαίνεται γιά πρώτη φορά ἀπό τίς πηγές¹³.

Ἡ ἐντονότατη αὐτή καί παράλληλη δράση τους στήν ξηρά καί τή θάλασσα φαίνεται πῶς, πέρα ἀπό τήν εὐνόητη ἐνόχληση πού προκάλεσε στό ὀθωμανικό κράτος, συνδέθηκε ἀπό τοὺς Τούρκους καί μέ τίς κινήσεις τοῦ Ἑλλή πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων, ὁ ὁποῖος ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 1637 εἶχε ἐπιδιώξει νά προσεταιριστεῖ τοὺς Μανιάτες στήν ἀποστασία πού ἐτοίμαζε, στρατολογώντας τους ἀθρόα καί προσφέροντάς τους ἄφθονα χρήματα¹⁴.

10. Δ. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, *δ.π.*, σ. 23-25. Α. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *δ.π.*, σ. 137-138 καί τ. 3, Θεσσαλονίκη 1968, σ. 505.

11. Γιά τό ζήτημα αὐτό ἔχω συγκεντρώσει πλούσιο ἀνέκδοτο ὕλικό στό πλαίσιο τῶν ἐρευνῶν πού πραγματοποιήσα ἐπὶ τρία χρόνια στά βενετικά ἀρχεῖα γιά τήν ἐκτενὴ μονογραφία πού, ὅπως εἶναι γνωστό, ἐτοιμάζω σχετικά μέ τήν πειρατεία καί τό δουλεμπόριο. Ἀφήνοντας γιά ἄλλη εὐκαιρία τήν παρουσίασή του θά σημειώσω μόνο ὅτι ἡ ἀναστάτωση πού εἶχε δημιουργήσει ἡ ἐντυπωσιακὴ πειρατικὴ δραστηριότητα τῶν Μανιατῶν ἦταν τόσο μεγάλη, ὥστε ὄχι μόνο οἱ Ὀθωμανοί, ἀλλά καί οἱ Βενετοὶ ἐπιχειροῦσαν νά τὴν ἀνακόψουν καταστρέφοντας τά πλοιάριά τους (βλ. χαρακτηριστικὰ σχετικὴ διαταγὴ τῆς Συγκλήτου (1 Σεπτεμβρίου 1640) πρὸς τὸν καπετάνιο Κρήτης Μαρίνο Bragadin στοῦ Κ. ΝΤΟΚΟΥ, Ἑπαναστατικαὶ κινήσεις..., σ. 226 καί σημ. 1). — Ὁ Bragadin ἤδη ἀπὸ τὴν ἀνοιξὴ σκόπευε νά ἀναθέσει στὸν capitan della guardia τὴν ἐξολόθρευσὴ τους, καταγγέλλοντας ὅτι οἱ Μανιάτες *continuano ad infestar Arcipelago, onde sempre maggiori sono le provocazioni che chiamano sopra di loro severo castigo...* (Biblioteca Marciana di Venezia, cod. ital., cl. VII, 1092 (8532) φ. 67^v-68^r, ἐπιστολὴ τοῦ ἀπὸ Χάνδακα 17/27 Μαΐου 1640 πρὸς τὸ Βενετὸ βάλιο στήν Κωνσταντινούπολη Ἀλοῖσιο Contarini). Πρβλ. καί ἐδῶ παρακάτω σημ. 26).

12. Βλ. παρακάτω Ἑγγρ. Α', σ. 231 (ὅπου δηλώνουν ἐπίσης ὅτι εἶχαν συλλάβει καί δέκα σκάφη στὴ θάλασσα).

13. Ὁ.π., σ. 231. Πρβλ. καί Α. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *δ.π.*, τ. 2, σ. 138 καί τ. 3, δ.π.

14. Κ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, Ἡ Μάνη..., σ. 122-123. — Ὁ σ., πέρα ἀπὸ κάποιες μεταφραστικὲς ἀνακρίβειες (π.χ. στή σ. 123 στ. 3 δέν ἀναφέρεται ἀπλῶς ὅτι ὁ Ἀλῆς ἤθελε νὰ ἐκδικηθεῖ

Ἡ ἀνταρσία ὥστόσο καταπνίγηκε πρὶν ξεσπάσει: Οἱ προθέσεις τοῦ Ἀλῆ δὲν ἔπεισαν γιὰ τὴ σοβαρότητά τους (ἀμφισβητήθηκαν ἀκόμα καὶ ἀπὸ τοὺς Βενετούς¹⁵), μὲ ἀποτέλεσμα νὰ μὴν κινηθοῦν οἱ ἀνυπότακτοι ἐκεῖνοι πληθυσμοί¹⁶, πού ἡ συμμετοχή τους θὰ διασποῦσε τίς ὀθωμανικὲς δυνάμεις καὶ συνεπῶς θὰ δημιουργοῦσε εὐνοϊκὲς προϋποθέσεις γιὰ μιὰ πολεμικὴ ἐμπλοκὴ τῆς Ἰσπανίας¹⁷ (ἥ καὶ τῆς Βενετίας) μὲ τὸ δέλεαρ τῆς κατάκτησης τοῦ Μοριᾶ.

τὴν Πρέβεζα, ἀλλὰ ὅτι *συνεχῶς τὴν τυραννοῦσε* μὲ τὴν πρόφαση πὼς οἱ κάτοικοι τῆς τὸν εἶχαν προσβάλει καὶ ζημιώσει —προφανῶς σὲ σχέση μὲ ὀρισμένα ἰχθυοτροφεῖα ποῦ ἀνῆκαν στὸ σουλτάνο καὶ ἄλλους καὶ πού εἶχε νοικιάσει ὁ ἴδιος ἰσχυριζόμενος ὅτι εἶχε ἐξουσιοδοτηθεῖ ἀπὸ τὸν πρῶτο: ... *la Prévessa, che non cessa di travagliar sotto pretesto d' esser stato dannificato et offeso da quelle genti nelle sue possessioni e di volersene vendicare. Ha affittato alcune peschiere che sono dell' istesso re e d' altri ancora, disseminando che tutto operi per commissione regia...*), παραλείπει καὶ τὴ συνέχεια τοῦ ἐγγράφου, στὴν ὁποία περικλείεται ἡ πεμπουσία τῆς στάσης τῆς Βενετίας ἀπέναντι στὸ ὀθωμανικὸ κράτος: Διατυπώνονται ὄχι μόνον ὑποψίες γιὰ τὴ φύση τῆς ἀποστασίας τοῦ Ἀλῆ (προφανῶς ἐπειδὴ δὲν ἐλεγχόταν ἀπὸ τοὺς Βενετούς), ἀλλὰ καὶ ἔντονοι φόβοι γιὰ ἐπέκταση τῶν συγκρούσεων πρὸς τὴν Κρήτη, πού οἱ Τοῦρκοι ἐποφθαλμιοῦσαν, τὰ Ἰόνια Νησιά, πού τὰ μισοῦσαν [ἐξαιτίας τῆς πειρατικῆς δράσης τῶν κατοίκων] καὶ πρὸς τὴ Δαλματία, πού ἐπιζητοῦσαν νὰ κατακτήσουν μὲ κάθε τρόπο: ... *Questa mossa, sia vera o finta ribellione... a me non piace, perchè, quando progredisse, non potria ch'è servire di eccitamento o di pretesto per dricciar l' armi tante volte sperimentate infedeli a quelle parti, non senza pericolo di pregiudizio negl' interessi di Vostra Serenità, che sa il Regno esser invidiato e desiderato, quest' Isole odiate, la Dalmatia bramata...* (A.S.V., Senato III (Secreta) - Dispacci Zante, filza 11, Ζάκυνθος 5/15 Μαρτίου 1637, προβλεπτὴς Στέφανος Capello).

15. Βλ. τὴν παραπάνω σημ. 14.

16. Πολύ περισσότερο ἀφοῦ ἦταν ἤδη γνωστὴ στὴν Πελοπόννησο ἡ ἐπικείμενη ἀβάθετος τοῦ καποδάν πασᾶ Μπεκίρ στὸ Αἶγαίο μὲ 40 γαλέρες καὶ δύο μαοῆς (A.S.V., ὁ.π., 13/23 Μαΐου 1637).

17. Φαίνεται πὼς ὁ Ἀλῆς βρισκόταν σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸ βασίλειο τῆς Κάτω Ἰταλίας, ἀφοῦ ἐκεῖ λέγεται πὼς ἐπιχείρησε νὰ καταφύγει μετὰ τὴν ἀποστολὴ καπιτζίδων ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ τὴ σύλληψή του (A.S.V., ὁ.π., Ζάκυνθος 13/23 Μαΐου 1637: Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ τοῦ προβλεπτῆ Capello μᾶς μεταφέρει καὶ πάλι ἀποήχους τῶν συγκρούσεων τοῦ Τριακονταετοῦς Πολέμου πού ἀναφέραμε στὴν ἀρχή, καθὼς μᾶς πληροφοροῦν ὅτι ὁ Γάλλος πρεσβευτὴς στὴν Κωνσταντινούπολη εἶχε συνεργήσει στὴ συγκρότηση τῆς μοίρας τῶν 16 μπαρμπάρτζικων πλοίων (πού τὸν ἐπόμενο χρόνο θὰ συλλάβουν οἱ Βενετοί, βλ. παραπάνω σ. 193), μὲ στόχο τὴν πρόκληση καταστροφῶν στὴν Ἀπουλία: ... *Il capitano d' un vassello fiamengo gionto hieri in questa spiaggia partito già quattro giorni da Livorno m' ha detto che correva voce in quelle parti che sedici galeotte barbaresche s' allestivano per uscir unite quanto prima. Da questo console Lattino ho sottratto che l' ambasciator francese in Constantinopoli habbia coaggiuvato questa unione a' danni o gelosia almeno delle riviere della Puglia, dove sia per capitare e salvarsi Ali bassà di*

Οἱ Τοῦρκοι, μέ ἀφορμή τίς καταγγελίες γιά τήν πειρατική τους δράση¹⁸ πού ἔφταναν σχεδόν καθημερινά ἀπό τό Αἰγαῖο, ἐκδήλωσαν γιά πολλοστή φορά τήν πρόθεση νά ὑποτάξουν τούς Μανιάτες: Στίς ἀρχές τοῦ 1639 σχεδίασαν μιὰ συντονισμένη ἐπιχείρηση ἐναντίον τους ἀπό ξηρά καί θάλασσα, ὅπως μαρτυροῦν οἱ πληροφορίες γιά συγκέντρωση ἰσχυροῦ στρατοῦ στή Θεσσαλονίκη πού τήν ἀνοιξη θά βάδιζε πρὸς τή Μάνη, ἐνῶ παράλληλα ὁ καπουδάν πασάς μέ τό στόλο θά ἀναλάβαινε τόν ἀποκλεισμό της ἀπό τή θάλασσα καί τήν ἐξουδετέρωση τῶν ναυτικῶν της δυνάμεων. Ἡ καθυπόταξη τῶν Μανιατῶν αὐτὴ τὴν φορά πρόβαλλε ὀριστική, ἀφοῦ τελικός στόχος τῶν ἐπιχειρήσεων θά ἦταν ἡ ἐπισκευὴ καί ἀνέγερση φρουριῶν ὄχι μόνο στήν Ἑξω Μάνη (Κιτριές [= Ζαρνάτα] καί Οἷτυλο [= Κελεφά]), ἀλλὰ καί στήν ἀπρόσιτη Μέσα Μάνη (Πόρτο Κάγιο)¹⁹.

Ἡ ἐπιχείρηση δέν φαίνεται νά πραγματοποιήθηκε ποτέ μέ τήν πληρότητα πού εἶχε σχεδιαστεῖ. Γνωρίζουμε ὅτι στίς 23 Ἰουνίου / 3 Ἰουλίου (v. ἡ.) 1643 μοῖρα τοῦ τουρκικοῦ στόλου ἀπὸ 28 γαλέρες προσορμίστηκε στήν Κολοκυθιά καί κανονιοβόλησε τήν περιοχή ἐπὶ ἑξὶ ὥρες²⁰. Ἀλλά,

---

Giánina, privo affatto dell' assistenza delle genti che haveva ammassate. Il tempo di pochi giorni scopitò il vero di questa avertione, mentre intendo che alcuni capizi tentano l' arresto di lui per ogni verso...). — Δέν ἦταν ἡ πρώτη φορά πού οἱ Γάλλοι χρησιμοποιοῦσαν παρόμοια μέσα γιά νά πλῆξουν τούς ἀντιπάλους τους Ἰσπανούς: Καί τό 1636 ὁ Γάλλος πρεσβευτής εἶχε πάλι πιέσει τόν καπουδάν πασά μέσω τοῦ μεγάλου βεζίρη νά πλεύσει στό Ἴόνιο μέ σκοπὸ νά ἀναστατώσει τήν Κάτω Ἰταλία καί νά διασπάσει ἔτσι τίς ἰσπανικὲς δυνάμεις, ἀλλὰ ὁ βεζίρης εἶχε ἀρνηθεῖ, σχολιάζοντας ὅτι τὰ περισσότερα καταδρομικά πλοῖα πού δροῦσαν στήν Ἀνατολή ἦταν ἐπανδρωμένα κυρίως μέ Γάλλους, πού προκαλοῦσαν σοβαρὲς ζημιές στοὺς Τούρκους (A.S.V., δ.π., 7/17 Ἰουνίου 1636 καί συνημμένο ἀπόσπασμα ἐπιστολῆς πληροφοριοδότη τοῦ προξένου τῆς Ἰσπανίας στή Ζάκυνθο πρὸς τόν ἴδιο). — Ὅσο γιά τόν Ἀλή, κατόρθωσε τελικά μέ ἄφθονα χρήματα νά ἐξασφαλίσει τὴ συγγνώμη τοῦ σουλτάνου, τόν ὁποῖο στὴ συνέχεια προσπάθησε νά ὠθήσει σέ ἐπιχειρήσεις ἐναντίον τῆς Κέρκυρας. Πέθανε τό Μάη τοῦ 1639 (Κ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, Χρονολογικοὶ πίνακες τῶν πασσάδων Ἰωαννίνων, *Ἡπειρωτικὴ Ἑστία* 16 (1967) 541).

18. Κ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, Ἡ Μάνη..., σ. 127. Πρβλ. καί ἐδῶ παρακάτω σημ. 26.

19. Κ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, δ.π., σ. 123.

20. Καί ἡ ἄφιξη 400 γενιτσάρων στήν Καλαμάτα στίς ἀρχές Μαΐου 1643 εἶχε ἐρμηνευτεῖ ἀπὸ τούς Μανιάτες ὡς ἔναρξη στρατολογίας μέ σκοπὸ τήν ἐπίθεση ἐναντίον τους (Κ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, δ.π., σ. 138). — Ἡ ναυτικὴ ἐπιχείρηση (πού δέν ἀποκλείεται καί νά εἶχε στόχο τὰ καταδρομικά τῆς Δύσης πού συνεχῶς περιφέρονταν στὰ νερά ἐκεῖνα) δέν κράτησε πολὺ, ἀφοῦ στίς 13/23 Ἰουλίου ὁ τουρκικὸς στόλος ἦταν ἤδη στὰ ἀνοιχτά τῆς Ζακύνθου (*Δηματ. Βιβλιοθήκη Πάτρας*, «Κώδ. Μέρτζιου» σ. 36 [= A.S.V., ... *Dispacci Zante*, filza 14, Ζάκυνθος 14/24 Ἰουλίου 1643, προβλεπτῆς Ἀντώνιος Molin], φωτοτύπια τοῦ ὁποίου ἀπέκτησα χάρις στοὺς φίλους Ἀρ. Σταυρόπουλο καί Τρ. Σκλαβενίτη).

παρόλη τήν έλλειψη πληροφοριών, δέν αποκλείεται καθόλου νά ξγιναν καί σοβαρότερες, χερσαίες επιθέσεις, ὅχι αναγκαστικά ταυτόχρονα: Καθημερινά Μανιάτες καί Τούρκοι συγκρούονταν στό έσωτερικό τῆς Πελοποννήσου. Καθημερινά οἱ Τούρκοι τῆς Κορώνης μέ τά πλεούμενά τους λυμαίνονταν τίς ἀκτές τῆς Μάνης πιάνοντας σκλάβους τούς κατοίκους της²¹. Ἡ τουρκική καταπίεση εἶχε αὐξηθεῖ σέ τέτοιο βαθμό, ὥστε ὠθοῦσε τούς Μανιάτες ὅχι μόνο στήν ἐντατικότερη ἄσκηση τῆς πειρατείας, ἀλλά καί σχεδόν ἀναπόφευκτα σέ μιᾶ ἀνοιχτή καί καθολική ἐξέγερση ἢ σέ μιᾶ λύση ἀπελπισίας²², ὅπως ἡ μαζική μετανάστευσή τους ἀπό τή Μάνη.

21. Εὐγλωττη εἶναι ἡ κατάθεση τοῦ Τσιριγώτη Γιάννη Κασσιμάτη Βλαχάκη στίς 26 Ἰουνίου / 6 Ἰουλίου 1640: ... Gianni Cassimati Vlachachi venuto da Maina... rispose: *Sono doi anni che manco di qua et son andato a Maina per campar la vita et facevo il fameglio con l' uno e con l' altro. Et sono adesso venuto qua per visitar li miei et per star a lavorar, perchè ho paura dalli turchi da Coron che vengono a Maina et prendono le persone et li fanno schiavi ... Sono doi o tre barche a Coron che vengono ogni giorno et menano via delle persone da Maina... Io stavo a Zarnata che mai s' arma caichi*. Interrogato come se la passano li mainoti con li turchi della terra, rispose: *Ho inteso che ogni giorno fanno questione...* Interrogato rispose: *Signor si che ho veduto le barche da Coron, che sono di dieci - dodeci turchi, che vanno molestar li mainoti...* (A.S.V., Senato III (secreta) -Dispacci Candia, filza 18, ἀριθ. 100, συνημμένη στήν ἐπιστολή Μαρίνου Bragadin, καπετάνιου Κρήτης, ἀπό Χάνδακα 28 Ἰουνίου / 8 Ἰουλίου 1640, στόν ὁποῖο εἶχε διαβιβαστεῖ ἀπό τόν προβλεπτή Κυθήρων): Δέ μπορούμε νά μήν ἐπισημάνουμε τήν ἀρχαιότερη, ἀπ' ὅσο ξέρω, ἀρχειακή μνεῖα τοῦ *φαμέγιου* καί μάλιστα μέ τήν πρώτη ἔννοια τῆς λέξης, αὐτήν πού ἐμπεριέχεται στήν ἐτυμολογία της: τοῦ ἐσωτερικοῦ ὑπαλλήλου μιᾶς οἰκογένειας. Ἡ περίπτωση τοῦ Βλαχάκη φανερώνει ὅτι ἀκόμα στήν ἐποχή αὐτή ὁ φαμέγιος (τουλάχιστον ὁ ξενομερίτης) εἶχε τή δυνατότητα νά παρέχει ἀμειβόμενες ὑπηρεσίες χωρίς μόνιμη ἐργασιακή σχέση (ἀσφαλῶς σέ ἀγροκτηνοτροφικές κυρίως ἀσχολίες). Καί προσφέρει τή βάση γιά νά διερευνηθεῖ ἐξελικτικά ἡ οἰκονομική διάσταση τῆς ἐξάρτησης τοῦ τρίτου αὐτοῦ κοινωνικοῦ στρώματος τῆς Μάνης ἀπό τούς Νικλιάνους, ἡ ὁποία ἔχει μέχρι τώρα ἐπικαλυφθεῖ ἀπό τή μονόπλευρη ἄποψη τῆς ἀναζήτησης προστασίας.

22. Ὡπως μαρτυρεῖ στήν ἐπιστολή του ὁ Μαρίνος Bragadin, ὁ ὁποῖος παράλληλα σκιαγραφεῖ μέ ἐνάργεια τούς κινδύνους τῆς ναυσιπλοΐας στίς νότιες ἀκτές τῆς Πελοποννήσου (... *Quattro vasselli partiti ultimamente da questo Regno (Κρήτη) per cotesta città (Βενετία) s' attrovano pur impegnati sotto quella fortezza (Κυθήρων) per timore de' berton di Barbaria, che si fanno fortemente sentire in quell' acque, non essendo minore la confusione de' mainotti, che, oltre la loro inclinatione alle rapine, tanto più si dispongono al corso quanto che vedono quelli che sono rimasti in casa fortemente vessati, a segno che la neccessità gl' indurà forse a qualche stravacante rissoluzione...*), ἀποκαλύπτοντας ἐπίσης ὅτι ὁ προβλεπτής Κυθήρων, γιά νά ἀντιμετωπίσει τίς γαλιότες τῆς Μπαρμπαραΐδας, πού ὅπως εἶναι γνωστό εἶχαν τή θερινή βάση τους στή Μεθώνη καί τήν Κορώνη, ἀνάμεσα στά ἄλλα μέτρα πού ἐπαιρνε εἶχε ἀναθέσει σέ πράκτορά του (γι' αὐτόν βλ. παρακάτω σημ. 31) νά τόν εἰδοποιεῖ γιά τίς κινήσεις τους μέ σήματα φωτιάς ἀπό τό Βραχίονα τῆς Μάνης (A.S.V., δ.π.).

Τό βέβαιο είναι πώς οι Τούρκοι επί τέσσερα χρόνια, από τό 1639 μέχρι τό 1643, επιδόθηκαν συστηματικά στή διασπορά φημών γιά τήν όλοένα επικείμενη μεγάλη έκστρατεία²³, αφήνοντας τόν κίνδυνο νά επαπειλείται στό διηνεκές μέ πρόδηλο στόχο νά έπαυξήσουν τήν άγωνία τών κατοίκων τής Μάνης καί νά τούς πανικοβάλουν. Άμέσως οί Μανιάτες στράφηκαν στήν άναζήτηση συμμάχων, επιχειρώντας γιά άλλη μιá φορά νά διεθνοποιήσουν τό ζήτημά τους: Ήδη τό Δεκέμβριο τοῦ 1639²⁴ κατέφθασε στή Μάνη ό Έλληνας έμμισθος πράκτορας τών Ίσπανών Γεώργιος Έφέσιος²⁵ μέ μανιάτικο μπεργαντίνι²⁶ μεταφέροντας έγγραφη πρόσκληση τοῦ άντιβασιλιά τής Κάτω Ίταλίας πρós τούς κατοίκους γιά έγκατάσταση

23. Κ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, ό.π., σ. 124, 127-129, 132-134. Πρβλ. καί έδω παρακάτω σημ. 26 καί 34.

24. Κ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, ό.π., σ. 127. Πρβλ. καί έδω παρακάτω Έγγρ. Α', σ. 231.

25. Ός «Έφέσιος» (Κ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, Καί άλλη επιχειρηθείσα αλλά ματαιωθείσα μετανάστευσις Μανιατών εις Νεάπολιν, *Πελοποννησιακά* 2 (1957) 436) ή «Έφεζο» (Ο ΙΔΙΟΣ, Ή Μάνη..., σ. 129, 130) παραδίδεται στίς βενετικές πηγές, οί όποίες τόν περιγράφουν ώς πρόσωπο άξιοσέβαστο ήλικίας 50-55 έτών, πού είχε εγκατασταθεί από χρόνια στήν Κάτω Ίταλία καί είχε συνάψει οίκογενειακές σχέσεις μέ τόν άντιβασιλιά. Περιττό νά διευκρινήσουμε ότι τό «άλλοτε Τούρκος» πού τοῦ αποδίδεται (ό.π., σ. 126, 127) αναφέρεται στήν ύπηκοότητα πού είχε παλαιότερα ώς κάτοικος τής όθωμανικής επικράτειας καί όχι στήν έθνικότητα ή τό θρήσκευμά του.

26. Ή λεπτομέρεια αύτή άποκαλύπτει πώς ή πρωτοβουλία τών συνεννοήσεων άνήκε στους Μανιάτες καί πιό συγκεκριμένα στό Μιχάλη Γιατρό (Medici), παρόλο πού οί ίδιοι, γιά λόγους ευνόητους, εμφανίζουν πρós τούς Βενετούς ώς πρωταίτιο τόν Έφέσιο (Κ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, ό.π., σ. 126-130). —Στή Μάνη είχε διαδοθεί πώς ό ίδιος ό βασιλιάς τής Ίσπανίας τούς προσκαλούσε νά μεταναστεύσουν «... *nelle parti di Puglia ad habbitare, essendo che molto si trova dishabitata per la morte delle persone seguita nella guerra con il re di Franza, dandogli da godere tutti quelli beni...*». Μάλιστα έτοίμαζαν αρχικά «... *sette feluche o caichi che hanno, per andare a vedere il luoco, perchè poi alla tornata vadino tutti con la scorta de galere et altre navi che a questo effetto si mandarà da quella parte. Et non vedono l' hora di fuggire, perchè aspettano da hora in hora l' essercito turchesco —circa quaranta mille persone— per combater con loro et distrugerli. Si dice ancora che per mare il Turco farà armare galere per tenergli li passi acciò non possano fugire, essendo molto adirato contro costoro per li gran danni che han fatto all' Arcipelago...*» (Α.Σ.Υ., ό.π., filza 18, άριθ. 74, κατάθεση τοῦ signor Μαρίνου Κασιμάτη συνημμένη στήν έπιστολή από 2/12 Φεβρουαρίου 1639 [= 1640] τοῦ προβλεπτή Κυθήρων Φραγκίσκου Loredan). —Μάλιστα ό Μαρίνος Bragadin διατύπωσε τήν άποψη πώς ή έντατικότερη έπίδοση τών Μανιατών στήν πειρατεία όφειλόταν στήν προσπάθειά τους νά άποκτήσουν όσο γίνεται περισσότερα σκάφη *di qualunque sorte* γιά τις άνάγκες τοῦ έποικισμού (Α.Σ.Υ., ό.π., άριθ. 95, Χάνδακας 16/26 Ίουνίου 1640) καί πρότεινε γιά πολλοστή φορά (πρβλ. έδω παραπάνω σημ. 11) τήν καταστροφή τους: Ή Σύγκλητος συγκατένευσε τήν 1^η Σεπτεμβρίου (Κ. ΝΤΟΚΟΣ, Έπαναστατικά κινήσεις..., σ. 226, σημ. 19).

στά έδάφη τής συζύγου του²⁷ στό Stigliano τής Βασιλικάτας. Ἡ Μάνη ξεσηκώθηκε πάλι —τούτη τή φορά ἀπό ένθουσιασμό.

Δυό μπεργαντίνια καί μιá φρεγάτα ξεκίνησαν ἀπό τό Οἶτυλο στίς 5/15 Μαρτίου 1640 μεταφέροντας 150 περίπου προεστούς, πού είχαν προσκληθεῖ νά επισκεφθοῦν τούς τόπους πού προορίζονταν γιά τόν έποικισμό τῶν Μανιατῶν. Στό ένα ἀπό τά μπεργαντίνια έπιβιβάστηκε ὁ προπαγανδιστής τοῦ έκπατρισμοῦ Τζώρτζης Εφέσιος, ένῳ άνάμεσα στούς έπιβάτες τής φρεγάτας ξεχώριζαν οἱ Γιατριάνοι²⁸ άδελφοί Μιχαήλ καί Νικόλας καί ὁ Στρατής Πούνης, άνεψιός τοῦ έπισκόπου²⁹. Στό πέραςμά τους ἀπό τά νερά τής Ζακύνθου είχε προγραμματιστεῖ συνάντηση μέ τόν εκεί πρόξενο τής Ἰσπανίας, ὁ ὁποῖος καί θά τούς έφοδιάζε «μέ τά άπαραίτητα έγγραφα», γιά νά συνεχίσουν τό ταξίδι πρὸς τό Ὅτραντο καί ἀπό εκεί στή Νεάπολη³⁰. Στίς άρχές Ἰουλίου είχαν ήδη επιστρέψει γεμάτοι

27. Πρόκειται γιά τόν Ramiro Núñez de Guzmán (1636-1644), δούκα τής Medina de las Torres (G. CONIGLIO, *I viceré di Napoli*, Νεάπολη 1967, σ. 239-247) καί σύζυγο τής Ἀννας Caraffa, πριγκίπισσας τοῦ Stigliano (γιά τήν ὁποία βλ. P. ROVITO, *Repubblica dei togati. Giuristi e società nella Napoli del Seicento*, τ. 1, Νεάπολη 1981, σ. 326-327).

28. Βιβλιογραφία γιά τή γενιά αὐτή πού πρωταγωνίστησε σχεδόν σέ ὅλες τίς έπαναστατικές καί μεταναστευτικές άπόπειρες τῶν Μανιατῶν στό 17^ο αἰῶνα παραθέτουν οἱ Δ. ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΣ, Μάνη καί Ζάκυνθος, *Πρακτικά Τρίτου Πανιονίου Συνεδρίου*, τ. 1, Ἀθήνα 1967, σ. 32 καί Ι. ΧΑΣΙΩΤΗΣ, Ἑλληνικοί έποικισμοί..., σ. 128 σημ. 3. —Περιοριζόμενοι αὐστηρά στίς εἰδήσεις γύρω ἀπό τούς δύο άδελφούς, θά σημειώσουμε ὅτι ὁ Μιχαήλ θά διεξαγάγει τίς διαπραγματεύσεις μέ τούς Ἰσπανούς ὡς «γενικός πληρεξούσιος (procurador general)» τῶν κατοίκων τής Μάνης μέχρι τό 1658 (Ι. ΧΑΣΙΩΤΗΣ, ὁ.π., 119-133), ένῳ ὁ Νικόλας φαίνεται νά ταυτίζεται μέ τό Νικόλα «Μέτικη» πού ήγήθηκε μαζί μέ τό Δημητράκη «Μέτικη» τής άντιπροσωπείας τῶν Μανιατῶν προυχόντων στή σύναψη καί ύπογραφή τής συμφωνίας μέ τό δούκα τής Τοσκάνης Φρειδερίκο Β΄ τό 1663 (ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΣ, Ὁ κατά τόν δέκατον έβδομον αἰῶνα εἰς τήν Τοσκάναν έξοικισμός τῶν Μανιατῶν, *Νέος Ἑλληνομνήμων* 2 (1905) 401, 405, 415-416). —Για τή γενιά τῶν Γιατριάνων - Μεδίκων, ὅλο καί περισσότερα μέλη τής ὁποίας άποκαλύπτονται ἀπό τίς πηγές (βλ. πρόσφατα Κ. ΤΣΙΚΝΑΚΗ, Ἀγνωστη αίτηση κατοίκων τής Μάνης πρὸς τίς βενετικές άρχές τής Κρήτης (29 Ἰανουαρίου 1576), *Πρακτικά Γ΄ Τοπικοῦ Συνεδρίου Μεσσηνιακῶν Σπουδῶν*, Ἀθήνα 1991, σ. 394), θά ήταν άπαραίτητη μιá ιδιαίτερη μελέτη.

29. Εἶναι πολύ πιθανόν λοιπόν νά έπονομαζόταν καί αὐτός Πούνης. Πρόκειται άσφαλῶς γιά τόν έπίσκοπο Μάνης Χριστόφορο, ὁ ὁποῖος πρωτοστάτησε μαζί μέ άλλους προεστούς στήν προσπάθεια κινητοποίησης τῶν κατοίκων: *...il vescovo di Maina con altri vecchi va attorno per li casali et essorta cadauno de abbraciare questo partito facendo sottoscrivere cadauno di andare con la sua famiglia, se ne avesse, o lui...* (Α.Σ.Υ., ὁ.π.). —Γιά τήν κατοπινή δράση του βλ. έδῶ παρακάτω σ. 203, καί 209-210.

30. Κ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, Ἡ Μάνη..., σ. 128-130. Μόλις ἡ βενετική Σύγκλητος έλαβε τίς σχετικές έπιστολές τοῦ προβλεπτή Ζακύνθου, τόν διέταξε νά παρακολουθεῖ τήν ύπόθεση βήμα

εὐφορία καὶ καταγοητευμένοι ἀπὸ τὴν ἐπίσκεψη τῆς περιοχῆς πού τοὺς προσφερόταν γιὰ ἐγκατάσταση, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ὑποδοχὴ τους ἀπὸ τὸν ἀντιβασιλιά τὸν ἴδιο, πού τοὺς εἶχε φιλοξενήσει μὲ πολλές περιποιήσεις, εἶχε ἀναλάβει τὰ ἐξοδα τοῦ ταξιδιοῦ τους καὶ τοὺς εἶχε χαρίσει ἀκριβὰ ἐνδύματα³¹.

Ἡ πληροφορία αὐτὴ διορθώνει τώρα τὴ μαρτυρία τοῦ Μανιάτη Δήμου Μαχαιρίδη, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία τὸ ταξίδι στὴ Νεάπολη πραγματοποιήθηκε τὸ 1641, οἱ προεστοὶ ἦταν 100 (ἀνάμεσά τους καὶ ὁ ἴδιος ὁ Μαχαιρίδης), παρέμειναν δυὸ μῆνες περίπου στὴ Νεάπολη, ἐπισκέφθηκαν τοὺς τόπους πού τοὺς παραχωροῦνταν γιὰ ἐγκατάσταση, κατάρτισαν μαζί μὲ τὸν ἀντιβασιλιά σύμβαση στὰ ἰταλικά καὶ τὰ ἑλληνικά μὲ ἡμερομηνία 15 Ἰουνίου 1641 καὶ στὴ συνέχεια ἀποσύρθηκαν στὸν Τάραντα γιὰ πέντε μῆνες. Τέλος ὁ ἀντιβασιλιάς τοὺς ἔδωσε τὴν ἄδεια νὰ ἀναχωρήσουν γιὰ τὴ Μάνη, ἀφοῦ τοὺς χορήγησε 8.000 ρεάλια, ἐφόδια καὶ ὄπλα: Ἀσφαλῶς ἀπατᾷ ἡ μνήμη του τὸν Μαχαιρίδη ὅταν τοποθετεῖ στὰ 1641 καὶ τὴν ἄφιξη τοῦ Ἐφέσιου στὴ Μάνη. Καὶ συγχέει προφανῶς τὸ ταξίδι τοῦ

πρὸς βῆμα καὶ νὰ τὴν ἐνημερώσει γιὰ τὴν ἐπιστροφή τῶν ἀντιπροσώπων καὶ γιὰ τὰ ἀποτελέσματα τοῦ ταξιδιοῦ (A.S.V., *Senato I (Secreta) - Deliberazioni ai rettori...*, filza 14, 13 Ἀπριλίου 1640 in pregadi). — Ἡδὴ ἡ Σύγκλητος εἶχε ἀναθέσει στὸ γενικό προβλεπτή θαλάσσης [Ἰωσήφ] Civran νὰ καταπλεύσει στὴν περιοχὴ τῆς Μάνης καὶ νὰ τορπιλλήσει μὲ κάθε δυνατό τρόπο τίς συνεννοήσεις (*Biblioteca Marciana*, δ.π., φ. 67^ν, ἐπιστολὴ τοῦ καπετάνιου Κρήτης Μαρίνου Bragadin ἀπὸ Χάνδακα 17/27 Μαΐου 1640 πρὸς τὸ βάλιο Ἀλοῖσιο Contarini, ἀποκρυπτογραφημένο ἀπόσπασμα: Ὁ Bragadin ἐκφράζει τὴ λύπη του γιατί δὲ στάθηκε δυνατό νὰ ἐκτελεστεῖ ἡ διαταγὴ αὐτή). — Ἡ ἐπίγνωση τῶν προθέσεων τῆς Βενετίας ὁδηγοῦσε τοὺς Μανιάτες νὰ ἐπιδιώκουν ἐπίμονα στίς διαπραγματεύσεις τὴν ἐξασφάλιση τῆς ὑποστήριξης τῶν Ἰσπανῶν σὲ ἐνδεχόμενη ἀπόπειρα τῆς Γαληνότατης νὰ ἀποτρέψει βίαια τὴ μετανάστευση: Κ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, Καὶ ἄλλῃ..., σ. 435 (συμφωνία τοῦ 1641) καὶ Ι. ΧΑΣΙΩΤΗΣ, Ἑλληνικοὶ ἐποικισμοί..., σ. 122 καὶ 149 (σχέδιο τοῦ 1644).

31. ... *Ho sentito che... questi giorni passati fossero ritornati essi bergantini et dicevano che erano andati dal vicerè di Napoli et lui gli habbia usato accoglienze grandi, havendo speso nel fargli le spese mille realli et che gli habbia donato delle vesture di valor. Alli quali mainoti gli era piaciuto il luoco et hanno upinione di andare. Ma avanti che vadino, dissero che il vicerè gli ha dato ordine di scrivergli, acciò che mandasse navi sue per condurli sicuri...* (A.S.V., ... *Dispacci Candia*, δ.π., ἀριθ. 108, συνημμένη κατάθεση (3/13 Ἰουλίου 1640) τοῦ Μιχάλη Γιωργιτσόπουλου — ὁ ὁποῖος μάλλον εἶναι συγγενὴς τοῦ συνεπώνυμου του Γιώργη ἀπὸ τὰ Βάτικα, ἔμμισθου πληροφοριοδότη τῶν Βενετῶν (A.S.V., δ.π. καὶ ἀριθ. 96 (συνημμένη ἐπιστολὴ του, καθὼς καὶ πληροφορίες ἄλλου συνεπώνυμου, τοῦ Κυριάκη). — Ἡ Σύγκλητος εἶχε ἐγκρίνει ἀπὸ τίς 30 Ἰουνίου 1638 τὴν πρόσληψη τοῦ δευτέρου γιὰ νὰ παρακολουθεῖ τίς κινήσεις τῶν πειρατῶν: A.S.V., *Senato... rettori*, filza 11, in pregadi).

1640 μ' ένα δεύτερο, του 1641³², πού ήταν πιό πρόσφατο και πρόδηλα πιό αποτελεσματικό. 'Αλλά έτσι κι αλλιώς τό ζήτημα δέν ἔχει μεγάλη σημασία. Γιά τήν ἐπίτευξη μιᾶς τέτοιας συμφωνίας θά ἀπαιτοῦνταν ὄχι μόνο ἓνα καί δύο, ἀλλά πολύ περισσότερα ταξίδια —καί πολλές ἄλλες προϋποθέσεις³³.

Ὡστόσο στίς 11/21 Μαΐου τοῦ 1642 ἡ φρεγάτα τοῦ προξένου τῆς Ἰσπανίας στή Ζάκυνθο ξεκινοῦσε ξαφνικά καί μέ βία μεταφέροντας ἀνησυχαστικές εἰδήσεις: Οἱ συνεννοήσεις κινδύνευαν νά ἀποκαλυφθοῦν στούς Ὁθωμανούς, οἱ συνέπειες γιά τούς Μανιάτες θά ἦταν τρομερές, καθώς μάλιστα ἐδῶ καί ἀρκετά χρόνια ἀρνοῦνταν νά πληρώσουν τό χαράτσι —οἱ φήμες γιά ἐκστρατεία τῶν Τούρκων ὀργιάζαν καί πάλι καί ἐπικρέμονταν ἀπειλητικές³⁴. Αὐτή τή φορά οἱ φήμες ἀφορμήθηκαν ἀπό ἓνα σοβαρό

32. Τοῦ ὁποίου γίνεται σαφές μνεία σέ ἔγγραφο πού ἔχει παρουσιάσει ὁ Κ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, 'Η Μάνη..., σ. 132, ἀλλά μολοντί ὁ ἴδιος ἐπίσης ἔχει δημοσιεύσει —πάντα σέ δική του «μετάφραση»— καί τή μαρτυρία τοῦ Μαχαιρίδη (Ο ΙΔΙΟΣ, Καί ἄλλη..., σ. 434-436), δέν ἀσχολεῖται μέ τό θέμα, ἀφήνοντας τήν ἐντύπωση ὅτι οἱ Μανιάτες προεστοί ξεκίνησαν στίς ἀρχές Μαρτίου 1640 καί ἐπέστρεψαν τό Δεκέμβριο τοῦ 1641! Βέβαια εἶναι γνωστό πῶς πρέπει νά χρησιμοποιοῦμε μέ προσοχή τίς πληροφορίες του (ἀμέτρητες καί συχνά πολύτιμες, ἀλήθεια) καί νά τίς ἐπαληθεύουμε ὅσο εἶναι δυνατό (Μ. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, Βιβλιογραφία τοῦ 'Ελληνισμοῦ τῆς Βενετίας. Μέρος Α': Γενικά, *Θησαυρίσματα* 10 (1973) 53-54, 59, 70-71. Κ. ΝΤΟΚΟΣ, *Ἡ Στερεά Ἑλλάς κατά τόν ἐνετοτορικό πόλεμον (1684-1699) καί ὁ Σαλῶνων Φιλόθεος*, Ἀθήνα 1975, σ. 6 καί σημ. 4. Γ. ΒΕΛΟΥΔΗΣ, *Τό ἐλληνικό τυπογραφεῖο τῶν Γλυκῆδων στή Βενετία (1670-1854)*, Ἀθήνα 1987, σ. 343-346). Οἱ «παροικοῦντες τήν Ἱεροσαλήμ» τῶν τεναγῶν γνωρίζουν ὅτι ὄχι λίγες ἐργασίες πού ἐτοιμάζονται γιά δημοσίευση θά ἐπιβεβαιώσουν δυστυχῶς καί πάλι αὐτές τίς διαπιστώσεις.
33. Τό ἐφικτό ἢ μή τῶν μεταναστευτικῶν σχεδίων τῶν Μανιατῶν διερευνῶ σέ ἀνέκδοτη ἐργασία μου ἐξετάζοντάς τα στό πλαίσιο τῆς ἀνατολικομεσογειακῆς πολιτικῆς τῶν δυτικῶν κρατῶν.
34. ... *Venerdì capitatarono a Patrasso tre turchi chiamati capizzi e dissero che un beilerbey viene da Costantinopoli con 20.000 persone per andar a Maina... per soggiogarli... Anzi dalli stessi capizzi è dato ordine a tutta la Morea che si debba preparar 4.000 persone tra turchi e christiani per andar in aggiunta all' esercito che verrà da Costantinopoli. Onde si va preparando per effettuare il sudetto ordine...* (Κατάθεση τοῦ Θεοδωρῆ Τζάνη (πού ἔφτασε ἀπό τήν Πάτρα μεταφέροντας σιτηρά μέ τή «βάρκα» του) συνημμένη στήν ἐπιστολή τοῦ προβλεπτή Ἀντωνίου Molin ἀπό Ζάκυνθο 9/19 Μαΐου 1642 [= *Δημοτ. Βιβλιοθ. Πάτρας*, «Κῶδ. Μέρτζιου», σ. 34-35]): Μιά ἀπλή ἀντιπαράβολή τοῦ κειμένου μέ τήν παράφρασή του (Κ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, 'Η Μάνη..., σ. 132) ἐπιβεβαιώνει τίς ἐπιφυλάξεις γιά τό ποιόν τῆς ἐργασίας του (βλ. παραπάνω σημ. 32). —Μέ τήν εὐκαιρία αὐτή θεωρῶ χρήσιμο νά τονίσω ὅτι τά ἰταλικά ἔγγραφα τοῦ «Κῶδικα Μέρτζιου» ἔχουν μεταγραφεῖ (καί δακτυλογραφηθεῖ) ἀπό Ἱταλούς πού εἶχε προσλάβει ὁ τελευταῖος, ὅπως ἀποκαλύπτουν οἱ τίτλοι τῶν ἐνοτήτων καί τά πληροφοριακά σημειώματα πού δέν ἀνήκουν στά κείμενα (π.χ. ποίος ἐπιστέλλει σέ ποιόν κτλ.) καί πού εἶναι γραμμένοι στά ἰταλικά. Ἀντίθετα ὁ ἴδιος ὁ Μ. ἔχει σημειώσει μέ τό χέρι του στά περιθώρια τήν ἐξήγηση ὄρων, λέξεων κ.λπ. στά ἐλληνικά, τή γλώσσα του, στήν ὁποία ἔχει φυσικά συντάξει καί τά πληρο-

γεγονός, από την άφιξη ενός ανώτατου Ὁθωμανοῦ ἀξιωματοῦχου, τοῦ Φαϊκ μπέη, μέ τίς ἐκτακτές ἀρμοδιότητες τοῦ ἐπιθεωρητῆ (*inquisitore*)³⁵ καί μέ κύρια ἀποστολή νά διενεργήσει ἀπογραφή τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδας καί τῆς Πελοποννήσου. Τό Νοέμβριον ὁ Φαϊκ εἶχε ἤδη ὁλοκληρώσει τήν ἀπογραφή, καί μάλιστα «μέ μεγάλη ἐπιδεξιότητα»³⁶

φοριακά σημειώματα πού ἀφοροῦν στά ἐλάχιστα ἑλληνικά ἔγγραφα τῆς συλλογῆς του, τά μόνα πού ἔχει μεταγράψει μόνος του. Στή σ. 118 δηλώνεται ἀπερίφραστα: *Per l' anno 1697 il catalogo dei villaggi (ville) presenta alcune differenze nei nomi e li trascrive via mo tutti, senza citare il contributo di orzo che ogni villaggio era obbligato di dare...* Ἀπό τίς χειρόγραφες συμπληρώσεις πού ὑπάρχουν στά δακτυλογραφημένα κείμενα γίνεται φανερό πώς οἱ μεταγραφεῖς ἦταν γυναικες (διακρίνονται μάλλον τρία χέρια: Α (σ. 10, 69, 71, 236, 270), Β (σ. 90), Γ (σ. 141, 146, 169, 207) μέ ἱκανοποιητικές γνώσεις παλαιογραφίας (ἂν ἐξαίρεσουμε φυσικά τά ὀνόματα καί τά τοπωνύμια), ὅχι ὁμως καί ἀρχαιονομίας (οἱ ἐπιστολές τῶν προβλεπτῶν δέν περιέχονται σέ buste, ἀλλά σέ filze). Ὑπάρχουν λοιπόν κάποια ἐχέγγυα γιά νά στηριχθεῖ κανεῖς στίς πληροφορίες τοῦ «Κώδικα», πάντα μέ τήν ἐπίγνωση τῆς «ἐπιλεκτικῆς» ἀντιμετώπισης τῶν πηγῶν, πού χαρακτηρίζει τόσο τή μεταγραφή (ὅπως ἐξάλλου δηλώνεται καί στό σημείωμα πού παραθέσαμε), ὅσο καί τήν ἔρευνα (πού προφανέστατα ἔχει διεξαχθεῖ ἀπό τίς ἴδιες αὐτές κοπέλες).

35. Στίς 18/28 Ἀπριλίου 1642 ὁ προβλεπτῆς Ζακύνθου εἶχε εἰδοποιηθεῖ ἀπό τό βαίλο στήν Κωνσταντινούπολη ὅτι «... viene confermata la spedizione sopra la Grecia e la Morea di un tal Faich bey con la carica et autorità di inquisitore...» (Δημοτ. Βιβλιοθ. Πάτρας, ὁ.π., 34 [= A.S.V., ... Zante, filza 13]). Εἶναι πολύ πιθανό λοιπόν ἡ φρεγάτα τοῦ προξένου ἕνα μήνα περίπου ἀργότερα νά ἔσπευδε νά ἀνακοινώσει στούς Ἰσπανούς τήν ἄφιξη ἀκριβῶς τοῦ Φαϊκ στήν Πελοπόννησο.
36. Ὅπως ἀναφέρει ὁ προβλεπτῆς Ζακύνθου στίς 15/25 Νοεμβρίου 1642: «... intendo che, con desterità grande, Faich bey già venuto con autorità di inquisitor, habbi fatta la descrizione dei popoli di tutta la Morea...» (Δημοτ. Βιβλιοθ. Πάτρας, ὁ.π., σ. 35 [= A.S.V., ὁ.π., filza 14]). — Ἡ διενέργεια ἀπογραφῆς καί ἡ κατάρτιση τοῦ κτηματολογίου ὁλόκληρης τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας (πού, μολοντί ἀπαραίτητη γιά τή δικαιότερη κατανομή τῶν φόρων, δέν εἶχε δῆθεν ἐπιχειρηθεῖ ξανά μετά τήν ἐποχὴ τοῦ Μωάμεθ Β΄) ὑπῆρξε ἀπό τούς βασικότερους στόχους τοῦ προγράμματος τοῦ σπουδαίου μεγάλου βεζίρη Καρα-Μουσταφᾶ (τοῦ Kemankech, βλ. R. MANTRAN, *L' Etat ottoman au XVIIe siècle: Stabilisation ou déclin?* στοῦ ΙΔΙΟΥ (ἐπιμ.), *Histoire de l' empire ottoman*, Παρίσι 1989, σ. 236-237) καί πραγματοποιήθηκε «μέ μιάν αὐστηρότητα στά ὅρια τουλάχιστον τῆς ὁμότητος». (J. HAMMER, ὁ.π., τ. 10, Παρίσι 1837, σ. 15-16). Ὁ ἐντοπισμός τῆς ἀπογραφῆς αὐτῆς στά ὀθωμανικά ἀρχεῖα, τόν ὁποῖο εὐχεται καί ὁ P. TOPPING, *The population of the Morea (1685-1715)*, Πρακτικά Α΄ Διεθνoῦς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, τ. 1, Ἀθήνα 1976-1978, σ. 120, θά προσφέρει ἕνα σταθερό ὑπόβαθρο στίς δημογραφικές ἐρευνες γιά τό 17^ο αἶ. στήν Πελοπόννησο καί ἕνα μέτρο γιά τή στάθμιση τῶν προσεγγίσεων πού ἔχουν ἐπιχειρηθεῖ μέχρι σήμερα. — Ὁ Φαϊκ, ἀπόγονος τοῦ Τουρχάν πού εἶχε κατακτήσει τήν Πελοπόννησο ἐπὶ Μωάμεθ Β΄ καί διοικητῆς τῆς «Ρούμελης», κατηγορήθηκε τόν ἐπόμενο χρόνο ἀπό τό δικαστῆ τῆς Σόφιας γιά ἀρπακτικότητα καί οἰκονομικές καταχρήσεις καί ἀποκεφαλίστηκε στίς 16 Μαρτίου 1643,

(πού ασφαλώς θά τή διέθετε σέ μεγάλο βαθμό αφού κατόρθωσε νά χειραγωγήσει τούς Μανιάτες). Σέ δική του πρωτοβουλία οφείλεται, πιστεύω, ή δήλωση πώς ή έκστρατεία έναντίον τούς αναβάλλεται γιά τόν επόμενο χρόνο³⁷, ὥστε μέ τή φοβέρα της νά τούς εξαναγκάσει νά μήν ἀντιταχθοῦν στήν ἀπογραφική διαδικασία.

Ἄλλά γιά τούς Μανιάτες ή ἀπογραφή ἀπό τή στρατιωτική ἐπίθεση δέν φαίνεται νά διέφερε πάρα πολύ, αφού συνεπαγόταν τήν ἐπιβεβαίωση τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας, τήν ἀναγνώριση κάποιας διοικητικῆς ἐξουσίας (στήν περίπτωσή τους ἑνός ἀγᾶ³⁸) καί τήν παρουσία στρατοῦ γιά τή στήριξή της³⁹. Ἐπιπλέον ή καταβολή τοῦ κεφαλικοῦ φόρου, μαζί μέ τήν ταπείνωσή πού τούς προκαλοῦσε, ἀποτελοῦσε γιά τά γένη τους μιά θυσία αἱματηρή μέ ὅλη τή σημασία τῆς λέξης⁴⁰. Ἐτσι, μπροστά στόν κίνδυνο τῆς ὀλοκληρωτικῆς ὑποδούλωσης τῆς Μάνης, ὁ ἐπίσκοπος Χριστόφορος μαζί μέ 45 προεστούς ἀναχώρησε καί πάλι στά τέλη Ὀκτωβρίου τοῦ 1642 γιά τή Νεάπολη σέ μιά ἀπελπισμένη προσπάθεια νά ὀλοκληρώσει τίς συμφωνίες γιά μετανάστευση⁴¹, ἀλλά καί γιά νά ἐπαναλάβει τίς ἐκκλήσεις γιά στρατιωτική βοήθεια μέ στόχο τήν ἀπελευθέρωση τῆς Πελοποννήσου⁴².

γεγονός πού προκάλεσε τήν παραίτηση τοῦ προστάτη του Καρα-Μουσταφᾶ (J. HAMMER, *ὁ.π.*, σ. 33-35).

37. Τόν Ἰούλιο τοῦ 1642 (Κ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, *Ἡ Μάνη...*, σ. 133), ὁπότε, κατά τά φαινόμενα, θά εἶχε ἤδη ἀρχίσει ή ἀπογραφή τῆς Πελοποννήσου.

38. Ἀγροῖκο τόν χαρακτηρίζουν οἱ ἴδιοι στά τέλη τοῦ 1642 μέ ἐπιστολή τους πρὸς τούς Βενετούς (γι' αὐτήν βλ. παρακάτω σημ. 51), ὁ ὁποῖος μάλιστα τούς ἐπιβάλλει τόσο βαρειά φορολογία, ὥστε ἀκόμα καί οἱ προεστοί τους εἶναι πτωχοί. —Εἶναι πιθανό πάντως νά εἶχαν ἐγκατασταθεῖ καί ἄλλοι ἀγάδες στή Μάνη, ἕνας σέ κάθε φρούριο (στή Ζαρνάτα καί τόν Πασαβά τουλάχιστον, καί ὄχι μόνο στήν Κελεφά, ὅπου προφανῶς εἶχε τήν ἔδρα του ὁ ἀναφερόμενος στήν ἐπιστολή τῶν Μανιατῶν).

39. Ἄν καί ή τουρκική φρουρά δέν ξεπερνοῦσε τοὺς 200 στρατιῶτες (Κ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, *ὁ.π.*, σ. 133), θά εἶχαν δίκιο νά φοβοῦνται οἱ Μανιάτες μήπως ή ἐπιβολή τῶν Τούρκων γινόταν ὀριστική καί ἀπόλυτη μέ τήν ἐπισκευή τῶν φρουρίων πού, ὅπως εἶδαμε, σκόπευαν νά πραγματοποιήσουν (βλ. παραπάνω σ. 196).

40. Πρβλ. παραπάνω σημ. 38.

41. Κ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, *ὁ.π.*, σ. 133-134: Ἡ ἀναχώρηση ἐγινε μέ καῖκι ἀπό τό Οἶτυλο.

42. Βλ. παρακάτω Ἔγγρ. Α΄, σ. 120: Μαζί μέ τόν ἐπίσκοπο οἱ Μανιάτες ἀναφέρουν ὅτι εἶχαν ἀποστείλει καί κάποιον Ἀλέξανδρο Φεράνο, πρόσωπο ἄγνωστο ἀπ' ὅσο ξέρω, πού τό ἐπώνυμό του (ἂν ἔχει μεταφερθεῖ σωστά στήν ἰταλική μετάφραση πού διαθέτουμε) δέ μοιάζει γιά μανιάτικο: Ἵσως ἐπομένως νά εἶχε χρησιμοποιηθεῖ ὡς διερμηνέας, ὅπως ἀκριβῶς καί ὁ Χανιώτης καπετάν Τζουάννης de Gregis εἴκοσι περίπου χρόνια ἀργότερα στίς συνεννοήσεις μέ τό Φερδινάνδο Β΄ τῆς Τοσκάνης, ὁ ὁποῖος μάλιστα συνυπέγραψε τίς συμφωνίες ὡς πληρεξούσιος τῶν Μανιατῶν (ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΣ, *ὁ.π.*, σ. 401-405, 409-410, 415-420) ἢ ὅπως πληρεξούσιός τους εἶχε ὑπάρξει καί ὁ Πατρινός Ἰωαννῆς ἱππότης τῆς Μάλτας Νικόλαος Μαρμαράς στά 1612-1613 (Ι. ΧΑΣΙΩΤΗΣ, Εἰδήσεις γιά Πατρινοῦς

Στίς εκκλήσεις αυτές ο αντιβασιλιάς της Νεάπολης φαίνεται πώς απάντησε με απόλυτη σιωπή. Ἀλλά καί οἱ προτάσεις γιά ὁμαδική ἐγκατάσταση στήν Κάτω Ἰταλία —παρόλη τήν «ἐνθαρρυντική», τελικά ὅμως παρελκυστική τακτική τῶν Ἰσπανῶν— δέν εἶχαν καλύτερη τύχη: Στήν πραγματικότητα ὁ δούκας τῆς Μεδίνας δέν τίς ἀποδέχτηκε ποτέ⁴³. Ἡ περίφημη σύμβαση τοῦ 1641 δέν φαίνεται νά ἦταν παρά ἓνα προσύμφωνο, τό ὁποῖο στήν καλύτερη περίπτωση θά ἔπρεπε νά ἐπικυρωθεῖ ἀπό τό ἰσπανικό Συμβούλιο τοῦ Κράτους στή Μαδρίτη. Ἔτσι ἐξηγεῖται, νομίζω, τό γεγονός ὅτι ὁ πρόξενος τῆς Ἰσπανίας στή Ζάκυνθο⁴⁴ ἀλλάξε ἀπότομα

φυγάδες στήν Κάτω Ἰταλία κατά τόν ΣΤ΄ καί ΙΖ΄ αἰῶνα, *Τόμος Τιμητικός Κ. Ν. Τριανταφύλλου*, Α΄, Πάτρα 1990, σ. 307-309). — Πάντως δέν ἀποκλείεται νά εἶχαν πραγματοποιηθεῖ περισσότερες ἀπό μία ἀποστολές τήν κρίσιμη ἐκείνη χρονιά τοῦ 1642.

43. Μαρτυρία τοῦ Ἰσπανοῦ πρεσβευτῆ στή Βενετία de la Fuente (Ι. ΧΑΣΙΩΤΗΣ, *Ἑλληνικοί ἐποικισμοί...*, σ. 121, 126). — Ἔτσι, γιά νά μήν ἀναλάβουν πρωτοβουλία καί πραγματοποιήσουν μόνοι τους οἱ Μανιάτες τή μετανάστευση, ὁ ἀντιβασιλιάς τοῦς εἶχε διατάξει τό 1640 νά τόν εἰδοποιήσουν πρὶν ξεκινήσουν, γιά νά στείλει τάχα τὰ καράβια του γιά τή μεταφορά τους (βλ. παραπάνω σημ. 31). Ἀλλά ἡ πιό κραυγαλέα περίπτωση παρέλκυσης εἶναι φυσικά ἐκείνη τοῦ 1641, ὁπότε, παρά τήν ὑπογραφή τῆς συμφωνίας στίς 25 Ἰουνίου, ὁ δούκας τῆς Μεδίνας «φιλοξένησε» τοῦς Μανιάτες ἀντιπροσώπους στόν Τάραντα γιά πέντε ἀκόμη ὁλόκληρους μῆνες, κωλυσιεργώντας μέχρι νά φτάσει γιά τὰ καλά ὁ χειμώνας. Ἀν μάλιστα λογαριάσουμε ὅτι σύμφωνα μέ τό ἄρθρο 15 (Κ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, *Καί ἄλλη...*, σ. 435) ἡ σύμβαση θά ἴσχυε μόνο γιά ἕξι μῆνες ἀπό τήν ὑπογραφή της, ἀντιλαμβανόμαστε ξεκάθαρα τόν ἐμπαιγμό. — Ὅσο γιά στρατιωτική ἐπέμβαση στή Μάνη, ὄχι μόνο δέν τή συζητοῦσαν οἱ Ἰσπανοί, ἀφοῦ, ὅπως εἶδαμε, δέν ἦταν πιά σέ θέση νά τήν ἐπιχειρήσουν, ἀλλά ἀντίθετα χρησιμοποιοῦσαν ὡς πρόσφατη γιά τήν «ἀναβολή» τῆς μετανάστευσης τίς ἐπιθέσεις τῶν κατοίκων της ἐνάντια στοῦς Τούρκους ἀκόμα καί στή διάρκεια τοῦ Κρητικοῦ Πολέμου (Ι. ΧΑΣΙΩΤΗΣ, ὁ.π., σ. 128, 132-134), μέ στόχο ἀσφαλῶς νά τοῦς ἀπομακρύνουν ἀπό τήν ἐπιρροή τῶν Βενετῶν.
44. Ἡ παρουσίαση τῆς ἐξαιρετικῆς φυσιογνωμίας τοῦ Γεωργίου Λατίνου, πού σφράγισε μέ τή δράση του ἐπὶ 40 χρόνια (1612-1652) τή ζωή τῆς Ζακύνθου καί τῆς Μάνης, εἶναι ἀδύνατο νά χωρέσει σέ μιὰ ὑποσημείωση. Ἀνάλυση τοῦ ρόλου του (παράλληλα μέ τή βιογραφία του) ἐπιχειρῶ στή μελέτη πού ἐτοιμάζω γιά τήν ἀνάμιξη τοῦ Νικοδήμου Μεταξά στό «Ρεμπελιό τῶν ποπολάρων», γιά τήν ὁποία ἔχω προβεῖ σέ πρόδρομη σχετική ἀνακοίνωση στό Ε΄ Πανιόνιο Συνέδριο. Εἶναι πάντως χρήσιμο νά τονιστεῖ ἐδῶ πῶς ἡ κυριαρχική ἐπιρροή τοῦ Λατίνου πάνω στοῦς Μανιάτες ἐδραζόταν στίς στενότερες σχέσεις πού εἶχε καλλιεργήσει μέ τήν ἰσχυρή καί πολυπληθέστατη «παροικία» τους στή Ζάκυνθο (οἱ πολυσχιδεῖς ἐπαφές Ζακύνθου καί Μάνης ἔχουν διερευνηθεῖ σέ ὁχτῶ συνολικά δημοσιεύματα τοῦ ἀκούραστου Δ. Βαγιακάκου, πού ἔχουν πρόσφατα παραθέσει οἱ ΕΛΕΝΗ ΜΠΕΛΙΑ, Δικαίου Β. Βαγιακάκου βιογραφία - ἐργογραφία, *Θησαύρισμα. Ἀριστεῖον πνευματικόν εἰς τόν Δ.Β.Β...., Λακωνικά Σπουδαί* 10 (1990) *30 καί σημ. 5-6 καί Κ. ΤΣΙΚΝΑΚΗΣ, *Μιά περίπτωση ἐκβιασμοῦ τῆς Βενετίας ἀπό κατοίκους τῆς Μάνης (1575-1576)*, ὁ.π., σ. 231 σημ. 2, τόν ὁποῖο καί εὐχαριστῶ γιά τήν ὑπόδειξη,

τή στάση του καί, από μυστηριώδης καί απρόσιτος πού ήταν, έγινε ξαφνικά λαλίστατος άμέσως μετά τό ταξίδι τοῦ 1641 «ἀποκαλύπτοντας» στό Βενετό προβλεπτή τό περιεχόμενο τῆς συμφωνίας, τήν ὁποία ἰσχυρίστηκε πώς ὁ ἴδιος εἶχε ὀλοκληρώσει στή Νεάπολη. Πρόσθετε ἐπίσης ὅτι ὁ ἀντιβασιλιάς, ὁ ὁποῖος εἶχε ὑπογράψει μέ τό ἴδιο του τό χέρι τή σύμβαση, ἐπειγόταν ἀπό προσωπικό συμφέρον νά ἐποικίσει τά κτήματά του στό Stigliano μέ 12.000 περίπου Μανιάτες καί ὑποσχόταν ὅτι καί τό κεντρικό Συμβούλιο θά ἔδινε τή συγκατάθεσή του. Ταυτόχρονα ὅμως ὁ πρόξενος μέ ἀριστοτεχνικό τρόπο καλλιεργοῦσε ἐλπίδες στούς Βενετούς, ἀμφισβητώντας τάχα τήν αἰσιοδοξία τοῦ ἀντιβασιλιᾶ καί ὑποστηρίζοντας ὅτι τό Συμβούλιο δέν θά ἐπικύρωνε τίς συμφωνίες γιατί διατηροῦσε ἐπιφυλάξεις⁴⁵ —ἐνῶ στήν πραγματικότητα ἐπιφυλάξεις εἶχε ὁ ἴδιος ὁ ἀντιβασιλιάς δούκας τῆς Μεδίνας, πού εἶχε ἀρνηθεῖ νά δώσει συνέχεια στό ζήτημα.

— Περίτεχνοι διπλωματικοί ἐλιγμοί. Ἀπό ἐδῶ καί μπρός θά παρακολουθήσουμε μιά σειρά ἀλεπάλληλων κινήσεων μέ ἐναλλασσόμενη κατεύθυνση, μέ τίς ὁποῖες οἱ Μανιάτες καί ὁ πρόξενος, κάθε πού θά στομώνει ἡ δίοδος πρὸς τήν ἰσπανική ὑποστήριξη, θά προσεγγίζουν τοὺς Βενετούς. Καί οἱ συγκυρίες, ὅπως θά δοῦμε, θά εὐνοήσουν τήν ἐκτύλιξη αὐτῶν τῶν πανάρχαιων στρατηγικῶν.

Ἀνοίγοντας ὁ πρόξενος Λατίνος τήν αὐλαία γιά τήν εἴσοδο τῶν Βενετῶν στό προσκήνιο ὑπολογίζει στήν ἀνησυχία πού προκαλοῦν στοὺς τελευταίους οἱ συνεννοήσεις μέ τοὺς Ἰσπανούς. Ἵσως δέν ξέρει ὅτι οἱ Βενετοὶ ἔχουν καταδώσει στοὺς Τούρκους τίς ἐπαφές αὐτές ἀπό τήν ἀρχή, ἀπό τήν ἀφιξη τοῦ Τζῶρτζη Ἐφέσιου στή Μάνη⁴⁶ καί ὅτι ἴσως νά εἶναι

μεταξύ ἄλλων, τοῦ ἐνάτου: Δ. ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΣ, Ἱστορικόν σχέδιασμα περί τῶν ἀποικισμῶν τῶν Μανιατῶν, *Δελτίον Ἑραλδικῆς καί Γενεαλογικῆς Ἑταιρείας Ἑλλάδος* 8 (1992) 318-320).

45. Κ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, ὁ.π., σ. 131-132.

46. Ὁ προβλεπτής Ζακύνθου ἐνημέρωσε σχετικά τό βάλιο στήν Κωνσταντινούπολη ζητώντας του νά «ἐνεργήσει» ὥστε νά ματαιωθεῖ ἡ μετανάστευση, γιά νά μή θιγοῦν τά ἰδιαίτερα συμφέροντα τῆς Βενετίας (Κ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, ὁ.π., σ. 126). —Δέν ἦταν ἡ πρώτη φορά: Καί στό διάστημα τῶν μεγάλων ἐξεγέρσεων μέχρι τό 1622 οἱ Βενετοὶ ἐνημέρωναν τοὺς Τούρκους ὄχι μόνο γιά τίς κινήσεις τῶν ὑποδούλων, ἀλλά ἀκόμα καί γιά τίς ἐνέργειες τοῦ πάπα μέ σκοπό τή σύμπληξη συμμαχίας ἐναντίον τους (ΣΤ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἡ κίνηση τοῦ δούκα τοῦ Νεβέρ...*, σ. 173 καί σημ. 1-5). —Γιά τήν ἐπαγρύπνηση τῶν Βενετῶν καί τῇ διαπάλῃ τῶν ἰσπανικῶν καί βενετικῶν δικτύων κατασκοπείας βλ. Ι. ΧΑΣΙΩΤΗ, Venezia e i domini veneziani tramite di informazioni sui turchi per gli spagnoli

υπαίτιοι για την ὀργή της Πύλης καί για την ἐπακόλουθη ἔξαρση τῶν τουρκικῶν ἀπειλῶν τοῦ 1642. Ἀλλά δέν τοὺς ἀνεβάζει βέβαια στή σκηνή για νά καταστρέψουν τὰ μεταναστευτικά του σχέδια: Ἐπισείοντας τή δῆθεν ὀλοκλήρωση τῶν συμφωνιῶν, ἀνακοινώνοντας πῶς ἡ ἀναχώρηση τῶν ἐποίκων θά πραγματοποιηθεῖ ὀριστικά τό φθινόπωρο τοῦ 1642, τέλος μεταβάλλοντας καί πάλι τή στάση του καί καλύπτοντας μέ μυστήριο τίς νέες ἐπαφές τοῦ ἐπισκόπου καί τοῦ ἴδιου μέ τό δούκα τῆς Μεδίνας⁴⁷ ἀποσκοπεῖ στήν αὐξηση τῆς ἀγωνίας τῶν Βενετῶν, οἱ ὁποῖοι θορυβημένοι ἀναγκάζονται νά ἐπέμβουν τελικά καί νά ἐκδηλώσουν ἐνεργά τό ἐνδιαφέρον τους. Καί ἐνῶ ἐκεῖνοι ἀρχίζουν τήν προπαγάνδα μέ στόχο νά ἀποσπάσουν ἀπό τήν ἐπιρροή τῶν Ἰσπανῶν τοὺς Μανιάτες⁴⁸, οἱ τελευταῖοι ἀντιστρέφουν

---

nel sec. XVI, στό *Venezia centro di mediazione tra Oriente e Occidente (secoli XV-XVI). Aspetti e problemi*, ἐπιμ. H-G. Beck, M. Manoussacas, A. Pertusi, τ. 1, Φλωρεντία 1977, σ. 117-136 (καί γόνιμη συζήτηση 137-141). Βλ. καί P. PRETO, *La guerra segreta: Spionaggio, sabotaggi, attentati*, στό *Venezia e la difesa del Levante*, Βενετία 1986, σ. 79-85. —Γιά τίς πάντοτε ἐχθρικές σχέσεις μεταξύ τῶν δύο κρατῶν βλ. ἐπίσης I. ΧΑΣΙΩΤΗ, Ἡ Κρήτη καί οἱ Ἰσπανοὶ στά χρόνια τῆς βενετοκρατίας, *Πεπραγμένα τοῦ Γ' Διεθνoῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου*, τ. 2, Ἀθήνα 1974, σ. 343-345.

47. Στίς 25 Ὀκτωβρίου / 4 Νοεμβρίου 1642 ὁ προβλεπτής Ζακύνθου ὁμολογεῖ ὅτι δέν κατόρθωσε νά τοῦ ἀποσπάσει καμιά πληροφορία, ἐνῶ ἤδη ὁ ἐπίσκοπος Χριστόφορος εἶχε ἀναχωρήσει για τή Νεάπολη (Κ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, ὁ.π., σ. 133). —Κύρια πηγή για τήν ἐνημέρωση τῶν Βενετῶν παρέμεναν οἱ καταθέσεις ἀτόμων πού ἔρχονταν ἀπό τή Μάνη.
48. Ἀλλά ἐκτός ἀπό τήν προπαγάνδα (για τήν ὁποία βλ. Κ. ΜΕΡΤΖΙΟΥ, ὁ.π., σ. 134-137), τήν ἀσκησιμὴ πίεσεων (βλ. ἐδῶ παραπάνω σημ. 30) καί τήν κατάδοση τῶν συνεννοήσεων στοὺς Τούρκους (βλ. σημ. 46) οἱ Βενετοὶ μεταχειρίζονταν καί ἄλλους, πῶς ἐκλεπτυσμένους τρόπους για νά ἀνακόψουν τή διεισδύση τῶν Ἰσπανῶν καί νά ἀνακτήσουν τήν ἐπιρροή τους πάνω στοὺς Μανιάτες (*per riddurre quella gente nel nostro dominio*): Μέ τή μέθοδο τῶν στρατολογήσεων —εἴτε εἶχαν πραγματική ἀνάγκη ἀπὸ στρατιῶτες εἴτε ὄχι— ἔδειχναν ἔμπρακτα τό ἐνδιαφέρον τους γι' αὐτοὺς καί τοὺς προσέγγιζαν ἀβίαστα καί φυσιολογικά. Τό ἴδιο ἔγινε καί τώρα μέ πρωτοβουλία τοῦ καπετάνιου Κρήτης Μαρίνου Badoer, στὸν ὁποῖο ὁ προβλεπτής Ζακύνθου Ἀντώνιος Molin ὑποσχέθηκε κάθε δυνατή συνδρομή, ἐνῶ ἀπ' τήν ἄλλη καί ὁ Νικόλαος Σιγοῦρος διαβεβαίωσε τὸν τελευταῖο πῶς ἦταν σέ θέση νά συγκεντρώσει 500 μισθοφόρους ἀπὸ τή Μάνη (A.S.V., *Senato I (Secreta) -Deliberazioni ai rettori...*, filza 16, 19 Φεβρουαρίου 1642 [= 1643] in pregadi: Ἡ Σύγκλητος ἐπικρότησε ζωηρά τίς ἐνέργειες αὐτές. — Πρβλ. καί Δημ. Βιβλ. *Πάτρας «Κῶδ. Μέρτζιου»*, ὁ.π., σ. 35, ὅπου ὁ Molin, σέ σχετική ἐπιστολή του, ἀναφέρει περιέργως ὅτι ἡ στρατολόγησις Σιγοῦρου θά γινόταν dalla Morea —ἀλλὰ ὁ Κ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, Ἡ Μάνη... σ. 134 μεταφράζει ἀπτόητος «ἀπὸ τή Μάνη»). — Ἀλλά καί ὅταν τό 1639 ὁ δούκας τῆς Μεδίνας εἶχε ἀποστείλει τὸν ἱππότη Mara στή Χιμάρα για νά διενεργήσει στρατολογίες, ἡ Σύγκλητος διέταξε τὸν προβλεπτή τοῦ στόλου νά προβεῖ στή στρατολόγησις ἄλλων 300 Χιμαριωτῶν καί νά ἐρθεῖ σέ ἐπαφή μέ τοὺς προύχοντες τῆς περιοχῆς (*per*)... *difficoltar li pensieri de' spagnoli nel medesimo affare...* (A.S.V., ὁ.π., filza 13, 28 Δεκεμβρίου 1639 καί 7 Ἰανουαρίου 1639 [= 1640] in pregadi).

τήν κατάσταση καί φτάνουν στό σκοπό τους μέ μία αναπάντεχη κίνηση: Δηλώνουν ότι ευχαρίστως θά αποδέχονταν νά εγκατασταθοῦν στά ἐδάφη πού, καθώς πληροφορήθηκαν, διαθέτει τό βενετικό κράτος⁴⁹, τό ὁποῖο βέβαια καί προτιμοῦν ἀπό ὁποιοδήποτε ἄλλο.

Ὁ Βενετός προβλεπτής ἀπορρίπτει μέ ἀποτροπιασμό —γιά νά μήν ποῦμε καί μέ τρόπο— τήν πρόταση διαβεβαιώνοντας κατηγορηματικά ὅτι δέν ὑπάρχουν στή βενετική ἐπικράτεια παρόμοιες περιοχές, σέ μία προσπάθεια νά ἀνακόψει δραστικά τίς διαγραφόμενες διαπραγματεύσεις. Ὅμως, ὅταν ξεκινάει ἕνας διάλογος τέτοιας ὕφης, ἀποτελεῖ στήν πράξη τό προοίμιο γιά οὐσιαστικότερες συνεννοήσεις. Ἐξάλλου ἡ εὐκαιρία νά ἐξυπηρετήσῃ ὁ προβλεπτής σημαντικά τά βενετικά συμφέροντα δέν ἦταν εὐκαταφρόνητη. Ἔτσι, στίς δυό ἀλεπάλληλες συναντήσεις του μέ ἐκ-προσώπους τῶν Μανιατῶν στά τέλη τοῦ Δεκέμβρη 1642 καί τοῦ Γενάρη 1643, σπεύδει νά ἀπαλύνει τήν ἐντύπωση πού ἴσως δημιούργησε ἡ ἄρνησή του καί προσφέρεται νά παρακαλέσῃ τό Βενετό βάιλο στήν Κωνσταντινούπολη νά μεσολαβήσῃ στούς Τούρκους ὥστε νά πάσουν νά καταπιέζουν τούς Μανιάτες, ἀρκεῖ βέβαια οἱ τελευταῖοι νά στρέψουν τήν πλάτη στούς Ἰσπανούς καί νά μήν ἐγκαταλείψουν τόν τόπο τους⁵⁰. Τό ζήτημα δέν εἶναι καθόλου ἀσήμαντο: Μία ἡμιαυτόνομη στήν πράξη περιοχή ὅπως ἡ Μάνη θά διαθέτῃ ἐπίσημο ἐκφραστή καί ἀμύντορα τῶν δικαίων της στήν αὐλή τοῦ ἐπικυρίαρχου ὀθωμανικοῦ κράτους τόν ἐκπρόσωπο μιᾶς μεγάλης δύναμης ὅπως ἡ Βενετία.

Ἡ ἀντιπρόταση τοῦ προβλεπτή σημαδεύει δίχως ἄλλο τήν καρδιά τοῦ προβλήματος. Γιατί ἐκεῖνο πού ἐπιθυμοῦν πραγματικά οἱ Μανιάτες δέν εἶναι φυσικά ὁ ἐκπατρισμός, ἀλλά ἡ ἐξασφάλιση τῆς προστασίας ἑνός χριστιανικοῦ κράτους, πού θά τούς ἐπιτρέψῃ νά διατηρήσουν τήν ἀνεξαρτησία τους καί τίς ἐλπίδες γιά ὀριστική ἀποτίναξη τοῦ ζυγοῦ τῶν

49. Κ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, Ἡ Μάνη..., σ. 134-135. —Οἱ Μανιάτες γνώριζαν τουλάχιστον ἀπό τό 1615 τήν ὕπαρξη ἀκατοίκητων ἢ ἀραιοκατοικημένων περιοχῶν στήν Ἰστρία, στήν ὁποία εἶχαν ζητήσει ἀπό τούς Βενετούς νά καταφύγουν (δ.π., σ. 109, 110, 111) στήν δεξύτερη φάση τοῦ μεγάλου ξεσηκωμοῦ τους, ἀλλά ἐκεῖνοι δέν φαίνεται νά ἔδωσαν συνέχεια στό θέμα.

50. Κ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, δ.π., σ. 134, 135-136. —Οἱ ἐνέργειες αὐτές τοῦ προβλεπτή θά προκαλέσουν τήν εὐαρέσκειά τῆς Συγκλήτου, ἡ ὁποία θά ἐπαινέσῃ τή σύνεση καί τήν προνοητικότητα του (ἰδίως ἐπειδή ἀπέφυγε νά δώσει ἐγγραφή ἀπάντηση στούς Μανιάτες, ὥστε νά μήν παρερμηνεύσουν κάποια διατύπωση ὡς ἐνθαρρυντική καί δημιουργήσουν προβλήματα). Παράλληλα θά τοῦ συστήσῃ νά συνεχίσει τήν καλλιέργεια καλῶν διαθέσεων τῶν Μανιατῶν πρός τή Βενετία, χωρίς ὅμως ἀνάμιξη τοῦ ἐπίσημου κράτους, ἀτομικά καί μέ δική του πρωτοβουλία! (A.S.V., δ.π., filza 16, 19 Φεβρουαρίου 1642 [= 1643] in pregadi). Πρβλ. καί ἐδῶ παρακάτω σημ. 55.

Ἰθωμανῶν. Ἐτσι, παρόλο που γιά ἓνα διάστημα ὑπερασπίζονται τήν ἀξιοπιστία τους (καί παράλληλα κραδαίνουν τό μοναδικό διαπραγματευτικό τους ὄπλο) διακηρύσσοντας ὅτι δέν μποροῦν παρά νά μείνουν πιστοί στό λόγο τους πρός τό δούκα τῆς Μεδίνας καί νά τοῦ παραχωρήσουν τοὺς 16.000 μετανάστες πού ἰσχυρίζονται πῶς τοῦ ὑποσχέθηκαν, παρόλο ἀκόμη πού ὁ πρόξενος διασπείρει νέες φήμες ὅτι ἀναμένονται οἱ γαλέρες τῆς Τοσκάνης καί τῆς Μάλτας γιά τήν ἐπιβίβασή τους, ὅμως ἀναγκάζονται στίς 25 τοῦ Μάρτη 1643 νά δεχτοῦν μέ εὐχαριστίες τή διαμεσολάβηση τῶν Βενετῶν πρός τοὺς Τούρκους καί νά δηλώσουν πῶς εἶναι ἐτοιμοί νά ἀποσύρουν τό λόγο τους πρός τοὺς Ἰσπανοὺς ἀμέσως μόλις τοὺς διατάξει ἡ Βενετία⁵¹.

Τώρα πιά οἱ Βενετοὶ ἔχουν ὀδηγήσει τὰ πράγματα στό σημεῖο πού ἐπιθυμοῦσαν. Συνεπικουροῦνται κι ἀπό κάποιες περίεργες συμπτώσεις, ὅπως ἡ ἀνυπόστατη εἰδηση πού κυκλοφόρησε ὅτι δῆθεν ὁ δούκας τῆς Μεδίνας εἶχε μετατεθεῖ στή διοίκηση τοῦ Μιλάνου⁵². Βλέπουν ἐπιπλέον τίς γαλέρες τῆς Μάλτας νά περνοῦν ἀπό τό Ταίναρο δίχως καν νά ρίξουν ἄγκυρα⁵³. Βεβαιώνονται λοιπόν ὅτι οἱ συμφωνίες, κι ἂν ἀκόμη ἔχουν συναφθεῖ, δέν θά ὑλοποιηθοῦν —τουλάχιστον στό προσεχές μέλλον. Ὅταν πιά οἱ Μανιάτες μέ τό τελευταῖο τους διάβημα ἐμπιστεύονται τή μοίρα τους στά χέρια τῶν Βενετῶν, ὄχι μόνο βλέπουν τὰ μεταναστευτικά τους σχέδια νά ματαιώνονται, ἀλλά καί βρίσκονται στήν ἀνάγκη νά ὑποστοῦν

51. Κ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, ὁ.π., 135 (ἐπιστολή τῶν Μανιατῶν (τέλη Δεκεμβρίου 1642), στήν ὁποία μεταξύ τῶν ἄλλων πού ἀναφέραμε, προτείνουν νά μεταφερθοῦν μέ ἔξοδα τῶν Βενετῶν μερικοὶ δημογέροντες, γιά νά ἐξετάσουν τήν περιοχή στήν ὁποία ζητοῦν νά μετοικήσουν), 136 (νέα πρόταση τοῦ προβλεπτή γιά διαμεσολάβηση τοῦ βαίλου, πού οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Μάνης ὑποδέχονται μέ ἐνδιαφέρον, ἀφοῦ ἡ περίπτωση νά ἐγκατασταθοῦν σέ βενετικό ἔδαφος ἔχει ἀποκλεισθεῖ κατηγορηματικά), 137 (πλήρης ἀποδοχή τῶν προτάσεων μέ τήν τελευταία ἐπιστολή): Ἡ κλιμάκωση τῶν ὑποχωρήσεων εἶναι ὀλοφάνερη. Ἐξάλλου γιά πόσο καιρό ἀκόμα θά μποροῦσαν νά κρύβουν οἱ Μανιάτες τή δύσκολη θέση στήν ὁποία εἶχαν περιέλθει ἀπό τή στιγμή πού, ὅπως φαίνεται, ὁ δούκας τῆς Μεδίνας διέκοψε τίς ἐπαφές μαζί τους στά τέλη τοῦ 1642;

52. Πού ἦταν γνωστή στόν προβλεπτή Ζακύνθου ἤδη κατά τή δεύτερη —καί ἀποφασιστική— ἐπαφή του μέ τοὺς Μανιάτες προεστούς (29 Ἰανουαρίου/8 Φεβρουαρίου 1643). Ἀσφαλῶς ἡ εἰδηση αὐτὴ τὸν καθυσέχασε καί τὸν ἐνίσχυσε στή συνάντησή ἐκεῖνη —καί βέβαια δέν θά ἔχασε τήν εὐκαιρία νά τοὺς τήν κοινοποιήσει. Ὅπωςδὴποτε ἡ πρώτη σκέψη πού ἔρχεται στό νοῦ εἶναι ὅτι ἡ πληροφορία εἶχε χαλκευθεῖ ἀπό τοὺς Βενετούς, ἐκτός ἂν σημαίνει ἀπλῶς ὅτι ὁ δούκας τῆς Μεδίνας ἐκλέχτηκε νά ἀναλάβει τή διοίκηση τοῦ Μιλάνου, ἐννοεῖται ἀφοῦ πρῶτα θά ἔληγε ἡ θητεία του στή Νεάπολη (ἀπὸ τήν ὁποία πάντως ἀναχώρησε στίς 14 Μαΐου 1644, βλ. G. GONIGLIO, *I vicere di Napoli...*, σ. 247).

53. Κ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, ὁ.π., σ. 137, 138.

ἀβोधήθητοι τὰ ἀντίποινα τῶν Τούρκων⁵⁴. Τώρα πού ἐκείνοι ἐγκαταλείφθηκαν στοῦ ἔλεός τους, οἱ Βενετοὶ δέν φαίνεται νά θυμοῦνται τίς ὑποσχέσεις τους γιά ὑποστήριξη⁵⁵. Ἴσα - Ἴσα τοὺς καταδιώκουν κι αὐτοὶ μέ τή σειρά τους μέ ἀφορμή τήν πειρατεία⁵⁶. Ἀλλά ἀκόμα κι ὅταν μετά ἀπό ἐνάμισο περίπου χρόνο μιά χούφτα Μανιάτες (σαρανταένas ὅλοι κι ὅλοι) θά ἐπιχειρήσουν νά ἀπαλλαγοῦν ἀπό τίς τουρκικές πιέσεις —πού ὀλοφάνερα εἶχαν ἐνταθεῖ—καί νά ἐγκατασταθοῦν στήν Καλαβρία, οἱ Βενετοὶ θά τοὺς κρατήσουν στήν Κέρκυρα καί τελικά θά τοὺς δολοφονήσουν ἀργά - ἀργά⁵⁷...

Ξαναρχίζουν λοιπόν, ὅπως θά περίμενε κανεῖς, οἱ συνεννοήσεις μέ τοὺς Ἰσπανούς: τό Δεκέμβρη τοῦ 1644 ὁ ἐπίσκοπος Χριστόφορος καί δυό Μανιάτες προεστοὶ συναντοῦν στή Βενετία τόν ἐκεῖ πρεσβευτὴ τῆς Ἰσπανίας μαρκήσιο de la Fuente καί· τοῦ ζητοῦν ἐπανένarξη τῶν διαπραγματεύσεων. Ἡ νέα αὐτὴ φάση ἔχει παρουσιαστεῖ διεξοδικά ἀπὸ τόν Ι. Χασιώτη⁵⁸, ὁ ὁποῖος μάλιστα χρησιμοποίησε ἰσπανικὲς ἀρχειακὲς πηγές. Θά τονίσουμε μόνο πὼς γιά πρώτη φορά ἀπ' ὅσο γνωρίζουμε ἀσχολήθηκε μέ τό ζήτημα τό Συμβούλιο τοῦ Κράτους στή Μαδρίτη⁵⁹ καί, παρότι χαρακτήρισε τήν πραγματοποίησή τῆς μετανάστευσης «σχεδὸν ἀδύνατη», δέν ἀπέρριψε τήν πρόταση⁶⁰ ἀκολουθώντας τήν πάγια τακτικὴ τῆς Ἰσπανίας νά μὴν ἀποθαρρύνει τοὺς Ἕλληνες ὅταν ἀποτείνονται σ' αὐτήν. Εὐθυ-

54. Βλ. παραπάνω σ. 196-197.

55. Ἀφοῦ ἡ ἐπίσημη Βενετία, ὅπως εἶδαμε, ἀπέφυγε ὁποιαδήποτε φανερὴ ἀνάμιξη στοῦ ζήτημα —οὔτε φυσικά ἐνέκρινε τό σχέδιο γιά διαμεσολάβηση τοῦ βαΐλου, τό ὁποῖο ἡ Σύγκλητος ἀντιπαρήλθε χωρὶς κανένα σχόλιο (βλ. παραπάνω σημ. 50): Ἐνα κράτος πού ἀσθμαίνοντας ἀγωνίζεται μέ τήν «ἄψογη στάση» του νά περισώσει τὰ ἐδάφη του δέ θά μπορούσε νά ἐμφανιστεῖ ὡς προστάτης ἀνυπότακτων πληθυσμῶν, πού ὑπάγονταν μάλιστα στήν ἐξουσία τοῦ κυριότερου ἀντιπάλου του, χωρὶς τό φόβο νά τόν ἐρεθίσει ἐπικίνδυνα (γιά τὴν στάση τῆς Βενετίας βλ. παραπάνω σ. 185-193 καί σημ. 14).

56. Στὰ τέλη τοῦ 1643 εἶχαν συλλάβει ἓνα καῖκι τους (Κ. ΝΤΟΚΟΣ, Ἐπαναστατικαὶ κινήσεις..., σ. 226, σημ. 1).

57. Εἶναι ἡ τραγικὴ περίπτωση τοῦ Δήμου Μαχαιρίδη (τόν ἀναφέραμε παραπάνω σ. 200), πού ἔπεσε ἀπὸ τὴ Σκύλλα στή Χάρυβδη: Τὰ γεγονότα (τέλη 1644 - ἀρχές 1645) στοῦ Κ. ΜΕΡΤΖΙΟΥ, Καί ἄλλ., σ. 434-436 καί ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Ἡ Μάνη..., σ. 139, 140, ἡ ἔρμηνεία τους στοῦ Ι. ΧΑΣΙΩΤΗ, Ἑλληνικοὶ ἐποικισμοί..., σ. 120.

58. Ι. ΧΑΣΙΩΤΗΣ, δ.π., σ. 121-127, 147-150.

59. Ἡ ἰσχυρὴ γραφειοκρατικὴ δομὴ τῶν κρατῶν ἐκείνων, παρόλες τίς ἀργοκίνητες διαδικασίες πού τὴν χαρακτήριζαν, καθιστᾷ σχεδὸν βέβαιη τὴν πιθανότητα νά εἶχαν συζητηθεῖ στοῦ ἰσπανικοῦ Συμβουλίου τοῦ Κράτους (ἢ τουλάχιστον στοῦ Συμβουλίου τῆς Ἰταλίας) καί οἱ προηγούμενες συνεννοήσεις τῶν Μανιατῶν μέ τό δούκα τῆς Μεδίνας (ὅπως ἄλλωστε μέ φυσικότητα εἶχε ὑπαινιχθεῖ, προεξοφλώντας τὴν ἀπόρριψη τῶν προτάσεων, ὁ πρόξενος Γεώργιος Λατίνος, βλ. ἐδῶ παραπάνω σ. 205).

60. Ι. ΧΑΣΙΩΤΗΣ, δ.π., σ. 127 (9 Μαρτίου 1645).

γραμμιζόμενοι μέ την τακτική αυτή συνέχισαν καί οί αντιβασιλιάδες τής Νεάπολης —ό ναύαρχος τής Καστίλλης⁶¹ άρχικά καί ό δούκας τοῦ Arcos⁶² έπειτα— τήν έπικοινωνία μέ τούς Μανιάτες είτε άπευθείας είτε μέ ένδιάμεσο τόν πρόξενο Γεώργιο Λατίνο: Οί πολιτικές σκοπιμότητες τών 'Ισπανών, πού έπιθυμούσαν τή διατήρηση μιās άνώδυνης έπαφής, όδήγησαν καί πάλι τίς διαπραγματεύσεις σέ μία μακριά σήραγγα, σκοτεινή κι άτέλειωτη.

‘Από τό άδιέξοδο αυτό βγάξει τούς Μανιάτες (γιά νά τούς παρασύρει στό μάτι ένός βιαιότερου κυκλώνα) τό ξέσπασμα τοῦ Κρητικοῦ Πολέμου. Στή δραματική καί μακροχρόνια τούτη σύγκρουση διαβλέπουν τή μοναδική ευκαιρία γιά μία πιό ευόϊωνη καί μόνιμη προσέγγιση μέ τούς Βενετούς καί, πάνω άπ’ όλα, τίς ευνοϊκότερες προϋποθέσεις γιά τήν άπελευθέρωση τοῦ Μοριά, τήν όποία δέν θά πάψουν νά επιδιώκουν μέ αξιοσημείωτη έπιμονή καί σταθερότητα, παρόλο πού οί Βενετοί θά τούς άπογοητεύσουν καί πάλι. Σχεδόν ταυτόχρονα μέ τήν έναρξη τών έχθροπραξιών ό έπίσκοπος τής Μάνης προσκαλεί τό Βενετό γενικό προβλεπτή θαλάσσης νά καταπλεύσει στό Πόρτο Κάγιο καί νά στρατολογήσει όσους Μανιάτες χρειάζεται⁶³. ‘Αντιπρόσωποι⁶⁴ κατεβαίνουν στήν Κρήτη γιά νά προτείνουν

61. G. CONIGLIO, *I vicerè...*, σ. 247-250 (14 Μαΐου 1644 - 11 Φεβρουαρίου 1646). —‘ Αποκαλύπτεται τώρα ότι οί Μανιάτες, παράλληλα μέ τίς έπαφές τους μέ τόν επιφυλακτικό καί σκεπτικιστή de la Fuente, άρχισαν συνεννοήσεις καί μέ τό νέο αντιβασιλιά (προφανώς μόλις πληροφορήθηκαν τήν άπομάκρυνση άπό τή Νεάπολη τοῦ δούκα τής Μεδίνας —πραγματική αυτή τή φορά, βλ. παραπάνω σημ. 52), στόν όποιο υπέβαλαν τήν ίδια διττή πρόταση γιά κατάληψη τής Πελοποννήσου καί γιά όμαδική μετανάστευση (βλ. παρακάτω ‘Εγγρ. Α, σ. 230-232. - Πρβλ. καί Ι. ΧΑΣΙΩΤΗ, *Fuentes de la historia griega moderna en archivos y bibliotecas españolas*, *Hispania* 29(1969) 151: μνεία πολεμικής πρότασης τοῦ 1644).

62. Βλ. παρακάτω ‘Εγγρ. Α, σ. 230. —Γιά τό δούκα τοῦ Arcos (Rodrigo Ponce de Leon, 11 Φεβρουαρίου 1646 - 19 ‘Ιανουαρίου 1649) βλ. G. CONIGLIO, *I vicerè di Napoli...*, σ. 251-265.

63. Τόν Αύγουστο τοῦ 1645 (Κ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, ‘Η Μάνη..., σ. 140-141).

64. ‘Ανάμεσά τους ίσως νά ήταν καί οί γνωστοί μας άδελφοί Μιχάλης καί Νικόλας Γιατρός. ‘Οπωσδήποτε πάντως πρέπει νά συμπεριλαμβανόταν —άν όχι καί νά ήγοῦνταν—ένα άλλο σπουδαίο μέλος τής πατριᾶς εκείνης, ό Λουκάς Γιατρός, πού έπίσης άπό τόν Αύγουστο τοῦ 1645 επιδίωκε συνάντηση μέ τό Βενετό γενικό προβλεπτή, γιά νά τοῦ ζητήσει μισή μοίρα γαλερών μέ τίς όποίες ύποσχόταν ότι αυτός καί οί άντρες του θά κατακτοῦσαν όλόκληρο τό Μοριά (Κ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, δ.π., σ. 141). —Στήν επιδρομή έναντίον τής Καλαμάτας τό 1659 θά πρωτοστατήσει στήν κινητοποίηση τών Μανιατῶν καί τών Μεσσηνίων, τών όποίων «οί (έπαναστατικές) διαθέσεις δέ θά μπορούσαν νά

στρατιωτική βοήθεια στο γενικό προβλεπτή Κρήτης Ἀντρέα Κορναγο καὶ νά δηλώσουν ὑποταγή στή Βενετία⁶⁵. Σέ ἔνδειξη πίστεως καὶ ἀφοσίωσης τοῦ προσφέρουν δαχτυλίδι —κι ἐκεῖνος, μέ ἀνέμελη εὐγνωμοσύνη, ἀντιπροσφέρει ἓνα δικό του μέ χαραγμένα τὰ διακριτικά του⁶⁶.

Σέ στεριά καὶ θάλασσα οἱ Μανιάτες διενεργοῦν καθημερινὰ ἐπιθέσεις ἐναντίον τῶν Τούρκων, οἱ ὁποῖοι πετρωμένοι ἀπὸ φόβο ἀποφεύγουν νά ἀντιδράσουν⁶⁷. Ἐνῶ ὁ Μιχάλης Γιατρός συνεργάζεται μέ τόν πρόξενο στή Ζάκυνθο γιὰ τήν προώθηση τῶν συνεννοήσεων μέ τούς Ἰσπανούς (πού εὐλογα ἀναζωπυρώνονται), τήν ἴδια ἐκείνη στιγμή διοχετεύει πληροφορίες χρήσιμες στοὺς Βενετούς (μέχρι καὶ γιὰ τήν προέλαση τῶν Ρώσων στίς ὀθωμανικές κτήσεις). Ἀλλά παρόλη τή δεξιοτεχνία στήν ἐφαρμογή τῆς παλιᾶς δοκιμασμένης πρακτικῆς (ὁ πρόξενος ἀφήνει νά διαρρεύσουν οἱ πληροφορίες γιὰ τίς ἐπαφές του μέ «κάποιο Μανιάτῃ προεστό», ἐνῶ παράλληλα ὁ Μιχάλης Γιατρός διατυπώνει πρὸς τόν προβλεπτή ἀπερίφραστα παράπονα γιὰ τήν πλήρη ἐγκατάλειψη τῆς Μάνης ἀπὸ τούς Βενετούς⁶⁸), οἱ τελευταῖοι θά προσπεράσουν μέ ἀδιαφορία τὸ δόλωμα καὶ θά παραμείνουν παγεροὶ καὶ καχύποπτοι: Τὸ δαχτυλίδι τοῦ

εἶναι πιὸ ζωντανὸς οὔτε πιὸ φλογερός» (*fervide* κι ὄχι *fenide* [=;] ὅπως ἐκδίδει ὁ Α. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ, Ἐπαναστατικές κινήσεις στήν Πελοπόννησο στὰ 1659, *Πελοποννησιακά* 8 (1971) 258, ἀντιστρέφοντας καὶ τὸ νόημα τῆς φράσης στήν ἀπόδοση, σ. 259). Οἱ ἡγετικές του ἱκανότητες καὶ οἱ ὑπηρεσίες του πρὸς τὴ Βενετία θά ἀναγνωριστοῦν καὶ ἔμπρακτα ἀπὸ τὸ Φραγκίσκο Morosini, ὁ ὁποῖος θά τοῦ χορηγήσει μηνιαῖο ἐπίδομα 50 δουκάτων, πού θά τὸ εἰσπράττει ἀπὸ τὸ ἐτήσιο χαράτσι πού κατέβαλλε στοὺς Βενετούς ἡ Μῆλος (τὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου φορολογοῦνταν διπλά ἀπὸ Τούρκους καὶ Βενετούς —κάποτε καὶ τριπλά, ἀπὸ τούς κουρσάρους— γιὰ πολὺ μεγαλύτερο διάστημα ἀπ' ὅσο μέχρι σήμερα πιστεύεται). Στὰ τέλη Φεβρουαρίου τοῦ 1660 ὁ Morosini σκόπευε νά τὸν ξαναστείλει μέ τρία πλοῖα καὶ πολλὰ πολεμοφόδια γιὰ νά ξεσηκώσει καὶ πάλι σύσσωμος τοὺς Μανιάτες ἐπωφελοῦμενος ἀπὸ τὰ σκληρὰ ἀντίποινα τῶν Τούρκων ἐναντίον τους ἐπὶ ἓνα σχεδὸν χρόνο, ἀλλὰ δέν γνωρίζουμε τήν ἔκβαση τοῦ σχεδίου του (Κ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, Ἡ Μάνη..., σ. 151, 152, 155).

65. G. BRUSONI, *Historia dell' ultima guerra tra veneziani e turchi...*, Βενετία 1673, Μέρος 1^ο, σ. 67. Α. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία...*, τ. 3, σ. 488: Οἱ Μανιάτες προσφέρουν 25.000 στρατιῶτες!

66. G. BRUSONI, ὁ.π. Πρβλ. καὶ Π. ΧΙΩΤΗ, *Σειράς...*, σ. 191.

67. Βλ. παρακάτω Ἔγгр. Α', σ. 230. Πρβλ. καὶ Κ. ΜΕΡΤΖΙΟΥ, ὁ.π., σ. 140-143.

68. Σέ ἐπιστολή του πρὸς τόν προβλεπτή Ζακύνθου ἀπὸ Οἷτυλο 3/13 Σεπτεμβρίου 1646 (γιὰ ὅλα αὐτὰ βλ. Κ. ΜΕΡΤΖΙΟΥ, Ἡ Μάνη..., σ. 142-143): Ὁ προβλεπτής βέβαια δέν ὑποψιάζεται ὅτι ὁ Μιχάλης Γιατρός πού τοῦ διαβιβάζει εἰδήσεις γιὰ τοὺς Ρώσους, Τρανσυλβανούς, Βλάχους, καθὼς καὶ γιὰ τὸ βενετικό καὶ τὸν ὀθωμανικὸ στόλο, εἶναι ὁ ἴδιος ἐκεῖνος Μανιάτης προεστός πού ἀλληλογραφεῖ παράλληλα καὶ μέ τόν ἐκεῖ πρόξενο τῆς Ἰσπανίας...

άρραβώνα δέν θά ὀδηγήσει σέ γάμο, ἡ νύφη δέν θ' ἀντικρύσει τό γαμπρό οὔτε κἀν ἀπό μακριά.

Αὐτὴ τὴ φορά ὅμως οἱ Μανιάτες δέ χρονοτριβοῦν περιμένοντας νά ξεπεράσουν ἀπὸ μόνοι τους οἱ Βενετοὶ τοὺς δισταγμοὺς τους. Συγχρονίζονται μὲ τὴ γοργή ροὴ τῶν γεγονότων καὶ ἐπιχειροῦν νά ἐκβιάσουν τὴ συμμετοχὴ τους ὑποβάλλοντας καὶ πάλι στοὺς Ἰσπανούς⁶⁹ τὴν παλιά πρόταση γιὰ κατάρκτηση τοῦ Μοριᾶ⁷⁰, πού βέβαια τώρα ἡ σημασία της ἔχει ἀναβαθμιστεῖ μέσα στίς νέες συγκυρίες: Ὑπολογίζοντας στὴ σύγχυση πού ἔχει προκαλέσει ὁ Κρητικὸς Πόλεμος καὶ στὴν ἀπειρία τῶν πιθανοτήτων γιὰ γενίκευση τῆς σύρραξης, ζητοῦν μέσω τοῦ προξένου Γεωργίου Λατίνου ἀπὸ τοὺς Ἰσπανοὺς πολεμοφόδια καὶ ἀρχηγούς γιὰ νά ὀδηγήσουν στὴ μάχη 12.000 ἄντρες, οἱ ὁποῖοι προελαύνοντας στό ἐσωτερικὸ θά ἐνωθοῦν μὲ ἄλλους 20.000 Μοραῖτες ἑτοιμοὺς νά ξεσηκωθοῦν ἐξαιτίας τῆς τυραννικότητος τῶν Τούρκων.

Μὲ τὴ διαβεβαίωση ὅτι καὶ μόνο στὴν ἐμφάνιση τῆς ἰσπανικῆς ἀρμάδας οἱ Τούρκοι «θά πεθάνουν ἀπ' τό φόβο τους», ζητοῦν 12.000 «ἀρκοβούζια τοῦ χεριοῦ, τύπου Βενετίας» καὶ πυρομαχικά (μπαρούτι, φυτίλια κ.λπ.) γιὰ τὸν ἐξοπλισμὸ 20.000 ἀντρῶν (συνυπολογίζοντας ὀλοφάνερα καὶ τοὺς μάχιμους τῶν παραπλήσιων ἐπαρχιῶν). Δηλώνουν ὅτι διαθέτουν ἤδη 3-4.000 ἀρκοβούζια καὶ 1.000 περίπου ἄλογα καὶ ὑποζύγια, τῶν ὁποίων τὸν ἀριθμὸ ὑπόσχονται νά πολλαπλασιάσουν μέσα σέ λίγες μέρες ἀπὸ τὴν ἐναρξὴ τῶν ἐπιχειρήσεων μὲ ἐπιδρομές στὴ Σπάρτη [= Μυστρά] καὶ τίς ἄλλες γειτονικὲς περιοχές (τοὺς λείπουν μόνο σέλες καὶ χαλινάρια). Τονίζουν τίς πολεμικὲς ἱκανότητες,

69. Ὅπως ἀναφέραμε, οἱ συνεννοήσεις εἶχαν συνεχιστεῖ καὶ μὲ τό δούκα τοῦ Arcos, πού ὀνομάστηκε ἀντιβασιλιάς τῆς Νεάπολης στίς 11 Φεβρουαρίου 1646 (βλ. παραπάνω σημ. 62). Οἱ συνεννοήσεις αὐτές πρέπει νά εἶχαν ἐνταθεῖ τὴν ἀνοιξή, ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ τῶν Μανιατῶν πρὸς τὸν πρόξενο τῆς Ἰσπανίας Γεώργιο Λατίνου στίς 17/27 Ἰουνίου (βλ. παρακάτω Ἔγγρ. Α', σ. 230), ἀπὸ τὴν ὁποία πληροφοροῦμαστε ὅτι ὁ τελευταῖος εἶχε μεταβεῖ πρόσφατα στὴ Νεάπολη, ὅπου δέν ἀποκλείεται νά εἶχε διαπραγματευτεῖ καὶ τό ζήτημα τῆς μετανάστευσης. Ἐπιστρέφοντας πάντως στὴ Ζάκυνθο βρῆκε νά τὸν περιμένει ἐπιστολὴ στὰ ἰταλικά τοῦ Μιχάλη Γιατροῦ, στὴν ὁποία ὁ τελευταῖος τοῦ ἀνέπτυσε μὲ λεπτομέρειες ἕνα σχέδιο στρατιωτικῆς ἐπέμβασης τῶν Ἰσπανῶν στὴν Πελοπόννησο μὲ τὴ συνεργασία τῶν Βενετῶν. Ὁ Λατίνος μὲ τὴ σειρά του ζήτησε ἐπιβεβαίωση τῆς πρότασης καὶ διευκρινήσεις, τίς ὁποῖες τοῦ παρέχουν οἱ Μανιάτες μὲ τὴν ἐπιστολὴ ἀκριβῶς τῆς 17/27 Ἰουνίου 1646 (= Ἔγγρ. Α').

70. Χωρὶς νά παραλείψουν καὶ πάλι νά ζητήσουν, σὲ περίπτωση ἀποτυχίας τοῦ ἐγχειρήματος, τὴ μαζικὴ μεταφορὰ τους στὴν Κάτω Ἰταλία καὶ μάλιστα μὲ ἰσπανικὰ πλοῖα, στὰ ὁποῖα θά ἐπιβιβάζονταν 40.000 ψυχές μαζί μὲ ὅλα τὰ ὑπάρχοντά τους, καθὼς καὶ μὲ τρόφιμα γιὰ τὴ συντήρησή τους ἐπὶ ἕνα χρόνο (Ἔγγρ. Α, σ. 231).

τή γενναιότητα καί τή στρατιωτική τους ἐμπειρία («δέν ὑπάρχει κανεῖς ἐδῶ πού νά μὴν ξέρει νά χειρίζεται ὅπλα») καί ὑπόσχονται πίστη καί ὑπακοή στό διοικητή καί τούς ἀξιωματικούς πού ζητοῦν νά τοὺς στείλουν οἱ Ἴσπανοί. Ἐπαίρονται γιὰ τίς χερσαῖες καί ναυτικές ἐπιτυχίες τους⁷¹ ἐναντίον τῶν Τούρκων, ἀπὸ τοὺς ὁποῖους κατοικοῦν χωριστά καί δέν τοὺς ὑπολογίζουν διόλου, ἀρκεῖ νά διαθέτουν ὅπλα, πού εἶναι «τόσο ἀπαραίτητα στὸν πόλεμο». Ὑποστηρίζουν ὅτι, πέρα ἀπὸ τή διάθεση τῶν ὅπλων αὐτῶν, ὁ πόλεμος πού προτείνουν θά εἶναι ἀπολύτως ἀνέξοδος γιὰ τὴν Ἰσπανία. Σ' αὐτὴν ἐναποθέτουν τίς ἐλπίδες τοὺς κάθε πού φτάνει ὁ καιρὸς τῆς εἰσπραξῆς τῶν φόρων ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς καί προσμένουν τή στρατιωτική της ἐπέμβαση ἢ τή μεταφορά τοὺς στὰ ἐδάφη της. Γι' αὐτὸ ἐξορκίζουν τὸν πρόξενο Γεώργιο Λατίνο νά μεσολαβήσῃ ὥστε νά εὐδοιωθοῦν τὰ αἰτήματά τοὺς γρήγορα, πρὶν κατορθώσουν οἱ Τούρκοι νά ἀναλάβουν τίς δυνάμεις τοὺς ἀπὸ τὸν πόλεμο τῆς Κρήτης, ὅποτε θά περάσουν ἀπὸ μαχαίρι ὅλους τοὺς Μανιάτες —καί τό κρίμα θά πέσει στὸν ἴδιο τὸν πρόξενο καί κυρίως στό δούκα τῆς Μεδίνας.

Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι προτείνουν ἐπιπλέον νά ἐξασφαλιστεῖ ἡ συνδρομὴ τῆς Βενετίας, γιὰ νά ἀποκλείσει μὲ τό στόλο της τὸν Ἰσθμὸ τῆς Κορίνθου⁷². Ἀλλὰ ἐπίσης ἐκπληκτικό —καί χαρακτηριστικό τῆς

71. Γιὰ τίς ὁποῖες βλ. παραπάνω σ. 194 καί σημ. 11-13.

72. Ἄν οἱ Μανιάτες ὑπεραπλουστεύουν τή διεθνή διπλωματία καί τίς σχέσεις τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν τόσο μεταξύ τοὺς ὅσο καί μὲ τὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία καθὼς εἶναι προσκολλημένοι ἐπίμονα στὴν ιδέα τῆς «σταυροφορίας» πού εἶχε πιά ἐκφυλιστεῖ στὸ 17^ο αἰῶνα, ὅμως σταθμίζουν εὐστοχα τὸ ζήτημα πού κατεξοχὴν τοὺς ἐνδιαφέρει, δείχνοντας νά ἔχουν ἀφομοιώσει τὰ βασικά διδάγματα τῆς στρατιωτικῆς ἱστορίας τοῦ τόπου τοὺς: Ἡ καίρια στρατηγικὴ σημασία πού εἶχε τὸ Ἐξαμίλι γιὰ τὴν ἀσφάλεια τῆς Πελοποννήσου καί γιὰ τὴν ἐδραίωση ὁποιουδήποτε ἐπαναστατικοῦ κινήματος, στοιχειωμένη στὴ συνειδησή τους ἀπὸ τὸν καιρὸ τῶν δεσποτῶν (ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΣ, *Τὰ τεῖχη τοῦ Ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου* κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας, *Νέος Ἑλληνομνήμων* 2 (1905) 435-486· Δ. ΖΑΚΥ-ΘΗΝΟΣ, *Le Despotat grec de Morée*, ἔκδοση ἀναθεωρημένη καί ἐπηρευμένη ἀπὸ τὴ Χρῦσα Μαλτέζου, [τ. 1], *Histoire politique*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1975, σ. 143, 168-171, 175, 191, 193-196, 202, 226-227, 233-235, 349-350, 355 καί [τ. 2], *Vie et institutions*, ὁ.π., 140-143, 237-238. - Ἄλλη βιβλιογραφία: Χ. ΜΠΑΛΟΓΛΟΥ, Προτάσεις οἰκονομικῆς καί κοινωνικῆς πολιτικῆς ἀπὸ τὸν Βησσαρίωνα, *Βυζαντινὸς Δόμος* 5-6 (1992) 50 σημ. 14), ξαναγυρίζει, μόνιμη ἐπωδὸς, στα σχέδιά τους (ὅπως ἐδῶ πού ζητοῦν τὸν ἀποκλεισμό του, σκοπεύοντας νά τὸ ὀχυρώσουν μετὰ τὴν ἐπιτυχία τῆς ἐπανάστασης, βλ. Ἐγγρ. Α', σ. 232) καί ἡ κατάληψή του προβάλλεται ὡς ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ τὴ συμμετοχή τους σὲ τυχοδιωκτικὰ ἐγχειρήματα, ὅπως ἐκεῖνο τοῦ Φραγκίσκου Morosini στὰ 1659 (... Ἄλλ', ὃ ἀφέντη ὑψηλότετε, τὸ Ἐξαμίλι νά πιάσεις πρῶτα... καί πάλι: ... ἀφόντες πιάσεις τὸ Ἐξαμίλι, θέλομεν κινήσει ὅλοι... Εἰδεμή, ἂν βαρέσεις καί χαλάσεις

ἐπίμονης προσήλωσης τῶν Μανιατῶν στήν ἰδέα τῆς ἐπανάστασης — εἶναι τό γεγονός ὅτι τό ἴδιο αὐτό κείμενο τῆς 27 Ἰουνίου 1646 θά τό ὑποβάλουν καί πάλι μετά ἀπό ἐννιά ὁλόκληρα χρόνια, στίς 27 Ὀκτωβρίου 1655⁷³, σχεδόν αὐτοῦσιο, μέ ἐλάχιστες παραλλαγές — καί ὅπωςδήποτε βέβαια χωρίς τήν πρόταση γιά συμμετοχή τῶν Βενετῶν⁷⁴, πού ἀσφαλῶς ἦταν ἐξωπραγματική.

Ἀπροσδόκητα, θά λέγαμε, ὁ ἀντιβασιλιάς τῆς Νεάπολης δούκας τοῦ Arcos, στὸν ὁποῖο ὁ πρόξενος Γεώργιος Λατίνος διαβιβάζει τίς προτάσεις⁷⁵, ἀποφασίζει νά δώσει συνέχεια στήν ὑπόθεση: Μέ ἐντολή του στίς 8 Ἰουνίου 1647 συνεδριάζει τό ἀνώτατο συμβούλιο τοῦ βασιλείου, τό Col-

δύο καί τρία κάστρα, ἀπέκει μᾶς ἀφήσεις, ἔρχεται ὁ Τούρκος καί μᾶς χαλᾷ... καί ἀκόμα πῶς κατηγορηματικά: «... Ἐδῶ δὲν ἔχει νά κινήσει ὁ πόλεμος τοῦ Μοριά, ἀν πρῶτα δὲν ἀποκλειστεῖ τό Ἐξαμίλι... ὅταν ὁ Θεός σᾶς φωτίσει νά κλείσετε τό Ἐξαμίλι, θά εἴμαστε πάντα ἔτοιμοι... ἀλλὰ ἂν ἡ ἐξοχότητά σου θέλει [να ξεσηκωθοῦμε] τώρα ἀμέσως, δὲν εἶναι καιρός. Ὅταν ὅμως κλείσουν οἱ πύλες [τῆς Πελοποννήσου], οἱ ἔχθροί δὲν θά ἔχουν τόπο γιά νά μοῦν...» (ἀπόδοση ἀπό τὰ ἰταλικά δική μου): Α. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ, Ἐπαναστατικές κινήσεις..., σ. 244, 246 καί 250 ἀντίστοιχα). - Φυσικά καί οἱ Βενετοί μέ τή σειρά τους, ὅταν θά καταλάβουν τήν Πελοπόννησο, θά μελετήσουν μέ προσοχή τό ζήτημα (ΧΡΥΣΑ ΜΑΛΤΕΖΟΥ, Βενετσιάνικες ἐκθέσεις γιά τήν ὁχύρωση τοῦ Ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου στά τέλη τοῦ 17ου αἰῶνα, Πρακτικά Α΄ Διεθνoῦς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, τ. 3, Ἀθήνα 1976-1978, σ. 269-276 καί ἐιδικότερα 273, 275).

73. Τό ἐκδίδει ὁ Ι. ΧΑΣΙΩΤΗΣ, Ἑλληνικοὶ ἐποικισμοί..., σ. 152-154 (πρβλ. καί σ. 130-131): Ἡ ἐπιστολή ἀπευθύνεται αὐτῇ τῇ φορᾷ στὸν Καίσαρα Λατίνο [γιὸ τοῦ Γεωργίου], νέο πρόξενο τῆς Ἰσπανίας στὴ Ζάκυνθο, καί ἀνταποκρίνεται σέ σχετικὴ ἔκκλησή του ἔπειτα ἀπὸ ἐπανειλημμένες ἐπιστολές τοῦ πρεσβευτῆ la Fuente καί τοῦ νέου ἀντιβασιλιᾶ τῆς Νεάπολης κόμη de Castrillo, μέ τίς ὁποῖες τὸν παρακινοῦσαν νά ἐνεργήσει γιά τή συνέχιση καί τήν ὁλοκλήρωση τῶν διαπραγματεύσεων.

74. Μέ τήν ἐξαίρεση τοῦ τμήματος αὐτοῦ καί τῆς ἀρχῆς τῆς ἐπιστολῆς (πού, ὅπως εἶδαμε παραπάνω σημ. 73 εἶναι διαφορετικὴ, ἐνῶ στή συνέχεια τό ἱστορικὸ τῶν συνεννοήσεων παρατίθεται συντομευμένο καί ἀκρωτηριασμένο), τό ὑπόλοιπο κείμενο ἐπαναλαμβάνεται καταλέξι μεχρὶ τό τέλος: ἀπλῶς τὰ 12.000 ἀρκοβούζια πού ζητοῦν ἔχουν ἀῤῥθρῶς σέ 15.000, ἡ λεία τῶν 10.000 αἰγοπροβάτων ἔχει μειωθεῖ σέ 8.000, ἐνῶ ἔχουν παραλειφθεῖ ἐντελῶς ἡ σύλληψη τῶν 10 σκαφῶν, ἡ μνεῖα τῆς ἀποστολῆς τοῦ ἐπισκόπου Μάνης καί τοῦ Ἀλέξανδρου Φεράνου καί τέλος ἡ ἠθικὴ προειδοποίηση ὅτι σέ περίπτωσιν ἐκστρατείας τῶν Τούρκων ἐναντίον τους τό κρίμα θά πέσει στά κεφάλια τοῦ δούκα τῆς Μεδίνας καί τοῦ προξένου (ἀντιπρβλ. Ἑγγρ. Α΄, ἐδῶ παρακάτω σ. 230-232 καί Ι. ΧΑΣΙΩΤΗΣ, ὁ.π.). — Δὲν ἀποκλείεται καθόλου ἐπομένως τό κύριο μέρος τοῦ ἐγγράφου μᾶς νά ἔχει ξαναχρησιμοποιηθεῖ καί ἄλλες φορές ἀκόμα, ὅπως πράγματι συνέβη καί πάλι τό Γενάρη τοῦ 1658, (Ι. ΧΑΣΙΩΤΗΣ, ὁ.π., σ. 132 καί σημ. 3).

75. Καθὼς καί στὸν πρεσβευτῇ τῆς Ἰσπανίας στὴ Βενετία μαρκήσιο de la Fuente. Ἀπὸ τὸν πρεσβευτῇ καί τὸν ἀντιβασιλιᾶ ἐνημερώθηκε στή συνέχεια μέ ἄλλα ἀντίγραφα τό Συμβούλιο τοῦ Κράτους στὴ Μαδρίτη (1647: βλ. ἐδῶ παρακάτω Ἑγγρ. Γ΄, σ. 236).

laterale, καί ικανοποιεῖ σχεδόν ὅλες τίς ἀπαιτήσεις τῶν Μανιατῶν, ὅσες ἀναφέρονται στήν ἐγκατάστασή τους στήν Κάτω Ἰταλία⁷⁶. Τό σχετικό κείμενο, πού ἐμφανίζεται μέ τή μορφή συνθήκης μεταξύ τοῦ βασιλείου τῆς Νεάπολης καί τῶν Μανιατῶν⁷⁷, περιέχει τούς ἀκόλουθους ὅρους⁷⁸:

1) Ὑπερὶ τὸ παρὸν τὸ ἰσπανικὸ κράτος ἀδυνατεῖ νὰ τοὺς διαθέσει πλοῖα, ἢ μεταφορὰ τῶν ἐποίκων (πού κρίνεται χρήσιμη, γιατί πρόκειται γιὰ πληθυσμὸ ἐμπειροστὰ στρατιωτικά καί τίς καλλιέργειες) θὰ πραγματοποιηθεῖ μέ τὰ δικά τους σκάφη (μέ ἐπανειλημμένα ταξίδια) καί μέ ὅσα θὰ τοὺς παραχωρήσουν οἱ βαρόνοι ἐκεῖνοι πού ἐνδιαφέρονται γιὰ τὴν ἐγκατάστασή τους στὰ φέουδά τους, ἢ ὅποια, μέ εὐθύνη τῶν τελευταίων, δέν πρέπει νὰ προκαλέσει σύγχυση καί προβλήματα στὸ βασίλειο⁷⁹. 2) Παραχωρεῖται στοὺς ἐποίκους ἀπαλλαγή ἀπὸ ὅλους τοὺς φόρους⁸⁰ καί ἀπὸ τὴν ὑποχρέωση

76. Ὑγγρ. Β', σ. 232-235: Ὁ δούκας τοῦ Arcos εἶχε ἀναθέσει στὸ Ματθαῖο de Casanatte (μέλος τοῦ προεδρείου τοῦ Collaterale, τὸ ὁποῖο ἐλεγχόταν ἀπὸ τοὺς εὐγενεῖς ἤδη ἀπὸ τὸ 1646, βλ. P. L. ROVITO, *La rivoluzione costituzionale di Napoli (1647-48)*, *Rivista Storica Italiana* 98 (1986) 380 καί (γιὰ τὴ δράση καί τὴν κατοπινὴ του τύχη) 381 σημ. 45, 399 σημ. 113, 421 σημ. 192, 455 καί σημ. 312) καί τὸ δούκα τοῦ Caivano (Ἄγγελο Barile, γραμματεὰ τοῦ βασιλείου, βλ. ὁ.π., σ. 380, 420 καί σημ. 191) νὰ μελετήσουν τὸ ζήτημα καί νὰ ἐτοιμάσουν σχετικὴ εἰσήγηση, πού ὑποβλήθηκε τελικά στὸ Collaterale στίς 8 Ἰουνίου 1647, ὅπως εἶπαμε.

77. Τῶν ὁποίων ἀντιπρόσωποι ἀσφαλῶς παρευρίσκονταν στὴ Νεάπολη, ὅπως φαίνεται καί ἀπὸ τὴν καταληκτικὴ φράση τῆς συνθήκης (*Terminato in Napoli con li mainoti...*: Ὑγγρ. Β', σ. 235 - Πρβλ. καί σ. 221, σημ. 102.), δὲ γνωρίζουμε ὅμως οὔτε πόσοι οὔτε ποιοὶ ἦταν.

78. Στὶς ἐπόμενες ὑποσημειώσεις θὰ ἀντιπαραβάλουμε τοὺς ὅρους αὐτοὺς μέ ἐκείνους τῶν ἄλλων ἐξι ἀνάλογων κειμένων πού ἔχουν δημοσιευτεῖ μέχρι τώρα: τῆς σύμβαςης τοῦ 1641 (Κ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, *Καὶ ἄλλη...*, σ. 435-436, στὸ ἐξῆς: Μ μέ ἐκθέτη τὸν ἀριθμὸ τοῦ ἀντίστοιχου ἄρθρου), τοῦ προσχεδίου τοῦ 1644 (Ι. ΧΑΣΙΩΤΗΣ, Ἑλληνικοὶ ἐποικισμοί..., σ. 122-126 καί 149-150, στὸ ἐξῆς: Χ μέ ἐκθέτη γράμμα τοῦ ἀλφαβήτου), τῶν δυὸ αἰτήσεων τοῦ 1663 πρὸς τὸ δούκα τῆς Τοσκάνης, τῆς σύμβαςης μέ τὸ φεουδάρχη Ἰούλιο Upezzinghi καί τῆς συνθήκης τοῦ 1670 (ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΣ, Ὁ εἰς τὴν Τοσκάναν ἐξοικισμός..., σ. 403-405 (πρβλ. καί 405-408), 409-410 (πρβλ. καί 410-412), 416-418 (πρβλ. καί 415-416) καί 429-431 (πρβλ. καί 431-433) ἀντίστοιχα, στὸ ἐξῆς: ΑΑ, ΑΒ, ΑΓ καί ΑΔ μέ ἐκθέτες πάλι τοὺς ἀριθμοὺς τῶν σχετικῶν ἄρθρων).

79. Μ¹ Χ^α: δωρεάν μεταφορὰ καί συντήρησή τους στὴ διάρκεια τοῦ ταξιδιοῦ. - ΑΑ⁵: Χορήγηση 4 ρεαλιῶν κατὰ ἄτομο γιὰ τὰ ναῦλα (πρβλ. καί ΑΓ²: μέ ὑποχρέωση ἀπόδοσης σὲ ἄδελφη προθεσμία). - ΑΔ¹: μετάβαση μέ ἑξοδὰ τους. - ΑΒ¹⁰: διάθεση πλοίων γιὰ τὴ μεταφορὰ [καί:] τῶν κοπαδιῶν τους.

80. Πρβλ. καί ΑΒ⁵. - Μ⁸, Χ^α: φοροαπαλλαγή γιὰ 10 χρόνια. - ΑΑ⁴, ΑΔ⁵: φορολογικὴ ἐξομοίωσή τους μέ τοὺς γηγενεῖς.

παροχής καταλύματος σέ στρατιῶτες⁸¹ καί ἄλλους κρατικούς λειτουργούς γιά 15 χρόνια. Ὅσοι μάλιστα χτίσουν σπίτια σέ ἐρημικές περιοχές θά ἀπολαμβάνουν αὐτό τό τελευταῖο προνόμιο γιά πάντα. 3) Στίς βαρονίες καί τά ἐκκλησιαστικά φέουδα πού θά ἐποικίσουν οἱ Μανιάτες θά ἔχουν τά ἴδια δικαιώματα μέ τούς ἄλλους ὑπηκόους τῆς Ἰσπανίας⁸² καί στά περάσματα καί τά τελωνεῖα τά ἴδια μέ [τούς πρόσφυγες] τῆς Κορώνης⁸³. 4) Θά τούς παραχωρηθοῦν σπίτια μέ

81. M⁸: γιά 10 χρόνια (πρβλ. καί X^{1b} ὅπου τό νόημα ἀντεστραμμένο). -AB⁸: διαρκῆς ἀπαλλαγὴ ἑσαεῖ.
82. M³: θεωροῦνται ὑπῆκοοι τοῦ βασιλιᾶ καί δέν ὑποχρεώνονται σέ ἀγγαρεῖς παρά μόνο στήν ἀπόδοση τῆς δεκάτης στό βαρόνο. Ἀπαλλάσσονται ἀπό κάθε στρατιωτική ὑπηρεσία. - X^{8,6}: ἐπίσης θεωροῦνται ὑπῆκοοι (*βασάλοι*) τοῦ βασιλιᾶ, δέν ὑπόκεινται σέ ἀγγαρεῖς, ἀλλά ὑποχρεώνονται νά ἐγκατασταθοῦν ὅπου τούς ὑποδειχθεῖ (τό ζήτημα αὐτό δέν θίγεται σέ κανένα ἄλλο κείμενο. Μόνο στό M¹² ὀρίζεται ὅτι, σέ περίπτωση πλημμυρίδας ἐποίκων, θά δικαιούται ὁ ἀντιβασιλιάς νά μετακινήσει ἓνα τμήμα τοῦ πληθυσμοῦ. Μέ τό M¹¹ τούς παραχωρεῖται τό δικαίωμα νά μετοικήσουν ἀπό τόν τόπο τῆς πρώτης ἐγκατάστασης (ἀλλά στό νέο τόπο θά ἔπρεπε νά χτίσουν τήν ἐκκλησίαν τους μέ ἑξοδά τους), ἐνῶ τό ΛΓ⁶ ἀπαγορεύει τή μετοίκηση, ἀλλά καί τήν ἀποπομπή τους ἀπό τό φέουδο, πού θά μπορούσε νά πραγματοποιηθεῖ μονάχα μετά ἀπό σχετική γνωμάτευση τοῦ ἀρμόδιου κυβερνητικοῦ ὀργάνου. Μέ τό AB⁹ ζητοῦν οἱ ἀπεσταλμένοι τῶν Μανιατῶν νά ἐπιθεωρήσουν πρῶτα τόν τόπο τοῦ ἐποικισμοῦ (πράγμα πού μάλλον ἐξυπακούεται καί γιά ὅλες τίς ἄλλες περιπτώσεις —πρβλ. καί ἐδῶ παραπάνω σ. 199-200) καί μέ τό AB³ νά κατοικήσουν ὅλοι μαζί στόν ἴδιο τόπο). Φυσικά στήν περίπτωση τῆς σύμβασης μέ τό φεουδάρχη Upezzinghi (ΛΓ¹) ὁ τόπος ἐγκατάστασης εἶναι σαφῶς καθορισμένος, ὅπως ἦταν καί στή σύμβαση τοῦ 1641 (M: βλ. ἐδῶ παραπάνω σ. 199-200). -AA¹⁰⁻¹¹, ΛΔ⁸⁻⁹: θά τηροῦν τούς νόμους τοῦ κράτους καί θά ὀρκιστοῦν πίστη στό δούκα μετά τήν ἀφίξή τους. -M¹³, X¹ⁿ: θά θεωροῦν δικούς τους φίλους τούς συμμάχους τῆς Ἰσπανίας καί ἐχθρούς τούς ἀντιπάλους τῆς.
83. Γιά τήν ἐγκατάσταση τῶν Κορωναίων σέ περιοχές τῆς Κάτω Ἰταλίας μετά τή μαζική φυγὴ τους στά 1533-1534 καί τή σημαντικὴ τους θέσιν ἰδίως στήν Ἑλληνικὴ Κοινότητα τῆς Νεάπολης βλ. Ι. ΧΑΣΙΩΤΗ, Ἡ Πελοπόννησος στό πλαίσιο τῆς μεσογειακῆς πολιτικῆς τοῦ Καρόλου Ε', *Πελοποννησιακά* 15 (1982-1984) 218-225 καί ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Sull' organizzazione, incorporazione sociale e ideologia politica dei greci a Napoli (dal XV alla metà del XIX sec.), *Ἐπιστημονικὴ Ἑπετηρίδα τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης* 20 (1981) 411-452. Πρβλ. καί ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, La comunità greca di Napoli e i moti insurrezionali nella penisola balcanica meridionale durante la seconda metà del XVI secolo, *Balkan Studies* 10 (1969) 279-288. —Γιά τά προνόμια πού παραχώρησε ὁ Κάρολος Ε' στοὺς Κορωναίους πρόσφυγες καί τήν ἐλληνικὴ κοινότητα τῆς Νεάπολης βλ. Ρ. Ρ. ΡΟΔΟΤᾶ, *Dell' origine, progresso e stato presente del rito greco in Italia...*, Ρώμη 1763, σ. 57, 97-99 (σχετικὸ ἔγγραφο τῆς 18 Ἰουλίου 1534 ἔχει ἐκδώσει ὁ ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΣ, Ἡ ἐλληνικὴ ἐκκλησία Νεαπόλεως, *Νέος Ἑλληνομνήμων* 20 (1926) 161-163, πρβλ. καί σ. 9-11) καί Ι. ΧΑΣΙΩΤΗ, Sull' organizzazione..., σ. 419 σημ. 19. Ο ΙΔΙΟΣ, ὁ.π., σ. 417-418 καί σημ. 12 καί Ὁ ΣΤ. ΚΑΚΛΑΜΑΝΗΣ, Μιχαήλ Ροσέτος: Κορωναῖος κωδικογράφος

δαπάνες τῶν βαρόνων, γιά τά ὁποῖα θά καταβάλλουν φόρο χρησικτησίας 5%. Ἐάν ἐπιλέξουν νά τά χτίσουν μόνοι τους, θα ἐπιβαρύνονται μόνο μέ τό φόρο τοῦ οἰκοπέδου⁸⁴. Μέχρι τήν ἀποπεράτωσή τους θά δικαιοῦνται νά ξυλεύονται ἀπό τά δάση πού ἐκμεταλλεύεται καί ἡ βασιλική αὐλή, γιά νά κατασκευάσουν καλύβες. 5) Σέ κάθε τόπο ἐγκατάστασης θά ἀνεγερθεῖ καί μιᾷ ἐκκλησία μέ ἕξοδα τῶν βαρόνων, τήν ὁποία οἱ Μανιάτες θά διακοσμήσουν στή συνέχεια⁸⁵. Θά ἐξασφαλισθεῖ ἀπό τόν πάπα ἀδεια γιά τήν ἄσκηση τῆς ὀρθόδοξης λατρείας, ἀλλά οἱ Μανιάτες θά ὑπάγονται στή δικαιοδοσία τῶν τοπικῶν Λατίνων ἐπισκόπων. Ὑπόσχεται ὁμως ὁ ἀντιβασιλιάς νά ὑπερασπίζεται τό δόγμα τους καί νά μήν ἐπιτρέψει τήν ἀλλοτρίωσή του⁸⁶. 6) Ἡ δικαιοσύνη θά ἀπονέμεται ἀπό τούς καπετάνιους καί κυβερνήτες πού θά διορίσουν οἱ βαρόνοι σύμφωνα μέ τούς καταστατικούς νόμους τοῦ βασιλείου, ἐλλείψει τῶν ὁποίων θά ὀρίζεται ἕνας πάρεδρος. Ἡ θητεία τους θά εἶναι ἐτήσια καί τό ἀξίωμά τους θά ἐπιτρέπεται νά τό ἀναθέτουν οἱ βαρόνοι καί σέ Ἑλλήνες⁸⁷. 7) Σύμφωνα μέ τό σύστημα τοπικῆς αὐτοδιοίκησης τοῦ βασιλείου οἱ Μανιάτες θά ὀρίζουν ἕναν πρόεδρο τῆς κοινότητάς τους (*sindaco*) ἀνάμεσα ἀπό τούς εὐγενεῖς ἢ τούς πλούσιους καί τέσσερις συμβούλους (δύο ἀπό τήν τάξη τῶν εὐγενῶν ἢ τῶν πλουσίων καί δύο ἀπό τήν τάξη τῶν ἐργαζομένων ἢ τῶν φτωχῶν), οἱ ὅποιοι θά ἔχουν τήν εὐθύνη τοῦ ἐπισιτισμοῦ καί τῶν ἄλλων κοινοτικῶν ὑποθέσεων καί θά ὑπόκεινται σέ λογοδοσία. Θά ἀναδεικνύουν ἐπίσης ἕναν ὑπεύθυνο τῆς νυκτοφυλακῆς καί ἄλλων ζητημάτων (*camarlengo*), τοῦ ὁποίου ἡ ἐκλογή ὁμως θά πρέπει νά ἔχει τήν ἔγκριση τοῦ βαρόνου⁸⁸. 8) Οἱ βαρόνοι θά διανείμουν τή γῆ ἀνάλογα μέ τόν

του 16^{ου} αἰῶνα, *Ἀφιέρωμα στόν πανεπιστημιακό δάσκαλο Βασ. Βλ. Σφυρόερα...*, Ἀθήνα 1992, σ. 59-60, ἀναφέρουν περιπτώσεις ἐπώνυμων προσφύγων πού ἀπολάμβαναν οἰκονομικά ὀφέλη (γαῖες καί ἐπιδόματα).

84. Πρβλ. Χ^{στ}. - Μ⁴, ΛΑ³, ΛΒ³, ΛΔ⁴: παραχώρηση κατοικιῶν δωρεάν (Μ⁵: Ἀνέγερση φρουρίου γύρω ἀπό τίς κατοικίες καί ἐγκατάσταση πυροβολικοῦ!). - ΛΓ²: οἰκοδόμηση σπιτιῶν μέ ἕξοδα τῶν Μανιατῶν —γι' αὐτό μεταξύ τῶν ἐποίκων ἔπρεπε νά περιλαμβάνονται καί χτίστες καί ἄλλοι τεχνίτες (ΛΓ³).

85. Πρβλ. Μ⁶, Χ^ς, ΛΓ⁷.

86. Πρβλ. Χ^η. - Μ⁶: στήν ἐκκλησία πού θά ἀνεγερθεῖ «δέν θά ἐπιτραπῇ εἰς κανένα ἱερέα νά λειτουργῇ μέ ἄλλο δόγμα... ἑσαεῖ». - ΛΑ¹, ΛΔ²: θά ἔχουν τό ἴδιο καθεστῶς μέ τούς ὀρθοδόξους τοῦ Λιβόρνου. - ΛΒ¹: μέ τούς ὀρθοδόξους τῆς Βενετίας. - Πρβλ. καί παρακάτω ἄρθρο 12.

87. Πρβλ. Χ^θ (χωρίς προσδιορισμό τοῦ ἀξιώματος: *un juez*). - Μ⁷: ἕνας κόμης πού θά διορίζεται ἀπό τόν ἀντιβασιλιά καί θά συνεργάζεται μέ τούς Ἑλλήνες προεστούς.

88. Πρβλ. Χ^ι (μέ τή διαφορά ὅτι ὀριζόταν καί δεῦτερος *camarlengo*, τόν ὁποῖο θά ἐπέλεγε ἡ ἰσπανική κεντρική κυβέρνηση).

ὄγκο τῶν ἐποίκων καί τόν ἀριθμό τῶν μελῶν κάθε οἰκογένειας. Δύο ἀντιπρόσωποι τῶν βαρόνων καί [δύο] τῶν Μανιατῶν⁸⁹ θά συμφωνήσουν τοὺς ὅρους καλλιέργειας τῆς γῆς *ἐπὶ προσόδῳ*⁹⁰, τὴν ποσότητα τοῦ σπόρου⁹¹ πού θά διατεθεῖ στοὺς ἐποίκους, καθὼς καί ἄλλα ζητήματα⁹². 9) Οἱ μύλοι, οἱ φοῦρνοι, τὰ καπηλειά καί ὁ ἔλεγχος τῶν ὑδάτων θά μένουν ἐλεύθεροι στὴ δικαιοδοσία τῶν βαρόνων, χωρὶς οἱ Μανιάτες νά ἀναμινγνύονται στὴν ἐκμετάλλευσή τους⁹³. Ἀπαγορεύεται ἐπίσης νά συλλέγουν λιμενικούς φόρους (ὅπως ἀπαγορεύεται σέ ὅλα τὰ ἄλλα φεουδαλικά σώματα πού ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὸ βασιλιά), ἐνῶ ἀντίθετα ἐπιτρέπεται ἡ ἐπιβολὴ κοινοτικῶν φόρων ἀνάμεσά τους (μέ τὴν ἀπόδοση βέβαια τοῦ νόμιμου ποσοστοῦ στό κράτος, ἀλλὰ ὅχι καί στοὺς βαρόνους)⁹⁴. 10) Εἶναι ἐλεύθεροι νά ἀσχοληθοῦν μέ τὸ ἐμπόριο καί τὴ ναυτιλία, ἀπαγορεύεται ὅμως ρητά καί μέ βαρύτατες ποινές ἡ ἄσκηση τῆς πειρατείας χωρὶς ἄδεια τῶν κυβερνητικῶν ἀρχῶν⁹⁵. 11)

89. Πρβλ. Χ¹⁰. - Μ⁹: κτήματα ἀνάλογα μέ τὴν περιουσία πού εἶχαν στὴ Μάνη (ἀλλὰ ἐξὶ ἀντιπρόσωποι, οἱ τέσσερις τῶν Μανιατῶν [!], τοὺς ὁποίους μάλιστα θά «ἐκλέξει» ὁ ἀντιβασιλιάς —μᾶλλον ὁ σ. ἔχει παρανοήσει τὸ περιεχόμενο). - ΛΑ³, ΛΑ³: παραχώρηση γαιῶν σέ ἀφθονία. - ΛΒ⁴: παραχώρηση καί οἰκοπέδων [ἴσως ἀλωνιῶν], δασικῶν ἐκτάσεων καί ἀμπελιῶν. - ΛΓ⁴: Συντήρησή τους ἀπὸ τὸ φεουδάρχη μέχρι τὴν ἔναρξη τῶν γεωργικῶν ἐργασιῶν (αὐτὸ σέ περίπτωση πού κατὰ τὴν ἀφίξή τους τὰ χωράφια θά εἶχαν ἤδη σπαρεῖ, ὁπότε οἱ ἔποικοι θά ἀσχολοῦνταν μέ τὴν οἰκοδόμηση τῶν σπιτιῶν τους).

90. Μ³: ἀπόδοση δεκάτης στό βαρόνο. - Χ¹⁰: ἀπόδοση στό κράτος ποσοστοῦ πού θά κριθεῖ δίκαιο κατὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῶν διαπραγματεύσεων. - ΛΑ⁴, ΛΑ⁵: θά ἐφαρμοστεῖ τὸ καθεστὼς πού ἰσχύει στίς περιοχές πού θά βρίσκονται οἱ σχετικές γαῖες. - ΛΒ⁴: διανομή ἢ παραχώρηση κτημάτων μέ κληρονομικὸ δικαίωμα. - ΛΓ⁶: ἀπαγόρευση ἐγκατάλειψης τῶν κτημάτων ἀπὸ τοὺς ἐποίκους.

91. ΛΑ⁴: διάθεση σπόρου δανεικοῦ. - ΛΑ⁶: θά φέρουν ἀπὸ τὴ Μάνη σιτάρι, κριθάρι, ζωοτροφές, λαχανικά κ.ἄ. γιὰ τὴ σπορά, ἀλλὰ καί γιὰ τὴ συντήρησή τους ἐπὶ ἓνα χρόνο - πρβλ. καί ἐδῶ παραπάνω σημ. 70.

92. Πρβλ. Χ¹⁰. - Μ⁹: διανομή ζώων - ΛΑ⁴: δανειοδότηση γιὰ τὴν ἀπόκτηση ζώων καί γεωργικῶν ἐργαλείων. - ΛΑ⁷: βόδια, μουλάρια, ἐργαλεῖα ἀπὸ τὴ Μάνη. - ΛΓ⁵: τὰ ζῶα πού θά φέρουν μαζί τους θά ἐκτιμηθοῦν, θά ἀγοραστοῦν ἀπὸ τὸ φεουδάρχη καί στὴ συνέχεια θά διατεθοῦν στοὺς ἐποίκους μέ τὴν ἴδια τιμὴ καί ἀνάλογα μέ τὸν ἀριθμὸ τῶν μελῶν κάθε οἰκογένειας, οἱ ὅποιοι ὅμως θά ἀγοράσουν μόνο τὸ μισὸ ζῶο, ὥστε νά εἶναι μισιακὸ, ὅπως συνηθίζεται μέ τοὺς χωρικούς. Ἄν δὲν ἐπαρκέσουν, ὁ φεουδάρχης θά βρεῖ καί θά τοὺς διαθέσει μέ τὸν ἴδιο τρόπο ὅσα ἄλλα ζῶα χρειάζονται. - ΛΒ⁶: ζητοῦν τὸ δικαίωμα νά διατηροῦν στὰ σπίτια τους χερόμυλους, φούρνους κ.λπ. καί νά σφάζουν τὰ ζῶα τους ὅποτε θέλουν. Ἐπίσης (ΛΒ⁸) τὴ δυνατότητα νά δανειστοῦν ἀπὸ τὸ δούκα μέχρι τὸ ποσὸ τῶν 100 σκούδων, σέ περίπτωση ἀνάγκης.

93. Μ¹⁰, Χ¹⁰: ἀντίθετα, τοὺς ἐπιτρέπεται [παρανόηση Μέρτζιου].

94. Πρβλ. Μ¹⁰, Χ¹⁰ (δὲν ἀναφέρεται ἡ portolania).

95. Πρβλ. Χ¹⁰ (ἀλλὰ καί Μ¹³: πίσω ἀπὸ τὴν ἀόριστη ἔκφραση τοῦ σ. «... θά ἐξασκηθοῦν εἰς

‘Ο αντιβασιλιάς τῆς Νεάπολης θά ζητήσῃ ἀπὸ τὸ βασιλιά τῆς ‘Ισπανίας νά ἐκφράσῃ ἐμπρακτὰ τὴν ἀναγνώριση τῆς ὠφέλειας, πού θά προκύψῃ ἀπὸ τὴν ἐγκατάσταση τῶν Μανιατῶν καὶ ἀπὸ τὶς ὑπηρεσίες πού θά τοῦ προσφέρουν, μέ τὴ χορήγηση ἐπιδομάτων στοὺς ἐπισκόπους, προεστούς καὶ εὐγενεῖς ἀνάλογα μέ τὴν κοινωνικὴ τους θέση. ‘Ο ἀντιβασιλιάς θά προσφέρει στοὺς ἱκανοὺς ἀξιώματα ἀντάξιά τους στὸ στρατό, σὲ περίπτωσι θανάτου τῶν ὁποίων θά περιέρχεται τὸ μισὸ τοῦ μισθοῦ τους στὰ παιδιὰ ἢ τοὺς πατεράδες τους⁹⁶. 12) Οἱ ἐπίσκοποι θά δηλώσουν ὑπακοή στὸν πάπα (ἀπὸ τὸν ὁποῖο θά τοὺς προστατεύει ὁ ἀντιβασιλιάς ἐξασφαλίζοντας τὴν ἐλευθερία τῆς λατρείας τους σύμφωνα μέ τὸ ἐλληνορθόδοξο δόγμα⁹⁷) καὶ θά ἀπολαμβάνουν ἐπίδομα ἀνάλογο μέ τῶν κληρικῶν πού προΐστανται στίς ὀρθόδοξες ἐκκλησίες τῆς Νεάπολης καὶ τῆς Μεσσηνίας⁹⁸. Τέλος θά ὑπάρχει

τά ὅπλα καὶ εἰς τὸ ναυτικόν καὶ εἰς τὰ ἐμπόρια...» ὑποθέτω πῶς κρύβεται τὸ ἄρθρο πού μᾶς ἀπασχολεῖ). - ΛΑ⁸, ΛΔ⁶: κουρσάροι μόνο μετὰ ἀπὸ ἄδεια τοῦ δούκα. ‘Υποταγή στοὺς νόμους τῆς ammiralità. ὅπως στὸ Λιβόρνο καὶ τὸ Portoferraio. - ΛΒ¹⁰: ζητοῦν δικαίωμα ἐλευθερίας στὴν καταδρομή, μέ τὴν ὑπόσχεση νά παραδίδουν μέρος τῆς λείας στὸ δούκα.

96. Πρβλ. καὶ Χ¹⁰. - Μ¹⁴: (μόνο γιὰ ὄσους θά ὑπηρετοῦν στὸ στρατό ἢ τὸ ναυτικό. ‘Ο μισθὸς τους θά περιέρχεται ὁλόκληρος [!] στοὺς πλησιέστερους συγγενεῖς του). - ΛΒ⁷: ‘Υποχρέωση στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας μόνο σὲ περίπτωσι πολέμου.

97. Πρβλ. καὶ παραπάνω ἄρθρο 5.

98. Στὴ βιβλιογραφία γιὰ τὴν ὀρθόδοξη κοινότητα τῆς Νεάπολης (Ι. ΧΑΣΙΩΤΗΣ, *Μακάριος, Θεόδωρος καὶ Νικηφόρος...*, σ. 54 σημ. 1· Α. RIZZI, *Le icone postbizantine della chiesa greco-ortodossa dei SS. Pietro e Paolo in Napoli, Θησαυρίσματα* 11 (1974) 136 σημ. 3· Ι. ΧΑΣΙΩΤΗΣ, *Sull' organizzazione...*, σ. 411 σημ. 2, 420 σημ. 23, 421 σημ. 30, 429 σημ. 54, 431 σημ. 63, 432 σημ. 68, 439 σημ. 92) προσθέτουμε: J. MORISANI, *De protopapais et deutereis Graecorum et catholicis eorum ecclesiis diatriba*, Νεάπολι 1768, σ. 263 σημ. 96 (βιβλιογραφία), 265 σημ. 2, 273 σημ. 27, 280 καὶ σημ. 7· *Documenti estratti e pubblicati dai nazionali greci... della chiesa e confraternita greca in Napoli...*, [Νεάπολι 1877;]· Κ. ΝΙΚΑΣ, *La chiesa e confraternita dei SS. Pietro e Paolo dei greci di Napoli, Jahrbuch Österreichischen Byzantinistik* 32/6 (1982) 43-50· V. GIURA, *La comunità greca di Napoli (1534-1861), Cliò* 18 (1982) 528 σημ. 16 (βιβλιογραφία)· Ο ΙΔΙΟΣ, *Storia di minoranze: ebrei, greci, albanesi nel regno di Napoli*, Νεάπολι 1984· Ι. ΧΑΣΙΩΤΗΣ, *Sobre la organización, incorporación social e ideología política de los griegos en Nápoles (del siglo XV hasta mediados del XIX), Erytheia* 10 (1989) 73-112. — Αντίθετα, γιὰ τὴν ἀνθηρότατη ὀρθόδοξη παροικία τῆς Μεσσηνίας μέ τοὺς ἔξι ναοὺς καὶ τὸν ἄγνωστο ἀριθμὸ τῶν μονῶν πού διαδραμάτισαν σημαντικὸτατο ρόλο στὴν καλλιέργεια τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων, ἡ πενιχρότητα τῶν εἰδήσεων καὶ κυρίως ἡ παντελὴς σχεδὸν ἀδιαφορία τῆς ἐλληνικῆς βιβλιογραφίας προκαλοῦν κατὰθλιψη: Παραμένει ἀγνοημένο ἀκόμα καὶ τὸ ἔργο τοῦ J. MORISANI, *ὁ.π.*, σ. 252-263, παρόλο πού τὴ σπουδαιότητά του ἔχει ἐξάρει ἐδῶ καὶ 32 χρόνια ὁ Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, Βενετικά ἐγγράφα ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν

δάσκαλος για την εκπαίδευση των παιδιών⁹⁹ των έποίκων¹⁰⁰.

Τί έχει συμβεί; Πρώτα-πρώτα οι Ίσπανοί στο κείμενο της απόφασης αποφεύγουν ακόμα και να υπαινιχθούν οποιαδήποτε μορφή στρατιωτικών επιχειρήσεων στην Πελοπόννησο. Άλλά ούτε και για κάθοδο της αρμάδας με σκοπό την επιβίβαση των κατοίκων¹⁰¹ γίνεται κάποιος λόγος. Έκείνο

ιστορίαν της Κρήτης..., ΔΙΕΕ 15 (1961) 151 σημ. 1, στον οποίο οφείλουμε και τη μόνη συστηματική και πλήρη βιβλιογραφία για ελληνική κοινότητα της Διασποράς (Ο ΙΔΙΟΣ, Βιβλιογραφία του Έλληνισμού της Βενετίας. Μέρος Α': Γενικά, *Θησαυρίσματα* 10 (1973) 7-87 και Συμπλήρωμα, *δ.π.* 17 (1980) 7-21). Για τη Μεσσήνη επίσης: Ρ. Ρ. ΡΟΔΟΤΑ, *δ.π.*, σ. 98, 115-117· ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΣ, Έλληνικά επιγραφαί εν Μεσσήνῃ τῆς Ἰταλίας, *Νέος Έλληνομνήμων* 14 (1917-1920) 409-411 και (σημείωμα) *δ.π.*, 17 (1923) 359· Π. ΖΕΡΑΕΝΤΗΣ, *Σημειώματα περί Ἑλλήνων ἐκ τῶν Μαρτίνου Κρουσίου Σουηκικῶν Χρονικῶν*, Ἀθήνα 1922, σ. 10· Α. FORTESCUE, *The Uniate Eastern Churches. The Byzantine Rite in Italy, Sicily, Syrie and Egypte*, Λονδίνο 1923, σ. 110-112, 125-126, 130-133, 168.

99. Πρβλ. Μ¹⁴, Χ¹⁰: μάλιστα για τό δάσκαλο δηλώνεται ρητά ότι θά διδάσκει ελληνικά σέ δημόσιο σχολεῖο καί θά μισθοδοτεῖται ἀπό τό κράτος. - Οἱ ἐπίσκοποι τῆς ἐπαρχίας τῆς Μάνης πού μετανάστευαν διατηροῦσαν μόνο τόν τίτλο, ὅχι καί τό διοικητικό ἀξίωμα. Στό ΑΒ² ζητεῖται νά ὑπάρχει μόνιμος ἐπίσκοπος γιά νά χειροτονεῖ ἱερεῖς κατὰ τό πρότυπο τῆς Ἑλληνικῆς Ἀδελφότητος Βενετίας, πράγμα πού ὅμως δέν ξανασυσζητήθηκε ποτέ ἐπίσημα. - ΑΑ⁹, ΔΓ⁷, ΔΔ⁷: ἡ συντήρηση τῶν ἱερέων θά ἐπιβαρύνει τοὺς ἐποίκους (ὅπως ἐξυπονοεῖται καί σέ ὅλα τὰ ἄλλα κείμενα). - Χ¹⁶: ὅσοι μετοικήσουν ἀτομικά ἀπό τόν τόπο τῆς πρώτης ἐγκατάστασης, θά πρέπει νά προσέλθουν στό δόγμα τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας.

100. Ὡπως εἶδαμε, τό κείμενο τῆς ἀπόφασης παρουσιάζει στενότατη συγγένεια μέ ἐκεῖνα τῆς σύμβασης τοῦ 1641 καί ἰδίως τοῦ προσχεδίου τοῦ 1644, στά ὅποια προφανῶς βασίζεται καί τά ὅποια τροποποιεῖ πρὸς μιά πιό πραγματιστική κατεύθυνση. Παράλληλα μέ τήν εὐκαιρία τῆς ἀντιπαραβολῆς του μέ τὰ προηγούμενα καί μέ ὅσα μεταγενέστερα ἀφοροῦν στόν ἐποικισμό περιοχῶν τῆς Τοσκάνης, μᾶς προσφέρει καί τή δυνατότητα νά διασαφηνίσουμε ὁρισμένα σκοτεινά σημεία τοῦ ἰσπανικοῦ κειμένου, τά ὅποια ἔχουν φθαρεῖ καί ὁ ἐκδότης ἀναγκάστηκε νά τὰ συμπληρώσει μέ βάση τή σύμβαση τοῦ 1641 (Ι. ΧΑΣΙΩΤΗΣ, *δ.π.*, σ. 122 σημ. 4). Ἀλλά δυστυχῶς ἡ σύμβαση αὐτή μᾶς εἶναι γνωστή μόνο ἀπό τήν ἐπιλεκτική διασκευή τοῦ Κ. ΜΕΡΤΖΙΟΥ., *δ.π.*, ὁ ὁποῖος ἔχει παρερμηνεύσει ἀρκετά σημεία τῆς, ὅπως εἶδαμε.

101. Ἡ ἐξασφάλιση τῶν πλοίων ἀφήνεται στή φροντίδα τῶν ἰδίων τῶν κατοίκων καί τῶν ἐνδιαφερόμενων βαρόνων (ὅπως εἶδαμε παραπάνω, ἄρθρο 1. - Ἀλλά ἀντιπρβλ. καί τήν ἐπόμενη σημ.). Μέ τόν ἴδιο τρόπο ἀφήνονται νά ἀντιμετωπίσουν μόνοι τους ἐνδεχόμενη δυναμική ἀντίδραση τῶν Βενετῶν στή μετανάστευσή τους, κίνδυνο πού ἀπασχολοῦσε σοβαρά τοὺς Μανιάτες (βλ. παραπάνω σημ. 30) καί πού οἱ Ἰσπανοὶ ἀντιπαρέρχονται, ἴσως μέ τό πρόσχημα ὅτι οἱ ἴδιοι οἱ Μανιάτες εἶχαν προτείνει τή σύμπραξη τῶν Βενετῶν γιά τήν κατάληψη τῆς Πελοποννήσου (βλ. παραπάνω, σ. 213) ἢ ὅτι οἱ σχέσεις τῶν δύο κρατῶν βελτιώνονται ὀλοένα (βλ. παρακάτω, σ. 225) ἢ τέλος ὅτι μέσα στήν ἀντάρα τοῦ Κρητικοῦ Πολέμου θά βροῦν τήν εὐκαιρία νά μεταναστεῦσουν πρὶν οἱ ἐμπόλεμοι προλάβουν νά ἀντιδράσουν.

πού τούς ενδιαφέρει αποκλειστικά είναι νά χρησιμοποιήσουν πρὸς ὄφελός τους τίς πολεμικές ικανότητες τῶν Μανιατῶν. Παραγγέλλουν λοιπὸν στοὺς τελευταίους νά τούς διαθέσουν τὸ σύνολο περίπου τοῦ μάχιμου πληθυσμοῦ τῆς Μάνης (10.000 ἄντρες)¹⁰² γιὰ δυὸ ὁλόκληρα χρόνια! Μέσα στὴ λαίλαπα τοῦ Κρητικοῦ Πολέμου τούς ζητεῖται σχεδὸν ἀπροκάλυπτα νά ἐγκαταλείψουν τίς οἰκογένειές τους στὸ ἔλεος τῶν Τούρκων, γιὰ νά πολεμήσουν τούς Γάλλους ἢ ὅποιους ἄλλους ἀντιπάλους τῶν Ἰσπανῶν: Ἡ ἀλαζονεία τῶν προτάσεων τους μοιάζει νά ὑπερφαλαγγίζει τὴν ἀνεδαφικότητα τῶν ἀντίστοιχων ἐλληνικῶν.

Ὡστόσο νέες περιπλοκές ἀνακόπτουν τὴν ἐξέλιξη τῆς παράδοξης αὐτῆς ὑπόθεσης. Ἀκριβῶς ἓνα μῆνα ἀργότερα, στὶς 7 Ἰουλίου, ξεσπάει στὴ Νεάπολη ἡ περίφημη ἐπανάσταση πού πῆρε τὸ ὄνομά της ἀπὸ τὸ δημοφιλέστερο ἀπὸ τούς ἀρχηγούς της, τὸν Masaniello¹⁰³, καὶ ὁδήγησε στὴν ἀνακήρυξη τῆς πρώτης «Παρθενόπειας Δημοκρατίας». Ἡ εὐθύνη γιὰ τὴν ἐκρηξη τῆς λαϊκῆς ὀργῆς¹⁰⁴ ἐπιρρίπτεται στὸ δούκα τοῦ Arcos

102. Γι' αὐτοὺς βέβαια θά στέλνονταν πλοῖα, τὰ ὁποῖα μάλιστα θά ἔπρεπε νά τούς ἔχουν μεταφέρει στὴ Νεάπολη μέχρι τίς 20 Σεπτεμβρίου 1647. Ὁ ἀντιβασιλιάς ἀναλάμβανε τὴ συντήρησή τους ἀπὸ τὴν ἡμέρα τῆς ἐπιβίβασης. Θά εἶχαν τὸν ἴδιο μισθὸ μὲ τούς ἄλλους στρατιῶτες του καὶ θά ὑπηρετοῦσαν μόνο δυὸ χρόνια (*due campagne*) σέ χειρσαῖες ἢ καὶ ναυτικές ἐπιχειρήσεις, ἀνάλογα μὲ τίς ἀνάγκες τοῦ πολέμου. —Αὐτὸ τὸ 13^ο καὶ ἀκροτελεύτιο ἄρθρο τοῦ κειμένου δὲν ἀφήνει καμιάν ἀμφιβολία γιὰ τίς σκοπιμότητες πού ἐπιδίωκε νά προωθήσει τὸ Collaterale μὲ τὴν κατάρτιση τῶν ὄρων τοῦ ἐποικισμού: Παρόλο πού αὐτοὶ θά ἔπρεπε νά ἐπικυρωθοῦν πρῶτα ἀπὸ τὸ βασιλιά στὴ Μαδρίτη γιὰ νά εἶναι δυνατὴ ἡ ἐναρξη τῆς μετανάστευσης, ὥστόσο δόθηκε ἐντολὴ στὴ γραμματεία νά χορηγήσει ἀντίγραφο τῆς ἀπόφασης στοὺς Μανιάτες, ὥστε νά ἐνθουσιαστοῦν καὶ παραμερίζοντας ἐνδεχόμενους δισταγμοὺς νά ἀποφασίσουν τὴν ἔλευσή τους (*per animar li mainoti che vengano*: ὄχι ὡς ἐποικοὶ φυσικά, ἀλλὰ ὡς στρατιῶτες...).

103. Tommaso Aniello (M. SCHIPA, *Masaniello*, Μπάρι 1925). Βιβλιογραφία γιὰ τὴν ἐπανάσταση αὐτὴ βλ. στοῦ R. VILLARI, *Masaniello: contemporary and recent interpretations, Past and Present* 108 (Αὔγ. 1985) 117-123. Πολὺ ἐνδιαφέρουσες καὶ μὲ νέα ἀρχεακὰ στοιχεῖα οἱ τελευταῖες μελέτες τῶν: V. CONTI, *Le leggi di una rivoluzione. I bandi della repubblica napoletana dall' ottobre 1647 all' aprile 1648*, Νεάπολη 1983· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *La rivoluzione repubblicana a Napoli e le strutture rappresentative (1647-1648)*, Φλωρεντία 1984 καὶ P. L. ROVITO, *La rivoluzione...*, σ. 367-462.

104. Ἡ πρώτη ἀντίδραση στὴν ἐπιβολὴ φόρου στὰ φρούτα (πού ἀποτελέσε καὶ τὴν ἀφορμὴ τῆς ἐπανάστασης) ἦταν ἡ ἀνατίναξη τῆς ἀποθήκης στὴν ὁποία συγκεντρωνόταν ὁ φόρος αὐτός τῇ νύχτᾳ τῆς 7 πρὸς 8 Ἰουνίου 1647 (P. L. ROVITO, ὁ.π., σ. 391). Ἡ σύμπτωση μὲ τὴ συνεδρίαση τοῦ Collaterale γιὰ τὸ ζήτημα τῶν Μανιατῶν πού ἔπακο-

καί ἡ ἐπικράτηση τῶν ἐπαναστατῶν προκαλεῖ τὴν ἐμφάνιση τοῦ Ἰωάννη τοῦ Αὐστριακοῦ, δεκαοχτάχρονοῦ γιοῦ τοῦ Ἰσπανοῦ βασιλιᾶ Φιλίππου Δ', ὁ ὁποῖος κατορθώνει τελικά νά καταλάβει τὴ Νεάπολη στίς 6 Ἀπριλίου 1648: Ὅλα δείχνουν πῶς θά εἶναι ὁ ἐπόμενος ἀντιβασιλιάς της.

Σ' αὐτόν λοιπόν ἀπευθύνεται ὁ πρόξενος Γεώργιος Λατίνος γιὰ νά τόν συγχαρεῖ καί νά τοῦ προτείνει νά τεθεῖ ἐπικεφαλῆς μιᾶς σταυροφορίας μέ σκοπὸ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Κρήτης καί τὴ γενική ἐπίθεση ἐναντίον τῶν Τούρκων. Ἡ ἐπιστολή του, στήν ὁποία περιγράφει παραστατικά

λουήθησε ἀκριβῶς τὴν ἄλλη μέρα, στίς 8 τοῦ μηνός, εἶναι ἀσφαλῶς ἐντυπωσιακή, ἀλλὰ δέ νομίζω ὅτι θά μπορούσαμε νά συνδέσουμε τὴν πρόσκληση τῶν 10.000 στρατιωτῶν ἀπὸ τὴ Μάνη μέ ἐνδεχόμενη πρόθεση τῶν Ἰσπανῶν νά τοὺς χρησιμοποιήσουν γιὰ τὴν ἀστυνόμευση τοῦ λαοῦ τῆς Νεάπολης. Πρῶτα-πρῶτα ἡ ἡμερήσια διάταξη τῆς συνεδρίασης εἶχε καθοριστεῖ ἀπὸ ἀρκετὰ νωρίτερα γιὰ τὸ πρῶτο Σάββατο τοῦ Ἰουνίου (καί τελικά πραγματοποιήθηκε τὸ δεύτερο Σάββατο, στίς 8 τοῦ μηνός (βλ. Ἔγγρ. Β, σ. 232), μόλις οἱ δύο ἀξιωματοῦχοι στοὺς ὁποίους ὁ ἀντιβασιλιάς εἶχε ἀναθέσει τὸ ζήτημα μελέτησαν τίς ποικίλες καί ὄχι ἀσήμαντες πτυχές του καί ἐτοίμασαν τὴ σχετική εἰσήγηση). Ἐπειτα ἡ ἔκρηξη τῆς ἐπανάστασης δέν φαίνεται νά ἀναμενόταν ἀπὸ τὴν ἀντιβασιλεία καί τοὺς βαρόνους, οἱ ὁποῖοι, μετὰ τὴν ἐπικράτησή τους μέσα στοῦ Collaterale (βλ. παραπάνω σημ. 76), τώρα ἀναζητοῦσαν τρόπους γιὰ τὴν οἰκονομικὴ ἀνάκαμψη τῶν φεοῦδων τοὺς πού εἶχαν ἐρημωθεῖ ἀπὸ τὰ δεινὰ τοῦ πολέμου μέ τοὺς Γάλλους (βλ. παραπάνω σημ. 26) μέ τόν (ὀπωσδήποτε σταδιακὸ καί ἐλεγχόμενο, βλ. παραπάνω σ. 215 ἄρθρο 1) ἐποικισμό τους ἀπὸ Μανιάτες. Ὡς προγεφύρωμα γιὰ τὴν ἀνώδυνη καί χωρὶς κραδασμούς πραγματοποίηση τοῦ ἐποικισμοῦ αὐτοῦ θά χρησίμευαν οἱ 10.000 στρατιῶτες (πού ἀποτελοῦσαν τὸ σπουδαιότερο καί ἀμεσότερο στόχο τῶν Ἰσπανῶν), τοὺς ὁποίους οἱ τελευταῖοι στὴ διάρκεια τοῦ χειμῶνα θά μπορούσαν νά γυμνάσουν μεταβάλλοντάς τους σέ πειθαρχημένο σύνολο καί μυνώντας τους στίς σύγχρονες πολεμικὲς τακτικὲς, γιὰ νά τοὺς ρίξουν στὴ μάχη τὴν ἐπόμενη ἀνοιξη. — Δέν κάνει λάθος λοιπόν ὁ ἐπίτροπος τοῦ βενετικοῦ στόλου Νικόλαος Contarini ὅταν ἀποδίδει τὴ ματαίωση τῶν σχεδίων ἐκεῖνων στὴν ἔκρηξη τῆς ἐπανάστασης στὴ Νεάπολη (Ἔγγρ. Δ', σ. 237: *per i torbidi fin' hora durati in quel regno...*). Ἀσφαλῶς ὁμως αὐτὴ θά ἦταν μιὰ ἀπὸ τίς αἰτίες: Ἀγνοοῦμε πῶς ὑποδέχτηκαν οἱ Μανιάτες τὴν ἀπόφαση τοῦ Collaterale, ἂν καί μπορούμε νά φανταστοῦμε τὸ δέος πού θά ἔνωσαν μπροστά στὴν παντελὴ ἀδιαφορία τῶν Ἰσπανῶν γιὰ τὴν ἀσφάλεια τῶν οἰκογενειῶν τους μετὰ τὴν ἀναχώρηση τῶν μάχιμων ἀπὸ τὴ Μάνη, ὅπως τοὺς ζητοῦσαν. Ἀλλὰ καί γιὰ τὴν πρόταση τῆς σταδιακῆς μετανάστευσης θά εἶχαν ὀπωσδήποτε σοβαρὲς ἀντιρρήσεις, ἀφοῦ κυρίαρχο καί πρωταρχικό αἷτημά τους ὑπῆρξε πάντοτε καί σέ ὅλες τίς περιπτώσεις, ἀκόμα κι ὅταν ἀντιμετώπιζαν σοβαρὲς πιέσεις ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ἡ μαζικὴ μεταφορὰ τους στὴ νέα πατρίδα, αἷτημα στοῦ ὁποῖο θά ἐπανεέλθουν σάν νά μὴν ἔχει μεσολαβήσει τίποτε καί στὴ νέα τους ἐκκλήση (πρὸς τόν Ἰωάννη τῆς Αὐστρίας, βλ. παρακάτω σ. 224, καί Ἔγγρ. Ε', σ. 237-238) καί τὸ ὁποῖο θά θέσουν ὡς προϋπόθεση γιὰ τὴν προσφορὰ στρατιωτικῶν ὑπηρεσιῶν στοὺς Ἰσπανούς.

τήν κρίση πού σοβεῖ στήν ὀθωμανική αὐτοκρατορία¹⁰⁵, καταλήγει μέ ἑκκλήση πρὸς τὸ Don Juan νά ἀναλάβει ἐπιτέλους ὁ ἴδιος τήν ἐπιχείρηση γιὰ τήν κατάληψη τοῦ Μοριᾶ, πού εἶχε δῆθεν ἀναβληθεῖ ἐξαιτίας ἄλλων προτεραιοτήτων καί πού δέν θά παρουσιάσει δυσκολίες, καθὼς οἱ Τοῦρκοι πού ἔχουν ἀπομείνει στή χερσόνησο εἶναι λιγοστοί καί τὰ κάστρα τους ἀνίσχυρα¹⁰⁶, ἐνῶ ἀντίθετα οἱ συμπαγεῖς ὀρθόδοξοι πληθυσμοί δέν περιμένουν παρὰ τὸ σύνθημα τῆς ἐξέγερσης¹⁰⁷ καί πάνω ἀπ' ὅλους οἱ ἐλεύθεροι καί

105. Βλ. Ἑγγρ. Γ', σ. 235-236: "Ἄς σημειωθεῖ ὅτι, ἀπὸ τὰ γεγονότα πού ἀπαριθμεῖ, οἱ ταραχές στὴ Βαγδάτη καί τήν Ἀνατολία βρίσκονταν σέ πλήρη ἐξέλιξη. Οἱ ἐπιδρομές τῶν Κοζάκων στὸν Εὐξείνιο ἦταν συχνές, ἐνῶ ἡ ἐπαναστατική ἔξαρση στήν Ἀλβανία [καί τὸ Μαυροβούνιο] σχεδὸν μόνιμη, καθὼς τήν ἀναζωπύρωναν ὁλοένα οἱ νίκες τῶν Βενετῶν στὴ Δαλματία. Μόνιμη βέβαια ἦταν καί ἡ ἔκρυθμη κατάσταση πού εἶχε προκαλέσει στήν ὀθωμανική αὐτοκρατορία ἡ τυραννική διακυβέρνησή της ἀπὸ τὸ σουλτάνο [Ἱμπραῖμ], ἡ ὁποία τερματίστηκε τρεῖς μῆνες ἀργότερα, στίς 18 Αὐγούστου 1648, μέ τὴ δολοφονία του ἔπειτα ἀπὸ νέα ἐξέγερση τῶν γενιτσαρῶν (βλ. γιὰ ὅλα αὐτὰ J. HAMMER, *Histoire de l'empire ottoman...*, τ. 10, Παρίσι 1837, 133-184).

106. Ἀμέσως μετὰ τὸν πρῶτο ἀντιπερισπασμὸ πού ἐπιχείρησε ὁ βενετικός στόλος ἤδη τὸ καλοκαίρι τοῦ 1645 λεηλατώντας τὰ παράλια τῆς δυτικῆς Πελοποννήσου (Πάτρα, Κορώνη, Μεθώνη: J. HAMMER, *ὁ.π.*, σ. 111. Π. ΧΙΩΤΗΣ, *Σειρᾶς...*, σ. 190-191. M. NANI MOCENIGO, *Storia della marina...*, σ. 138. R. C. ANDERSON, *Naval wars...*, s. 122-123. Α. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἱστορία...*, τ. 3, Θεσσαλονίκη 1968, σ. 489) διατάχτηκε στὴ Μακεδονία γενική ἐπιστράτευση τῶν Τοῦρκων τῆς «δυτικῆς Ρούμελης» γιὰ τήν ἐνίσχυση τῆς ἄμυνας τῆς χερσονήσου (Α. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *ὁ.π.*, σ. 492-493). Ἀλλὰ καί πέρα ἀπὸ τήν καθυστέρηση πού προκαλοῦσε ἡ ἀπροθυμία τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ νά πολεμήσει (I. DUJCEV, *Avvisi di Ragusa. Documenti sull'impero turco nel sec. XVII e sulla guerra di Candia* (Orientalia Christiana Analecta 101), Ρώμη 1935, σ. 40 καί Α. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *ὁ.π.*), ἡ ὑπεράσπιση τοῦ Μοριᾶ ἦταν ἴσως ἡ ἀχίλλειος πτέρνα τῶν Ὀθωμανῶν, ἀφοῦ τὰ μέτωπα τῆς Κρήτης καί τῆς Δαλματίας ἀπορροφοῦσαν τεράστιους ἀριθμούς δυνάμεων. Στὰ στοιχεῖα αὐτὰ πρέπει νά συνυπολογίσουμε φυσικά καί τίς διαθέσεις τῶν ραγιαδῶν (βλ. τήν ἐπόμενη σημ. 107).

107. Στὰ τέλη Ἰουλίου τοῦ 1647 ἀναμενόταν ἐπίθεση τῶν ἱποτῶν τῆς Μάλτας ἐναντίον τῆς Πάτρας καί οἱ Τοῦρκοι ἐτοίμαζαν τήν ἄμυνά τους, ἐνῶ... *tutti li christiani di Morea bramano di veder l'insegna della Santa Croce, et in tal caso si solleverebbero contro il Turco. E se non fossero bene guardate le rive dai turchi, molti christiani andrebbero alle armate christiane...* (Δημοτ. Βιβλιοθ. Πάτρας, «Κωδ. Μέρτζιου», σ. 50 [= A.S.V.... *Dispacci Zante*, filza 18], ἐπιστολὴ τοῦ προβλεπτῆ Ἀντωνίου Barbarigo ἀπὸ Ζάκυνθο 24 Ἰουλίου / 3 Αὐγούστου 1647). —Εἶναι γνωστὸ ἐξάλλου πὼς τὸ ἴδιο καλοκαίρι, στὴ διάρκεια τοῦ ἀποκλεισμοῦ τοῦ ὀθωμανικοῦ στόλου ἀπὸ τὸ βενετικὸ στό λιμάνι τοῦ Ναυπλίου, οἱ Ἀρβανίτες τῆς περιοχῆς ξεσηκώθηκαν, λεηλάτησαν καί πυρπόλησαν τὰ γύρω χωριά καί τελικὰ ἀπελπισμένοι ἐπιβίβαστηκαν στὰ βενετικὰ πλοῖα (Α. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *ὁ.π.*, σ. 504), ἀπελπισμένοι προφανῶς ἐπειδὴ οἱ διαθέσεις τους εἶχαν προσκρούσει καί πάλι στήν καχύποπτη καί ὑπεροπτική ἀδιαφορία τῶν Βενετῶν.

φιλοπόλεμοι Μανιάτες¹⁰⁸.

Στις 20/30 Μαΐου 1648 ακολουθεί ανάλογη έκκληση των τελευταίων προς τόν συνονόματο του ξακουστού θριαμβευτή της Ναυπάκτου, γραμμένη και πάλι από τό Μιχάλη Γιατρό. Δέν μπορούμε νά μήν ἐπισημάνουμε τούς ὀξεῖς τόνους τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς, πού ἀποτυπώνει τήν κλιμάκωση τῆς ἀγωνίας τῶν ἀπροσκύνητων κατοίκων τῆς Μάνης: Ἡ Κρήτη σχεδόν ὅλη βρίσκεται πιά στά χέρια τῶν Τούρκων· ἀρχίζει ἡ τελευταία πράξη τοῦ δράματος, ἡ πολιορκία τοῦ Χάνδακα¹⁰⁹ —πού κανεῖς βέβαια δέ φαντάζεται πῶς θά κρατήσῃ εἰκοσιδυό ὁλόκληρα χρόνια· ὁ βενετικός στόλος ἔχει ὑποστῇ φοβερή καταστροφή στό ναυάγιο τῶν Ψαρῶν¹¹⁰. Τό τέλος τοῦ πολέμου πλανιέται στήν ἀτμόσφαιρα— καί τότε οἱ Τοῦρκοι θά στραφοῦν ἀπερίσπαστοι ἐναντίον τους¹¹¹. Γι' αὐτό αἰσθάνονται τίς συνεννοήσεις αὐτές σάν τήν τελευταία τους εὐκαιρία γιά ἀνάληψη ὀργανωμένης στρατιωτικῆς δράσης καί γιά τήν ἐξασφάλιση τῆς συμπαράστασης τῶν δυτικῶν κρατῶν.

108. Ἐπισημαίνει ἐπίσης (ὅπως καί οἱ Μανιάτες παραπάνω σ. 213) ὅτι ἡ κατάληψη τοῦ Μοριά μπορεῖ νά πραγματοποιηθεῖ ἀδάπανα καί ἐπιχειρεῖ νά ὑποκινήσῃ τή φιλοτιμία τοῦ νεαροῦ ναυάρχου τονίζοντας ὅτι ὁ θεός τοῦ ἐπιφύλαξε ἴσως νά ἐπαναλάβῃ στήν Ἀνατολή τό θρίαμβο πού εἶχε καταγάγῃ ὁ δοξασμένος συνονόματός του Ἰωάννης ὁ Αὐστριακός, τοῦ ὁποῦ ἡ νίκη στή ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου εἶχε ἀπαλλάξῃ τή χριστιανοσύνη ἀπό τό σύνδρομο τοῦ τρόμου μπροστά στό ἀήττητο τῶν Ὀθωμανῶν (Ἑγγρ. Γ', σ. 126).

109. J. HAMMER, *ὁ.π.*, σ. 142-144. G. CAPPELLETTI, *Storia della repubblica...*, σ. 297-301: 5 Μαΐου 1648.

110. Στις 17 Μαρτίου 1648 ἀπό σφοδρή τρικυμία (G. BRUSONI, *ὁ.π.*, σ. 190-191. J. HAMMER, *ὁ.π.*, σ. 141. G. CAPPELLETTI, *ὁ.π.*, σ. 292-294. Π. ΧΙΩΤΗΣ, *ὁ.π.*, σ. 198. M. NANI MOCENIGO, *ὁ.π.*, σ. 157).

111. Καί θά τούς «σουβλίσουν ὅλους ζωντανούς» (Ἑγγρ. Ε', σ. 238). Ἡ ἐναρξη τῆς πολιορκίας τοῦ Μεγάλου Κάστρου τῆς Κρήτης ρίχνει βαριά τή σκιά τῆς στή σύναξη τῶν γερόντων καί προεστῶν πού συγκεντρώθηκαν στή Λαγκάδα «ἀπό τήν Καλαμάτα μέχρι τίς ἐσχατιές τοῦ Βραχίονα τῆς Μάνης»: Δέν ὑπάρχει πιά καιρός γιά ἐπαναστατικά σχέδια. Οἱ συμφορές τῆς μεγαλονήσου προαναγγέλλουν τό δικό τους χαμό, πού ἐξορκίζουν τόν Ἰωάννη τῆς Αὐστρίας νά μήν ἐπιτρέψῃ νά συμβεῖ καί νά στείλῃ τά πλοῖα γιά νά τούς παραλάβουν μέ τήν ἐπιτήρηση τῆς ἀρμάδας. Νά εὐδοκήσῃ νά πραγματοποιήσῃ ἐπιτέλους ὁ ἴδιος τίς ὑποσχέσεις τῶν ἀντιβασιλιάδων τῆς Νεάπολης, τήν ἐκπλήρωση τῶν ὁποίων οἱ Μανιάτες δέν ἔπαυαν ποτέ νά ἐπιδιώκουν ἐδῶ καί ὀχτῶ χρόνια. Θέτουν στή διάθεση τῶν Ἰσπανῶν 15.000 ἐμπειροπόλεμους ἄντρες πρόθυμους «νά πεθάνουν στήν ὑπηρεσία» τους καί ἔτοιμους νά πάρουν τά ὅπλα «γιά νά κερδήσουν μέ μιά νίκη ἐναντίον τῶν βαρβάρων νέα βασιλεία γιά τό βασιλιά» τῆς Ἰσπανίας. Παρακαλοῦν λοιπόν τό θεό νά χαρίζει χρόνια στό Ἰωάννη τόν Αὐστριακό, γιά νά τούς βοηθήσῃ νά μεταναστεύσουν στήν Κάτω Ἰταλία: Ἡ ἀπροσδόκητη μεταπήδηση ἀπό τό ἕνα θέμα στό ἄλλο μαρτυρεῖ τήν τρικυμία πού εὐλογα συνταράζει τό νοῦ τοῦ συντάκτη τῆς ἐκκλήσης Μιχάλη Γιατροῦ.

Ἡ ἴδια αἴσθηση τοῦ ἐπερχόμενου τέλους θά 'λεγε κανεῖς ὅτι κατευθύνει καί τὰ βήματα τοῦ προξένου Γεωργίου Λατίνου: Αὐτή τή φορά θά ἐγκαταλείψει τήν προσφιλή του μέθοδο καί θά γνωστοποιήσει ἀμέσως τὰ σχέδια στούς Βενετούς, καί μάλιστα σέ ἕναν ἀνώτατο ἀξιωματοῦχο, τόν ἐπίτροπο τοῦ στόλου Νικόλαο Contarini. Ἀλλά θά προχωρήσει καί σέ μιά χειρονομία πού καταπλήσσει: Θά τοῦ παραδώσει τά ἴδια τά ἔγγραφα τῶν συνεννοήσεων¹¹², χωρίς νά ἐξαιρέσει οὔτε τήν ἀπόφαση τοῦ Collaterale, μ' ἄλλα λόγια ἕνα ἀπόρρητο ἔγγραφο τοῦ κράτους πού ἐκπροσωπεῖ. Ὁ Contarini θά ἐνθουσιαστεί μέ τήν ἀφοσίωση τοῦ προξένου τῆς Ἰσπανίας στή Γαληνότητα, θά τόν ἐκτιμῇ ἀπεριόριστα¹¹³ καί θά συνηγορήσει μέ τὰ θερμότερα λόγια πρὸς τή Σύγκλητο γιά τήν προώθηση τῶν προτάσεών του.

Ἡ ἀπότομη αὐτή μεταστροφή ἔχει μιάν ἀπλούστατη ἐξήγηση: Ὁ πάντα καλά ἐνημερωμένος Γεώργιος Λατίνος γνωρίζει τήν προσέγγιση μεταξύ Βενετίας καί Ἰσπανίας πού συντελεῖται καθὼς ἡ Συνθήκη τῆς Βεσφαλίας πού θά θέσει τέρμα στὸν Τριακονταετὴ Πόλεμο βαδίζει πρὸς τήν ὁλοκλήρωσή της¹¹⁴. Στὴν πραγματικότητα ἐξυπηρετεῖ μέ τόν πιὸ ἰδεώδη τρόπο τὰ συμφέροντα τῆς Ἰσπανίας, ἀφοῦ ἐργάζεται γιά τή σύμπληξη μιᾶς συμμαχίας ὑπὸ τὴν ἀρχηγία της καί ἀφοῦ μάλιστα κατορθώνει τὸ ἀκατόρθωτο: Νά χρησιμοποιήσει τὴ φωνὴ ἑνὸς ἀνώτατου διοικητικοῦ στελέχους τῆς Βενετίας γιά νά προτείνει στὴν ἴδια τὴ Σύγκλητο, οὔτε

112. Τά ὁποῖα στή συνέχεια θά διαβιβάσει ὁ Contarini στή Σύγκλητο, τὰ τρία πρῶτα (= "Εγγρ. Α', Β', Γ'") μέ *dispaccio* τῆς 16 Μαΐου 1648 (= "Εγγρ. Δ'") καί μέ ἀπλό συνοδευτικό στίς 7 Ἰουνίου τὸ "Εγγρ. Ε'" (= τὴν ἐπιστολὴ τῶν Μανιατῶν πρὸς τὸν Ἰωάννη τὸν Αὐστριακὸ), πού ἔχει ἡμερομηνία 20/30 Μαΐου: Δηλαδή σχεδὸν ἀμέσως μόλις τὴν ἔλαβε ὁ πρόξενος ἀπὸ τῆς Μάνης.

113. Ἐγγυᾶται πῶς ὁ Γεώργιος Λατίνος εἶναι «ἀγνά καὶ ὁλόψυχα ἀφοσιωμένος (*sviscerato*) στὴν ὑπηρεσίᾳ» τῆς Βενετίας ("Εγγρ. Δ', σ. 237), τόσο πού «δέν εἶναι δυνατό νά ὑπάρχει πιὸ ἀφοσιωμένος καὶ εὐπειθὴς ἀπὸ αὐτόν» ("Εγγρ. ΣΤ', σ. 239).

114. Ἀπὸ τὸ 1645, μέ τὴν ἐναρξὴ τοῦ Κρητικοῦ Πολέμου, ἡ Βενετία κατέβαλε μιά τεράστια διπλωματικὴ προσπάθεια γιά τὸν τερματισμὸ τοῦ Τριακονταετοῦς Πολέμου (πού ἔληξε τελικὰ στίς 24 Ὀκτωβρίου 1648) καί πλησίασε τὴν Ἰσπανία παραμερίζοντας τὴν παλιά τους ἔχθρα (C. GRIMALDO, *Le trattative per una pacificazione tra la Spagna e i turchi in relazione con gli interessi veneziani durante i primi anni della guerra di Candia (1645-1651). Contributo alla storia delle relazioni ispano-venete durante la guerra di Candia*, *Nuovo Archivio Veneto*, νέα σειρά, 26 (1913) 9-20. Ι. ΧΑΣΙΩΤΗΣ, Ἡ Κρήτη καὶ οἱ Ἰσπανοί..., σ. 358-359). Ἐξάλλου τὸ 1645 ὁ ἀντιβασιλιάς τῆς Νεάπολης εἶχε στείλει, χωρίς νά ζητήσει τὴν ἄδεια τοῦ Φιλίππου Δ', πέντε πολεμικά γιά νά βοηθήσουν τὸ βενετικὸ στόλο (M. NANI MOCENIGO, *ὁ.π.*, σ. 138-142), τὰ ὁποῖα, μαζί μέ τὰ πλοῖα τοῦ πάπα, τῆς Τοσκάνης καὶ τῆς Μάλτας, εἶχαν ἐλλιμενισθεῖ στὴ Ζάκυνθο —καὶ ἀσφαλῶς ὁ πρόξενος εἶχε τὴν εὐκαιρία νά παίξει καὶ πάλι τὸ ρόλο του.

λίγο οὔτε πολύ, νά παραχωρήσει στήν Ἰσπανία τήν πρωτοβουλία στίς ἑλληνικές περιοχές, πού ἀνῆκαν παραδοσιακά στή βενετική ζώνη ἐπιρροῆς. Ἡ μάλλον νά διαμηνύσει ὅτι ἡ Ἰσπανία ἔχει ἤδη ἐδραιώσει τήν παρουσία της — ἀλλά κανένας φόβος, θά βοηθήσει γενναιόδωρα τή Βενετία στίς δυσκολίες της.

Φυσικά ὅλα αὐτά εἶναι εὐτράπελα. Ὁ πολὺς ἐπίτροπος τοῦ βενετικοῦ στόλου ἔχει πιαστεῖ στά δίχτυα τοῦ τετραπέρατου προξένου καί δίνει πίστη σέ πλανερές καί ἀσύστατες πληροφορίες: ὅτι οἱ Μανιάτες ἐξαρτῶνται ἀποκλειστικά καί ἀπόλυτα ἀπό τοὺς Ἰσπανούς (οἱ Μανιάτες!¹¹⁵)· ὅτι ἡ μετανάστευση στήν Κάτω Ἰταλία θά πραγματοποιηθεῖ ὅπωςδῆποτε· καί ὅτι τότε, τή στιγμή πού θά ἐπιβιβάζεται στά πλοῖα γιά τή Νεάπολη ὁ ἄμαχος πληθυσμός, θά διαχωρίσουν οἱ Ἰσπανοὶ τοὺς μάχιμους καί θά τοὺς παραχωρήσουν στοὺς Βενετούς γιά νά τοὺς χρησιμοποιοῦν γιά τήν υπεράσπιση τοῦ Χάνδακα¹¹⁶!

115. Το μονιμότερο γνώρισμα τῆς ιδεολογίας τῶν Μανιατῶν ὑπῆρξε πάντοτε ἡ ἀνυποχώρητη διαφύλαξη τῆς ἀνεξαρτησίας τους, γνώρισμα πασιδῆλο, πού τό ἔχουν ἐπιγραμματικά διατυπώσει οἱ ἴδιοι στοὺς ἱππότες τῆς Μάλτας τό 1612: «... ἀπό τοὺς προπάτοράς μας γνωρίζομεν ὅτι δέν πρέπει ποτέ νά δεχθῶμεν αὐθέντην...» (Κ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, Ἡ Μάνη..., σ. 98, ἀπόδοση στά ἑλληνικά ἀπό τόν ἐκδότη). Ἡ προγονική αὐτή παρακαταθήκη, πού οἱ ρίζες της χάνονται στήν ἐποχὴ τῶν συγκρούσεων μέ τοὺς βυζαντινοὺς αὐτοκράτορες, ἔχει κρυσταλλωθεῖ σέ ἀκλόνητο θεσμό. — Πολύ χαρακτηριστικές, παρόλο πού ἀποπνέουν ἐκδηλῆ προκατάληψη (στά ὅρια τοῦ φυλετισμοῦ) γιά τοὺς Μανιάτες, εἶναι οἱ κρίσεις ἐνός μικροῦ Βενετοῦ διοικητῆ στά 1610, πού εἰσδύουν στήν οὐσία καί τῶν σχεδίων γιά μόνιμη στρατιωτική παρουσία στή Μάνη τῶν Ἰσπανῶν, οἱ ὅποιοι ἐνεργοῦν... *dandosi a credere che i turchi dormino, nè conoscendo forse l' instabilità et infedeltà de' magnati, che naturalmente sogliono mangiar da tutte le parti nè vorranno de liberi farsi soggetti, e in particolar a' spagnuoli, seben' e arme et ogn' altro donativo sarà da loro accettato con allegro occhio et con molte promissioni...* (A.S.V., Senato... *Dispacci Candia*, filza 5, ἐπιστολή τοῦ rector Νικόλαου Balbi ἀπὸ Σητεία 31 Μαρτίου/10 Ἀπριλίου 1610).

116. Μόλις «καθοριστοῦν οἱ συμφωνίες» γιά τήν προσφορά στρατιωτικῆς καί διπλωματικῆς βοήθειας τῶν Ἰσπανῶν πρὸς τοὺς Βενετούς (βλ. παραπάνω σημ. 114), οἱ τελευταῖοι, «μέ τήν ἐγγύηση στό χέρι»... θά ἀξιῶνόνταν αὐτήν τήν ἀπίθανη εὐεργεσία! Μάλιστα ὁ Contarini μέ κάθε σοβαρότητα δηλώνει στή Σύγκλητο ὅτι προσφέρεται νά συμβάλει προσωπικά (μετά τό τέλος τῆς θητείας του πρὸς τό χειμῶνα) ἐπιστρέφοντας ἀπὸ τή Βενετία στή Ζάκυνθο ἢ τὰ Κύθηρα, ὅπου τελοσπάντων θά βρίσκεται ὁ πρόξενος ἀνάλογα μέ τίς διαταγές τοῦ Ἰωάννη τοῦ Αὐστριακοῦ (γιατί ὁ «ἀφοσιωμένος» στή Γαληνότητα Γεώργιος Λατίνος δέ σκόπευε νά κινηθεῖ ἂν δέν ἐπαιρνε «συγκεκριμένες ὁδηγίες» ἀπ' τόν τελευταῖο...), ὥστε νά χειριστεῖ τό ζήτημα «ἐκ τοῦ σύνεγγυς»! (Γιά ὅλα αὐτά βλ. Ἑγγρ. ΣΤ', σ. 239). — Φυσικά οἱ Βενετοὶ δέν ἔχουν ἀνάγκη ἀπὸ τέτοιες πολυδαίδαλες καί ταπεινωτικές διαδικασίες γιά νά ἐξασφαλίσουν τή στρατιωτική συνδρομὴ τῶν Μανιατῶν (οὔτε πολὺ περισσότερο θά ὑπονόμευαν μόνοι τους τή γεωπολιτικὴ ἰσορροπία στή νότια Πελοπόννησο ἐπιτρέποντας τή μαζικὴ μετανάστευσή τους). Ἄν κωφεύουν

Δέν θά ήταν περίεργο ἂν ἡ Σύγκλητος (τῆς ὁποίας ὄχι λίγα μέλη γνώριζαν καλὰ τὴν ἑλληνικὴ Ἀνατολὴ καὶ ἴσως νὰ χαμογέλασαν στὴ σκέψη πὼς δέν ὑπάρχει λόγος νὰ μπαίνει κανεὶς ἀπ' τὸ παράθυρο ὅταν ἡ πόρτα εἶναι ὀρθάνοιχτη) ἀπαξίωσε νὰ ἀσχοληθεῖ μέ τὸ ζήτημα. Πάντως τῇ συνέχεια —ἂν ὑπῆρξε— δέν τὴ ξέρουμε. Ξέρουμε μόνο πὼς οἱ συνεννοήσεις μεταξύ Βενετίας καὶ Ἰσπανίας γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῆς ἄμυνας τῆς Κρήτης δέν ἔφεραν ἀποτελέσματα. Ἡ ἀποστολὴ μιᾶς μοίρας τοῦ ἰσπανικοῦ στόλου, πού μέ ἐντολὴ τοῦ Φιλίππου Δ' εἶχε ἐτοιμάσει στὴ Νεάπολη ὁ Ἰωάννης ὁ Αὐστριακός, δέν πραγματοποιήθηκε τελικὰ¹¹⁷. Ἐξάλλου ὁ τελευταῖος ὀνομάστηκε ἀντιβασιλιάς τῆς Σικελίας¹¹⁸ καὶ ἀναχώρησε γιὰ τὸ Παλέρμο στίς 23 Σεπτεμβρίου¹¹⁹. Φαίνεται πὼς ὅλα σταμάτησαν ἐκεῖ, μετέωρα, μέ τὸ βλέμμα στηλωμένο στό πέλαγο τῆς Κρήτης.

στὶς ἐπανελημμένες καὶ ἐπίμονες προσφορές τους, εἶναι γιατί τοὺς προκαλεῖ δυσφορία ἡ συζήτηση τῶν ὄρων πού ἀσφαλῶς ἐκεῖνοι θά θέσουν (πρβλ. παρακάτω σημ. 121). Οἱ Βενετοὶ φοβοῦνται μεταξύ τῶν ἄλλων ὅτι παρόμοιες δεσμεύσεις ἀπέναντι στοὺς Μανιάτες θά σήμαιναν *de facto* ἀναγνώρισή τους ὡς πολιτικοστρατιωτικῆς ὀντότητας πού διαδραματίζει πρωταρχικὸ ρόλο στὴν περιοχὴ, γι' αὐτὸ καὶ συστηματικὰ διαμορφώνουν τὴν κοινὴ γνώμη περιγράφοντάς τους μέ τὰ μελανότερα χρώματα. Ἰσως μάλιστα ἡ γνώση αὐτῶν τῶν ἐπιφυλάξεων νὰ ὀδήγησε τὸν Contarini στό νὰ διαπράξει τούτῃ τὴν κολοσοσιαία πολιτικὴ ἄνοησία μέ τὴν (ὑποβολιμαία ἀπὸ τὸν πρόξενο καὶ παραπλανητικὴ) σκέψη ὅτι ἡ μεσολάβηση τῶν Ἰσπανῶν θά ἀπάλλασσε τὴ Βενετία ἀπὸ ὁποιαδήποτε ὑποχρέωση πρὸς τοὺς Μανιάτες... Πάντως ὁ πρόξενος, ἂν παραβλέψει κανεὶς ὅτι τὰ σχέδιά του προσκρούουν στὰ δόγματα τῆς βενετικῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, ἔχει ἐνορχηστρώσει τίς κινήσεις Μανιατῶν καὶ Contarini ὥστε νὰ συγκλίνουν πρὸς μιὰ γενικὰ ἀποδεκτὴ καὶ δημοφιλὴ συνιστώσα, τὴ σταυροφορία ἐναντίον τῶν Τούρκων: Ἀπὸ τὴ μιὰ καθοδηγεῖ τοὺς πρώτους νὰ δηλώσουν ἐτοιμοὶ «νὰ χύσουν τὸ αἷμα τους *στὴν ὑπηρεσία τῆς χριστιανοσύνης*» (Ἑγγρ. Ε', σ. 238) —ἄρα ὄχι ἀποκλειστικά καὶ μόνο γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ Μοριά, ἀλλὰ καὶ ὅπου ἄλλοῦ θά τοὺς διατάξει ὁ Ἰωάννης ὁ Αὐστριακός, ἄρα καὶ στὴν Κρήτη, πού ἴσως δέν τὸ ὑποψιάζονται— καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη δελεάζει τὸν ἐπίτροπο τοῦ βενετικοῦ στόλου ποδηγετώντας τον νὰ ὑπηρετήσῃ τὰ σχέδιά του. Ἀλλὰ φυσικὰ αὐτὰ τὰ σχέδια ξεπερνοῦν κατὰ πολὺ τίς δυνάμεις του.

117. G. CAPPELLETTI, *ὁ.π.*, σ. 296. Ὁ C. GRIMALDO, *ὁ.π.*, σ. 70-71 τοποθετεῖ τὴ διαταγὴ στίς 24 Ὀκτωβρίου 1649: Πρόκειται γιὰ τὸ ἴδιο γεγονός ἢ γιὰ ἐπανάληψη τοῦ ἐγχειρήματος; Πάντως καὶ ἡ ὑποτιθέμενη δευτέρη ἀποστολὴ δέν πραγματοποιήθηκε.

118. G. CONIGLIO, *I vicerè di Napoli...*, σ. 266, 268.

119. Καὶ ὄχι μόνο: Τὸν ἐπόμενο χρόνο οἱ Ὀθωμανοί, ἀνησυχώντας γιὰ τίς νέες συμμαχίες πού κυοφοροῦνταν στό περιθώριο τῆς Συνθήκης τῆς Βεσφαλίας καὶ φοβούμενοι τὴ συμπαράταξή τῆς Ἰσπανίας στό πλευρὸ τῶν Βενετῶν γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῆς ἄμυνας τοῦ πολιορκημένου Χάνδακα, ἐπιχείρησαν τὴ διάσπαση τοῦ χριστιανικοῦ μετώπου μέ μιὰ κίνηση «πρωτάκουστη» ἀποστέλλοντας ἐπίσημη πρεσβεία στὴ Μαδρίτη. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τῶν προτάσεων τους καὶ τὴν τελικὴ ἔκβαση τῶν σχετικῶν ἐπαφῶν, μέ τὴν ἐνέργειά τους αὐτὴ ἔσπειραν τὴ σύγχυση καὶ τὴ δυσπιστία στὰ εὐρωπαϊκὰ

(Στό μάτι τοῦ κυκλώνα θά ζήσουν οἱ Μανιάτες γιά πολύ ἀκόμα¹²⁰, ὥσπου ὁ Φραγκίσκος Morosini θά ἀναθερμάνει τίς ἐλπίδες τους γιά ἀπελευθέρωση τῆς Πελοποννήσου. Ἐκεῖνος ὅμως ἐνδιαφέρεται μονάχα γιά

κράτη —καί στούς ἴδιους τοὺς Ἴσπανοὺς. Οἱ Γάλλοι μάλιστα δέν ἔχασαν τὴν εὐκαιρία νὰ διαβάσουν τοὺς τελευταίους «διαδίδοντας τρομερά πράγματα... στὴν εὐρωπαϊκὴ κοινὴ γνώμη... μέ τὴν κυκλοφορία εἰδικῶν φυλλαδίων», τὸ *ἄκρον ἄωτον* τῶν ὁποίων ἦταν τὰ δῆθεν προξενήματα τῆς Zafire, θείας τοῦ νεαροῦ σουλτάνου Μεχμέτ Δ', μέ τὸν ἐπίσης νεαρό Δόν Ζουάν τῆς Αὐστρίας ἀκριβῶς! (Ι. ΧΑΣΙΩΤΗΣ, Ἡ Κρήτη καί οἱ Ἴσπανοί..., σ. 359-363, ἀπ' ὅπου καί τὰ παραθέματα σέ εἰσαγωγικά. —Παρόμοια μέ τὸ προπαγανδιστικὸ φυλλάδιό πού μνημονεύει ὁ σ. στή σ. 361 σημ. 59 εἶναι καί μιὰ διφυλλὴ *Relatione dell' imbasciata fatta a S. M. Catolica e donativi presentatigli per parte del Gran Turco da un suo bassà, traportata dalla lingua turchesca nella spagnuola e da questa nel nostro idioma italiano*, Perugia 1649, ὁλοφάνερα μέ ψευδῆ τόπο ἐκδόσεως καί δῆθεν μεταφρασμένη ἀπ' τὰ τουρκικά (!), ὅπως καί μιὰ προγενέστερη τετράφυλλη *Copia d' una lettera scritta dal Gran Turco al re di Spagna tradotta in lingua italiana, con gli presenti insieme mandatigli, che sono di gran valuta...* In Milano et in Piacenza χ. ἔτος [1625;], ὅπου οἱ Ἴσπανοὶ καταγγέλλονται ὡς διασπαστές τῆς ἐνότητος τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου καί καταδότες, ὅπως καί τὰ ὄργανά τους, οἱ ἱησουῖτες... (ἀντίτυπα στῇ Γεννάδειο Βιβλιοθήκῃ).

120. Συνεχίζοντας ἀναγκαστικά τὴν ταλάντευσή τους ἀνάμεσα σέ Ἴσπανοὺς καί Βενετούς. Ἔτσι τὸ 1654 (ἕνα χρόνο μετὰ τὴν ἀναχώρησή τοῦ Ἰωάννη τοῦ Αὐστριακοῦ ἀπὸ τὴν Ἰταλία, βλ. πρόχειρα Ι. ΧΑΣΙΩΤΗ, ὁ.π., σ. 362 καί σημ. 63) ἡ Μάνη πλημμύρισε ἀπὸ ἀπεσταλμένους τῶν Βενετῶν, ἀλλὰ καί «τοῦ γιοῦ τοῦ Μιχαήλ βοεβόδα», πού «εἶχε ἐξισλαμισθεῖ» ἀπὸ παιδί καί εἶχε ἀποκτήσει μεγάλη δύναμη στό σεράι τοῦ σουλτάνου (Κ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, ὁ.π., σ. 145: Πρόκειται γιά τὸ Mihnea III (Mihail Radu) γιό τοῦ Radu Mihnea, ὁ ὁποῖος θά γίνεи ἡγεμόνας τῆς Βλαχίας τὸ 1658 (Δ. ΦΩΤΕΙΝΟΣ, Ἱστορία τῆς πάλαι Δακίας..., τ. 2, Βιέννη 1818, σ. 203-215. Μ. Μ. ΡΟΠΕΣΚΟΥ καί Α. ΒΕΛΔΕΑΝΟΥ, *Mihnea al III - lea (1658-1659)*, Βουκουρέστι 1982: εὐχαριστῶ τὸ φίλο Φλ. Μαρινέσκου γιά τὴ βοήθειά του), ὁπότε θά κορυφώσει τίς προσπάθειές του γιά τὴν ὀργάνωση ἐπανάστασης τῶν λαῶν τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου σέ συνεννόηση μέ δυτικοευρωπαϊκὲς δυνάμεις). Πάντως αὐτὴ ἡ πρώτη συνεργασία του μέ τοὺς Βενετούς γιά τὸν ξεσηκωμὸ τῆς Μάνης φαίνεται πὺς δέν εὐδοώθηκε, ἀφοῦ τὰ σχέδια προδόθηκαν ἀπὸ κάποιον Μανιάτη στοὺς Τούρκους —καί μάλιστα τὸ 1655 κυκλοφόρησε ἡ ἀνυπόστατη φήμη πὺς οἱ Ὀθωμανοὶ «ἀπεκεφάλισαν τὸν [δῆθεν] κύριον τῆς *Μολδοβλαχίας* [...] Μιχαήλ Ράδουλα, διότι προῦκάλεσε τὴν ἐξέγερσιν...» (Κ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, ὁ.π., σ. 148). Ἀλλὰ ἤδη ἀπὸ τὸ 1654 οἱ Μανιάτες εἶχαν ἀρχίσει παράλληλα νέο κύκλο διαπραγματεύσεων καί μέ τοὺς Ἴσπανοὺς. Ἀπότομα ὅμως οἱ διαπραγματεύσεις ἐκεῖνες ναυάγησαν μέ ἀφορμὴ τῇ σύμπραξί τῶν πρώτων στὴν ἐπιχείρηση Morosini τὸ 1659 (Ι. ΧΑΣΙΩΤΗΣ, Ἑλληνικοὶ ἐποικισμοί..., σ. 128-134) καί τὸ ζήτημα τῆς Μάνης δέν ἀπασχόλησε ξανά τὴν Ἰσπανία παρά μόνο τρία ὀλάκερα χρόνια μετὰ τὴ λήξή τοῦ Κρητικοῦ Πολέμου, στὰ 1672 (καί γιά τὴν ὕστερη αὐτὴ φάση μέχρι τὸ 1679, βλ. Ι. ΧΑΣΙΩΤΗ, ὁ.π., σ. 135-146). Μάλλον γι' αὐτὸν τὸ λόγο οἱ Μανιάτες εἶχαν στραφεῖ ἀπὸ τὸ 1663 πρὸς τοὺς δοῦκες τῆς Τοσκάνης, μέ τοὺς ὁποίους οἱ ἐπαφές γιά μετανάστευση γνώρισαν εὐτυχέστερη κατάληξη (ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΣ, Ὁ κατὰ τὸν δέκατον ἑβδομον αἰῶνα..., σ. 396-434).

κινήσεις αντιπερισπασμού¹²¹ καί, μετά τή λεηλασία τῆς Καλαμάτας τó Μάρτιο τοῦ 1659, θά τοὺς ἐγκαταλείψει, γιά νά ὑποστοῦν καί πάλι μόνοι τους τὰ ἀντίποινα τῶν Τούρκων¹²². Οἱ ἐλπίδες θά σβήσουν ὀριστικά δέκα χρόνια ἀργότερα μέ τήν πτώση τοῦ Χάνδακα, ὅταν οἱ ἄνεμοι θ' ἀλλάξουν κατεύθυνση καί θά γυρέψουν νά τοὺς ἀφανίσουν. Ἀλλά τότε οἱ Μανιάτες θά μετέλθουν ἄλλες στρατηγικές γιά νά ἀντιμετωπίσουν τή θύελλα¹²³).

121. Ὁ Α. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ, Ἐπαναστατικές κινήσεις..., σ. 239 ἔχει ἀποκαλύψει τήν προσπάθεια τῶν βενετικῶν πηγῶν νά ἀποσιωπήσουν (V. Coronelli, A. Valier [μέλος τῆς Συγκλήτου]), νά συσκοτίσουν (G. Brusoni [πού ἀφιέρωσε τó βιβλίο του στὸν ἱππότη Γεώργιο Morosini]) καί τελικά νά ἀντιστρέψουν τήν ἱστορική πραγματικότητα (S. Romanin, τοῦ γνωστοῦ κλίματος πού ἐπικρατοῦσε στó 19^ο αἰώνα), παρασύροντας καί τόν Κ. Σάθα. Καί τόν ἐπόμενο χρόνο (1972) ὁ Κ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, Ἡ Μάνη..., σ. 151 δημοσίευσε τó περιεχόμενο μιᾶς ἐπιστολῆς τοῦ Morosini πού ἔχει περάσει ἀπαρατήρητο μέχρι σήμερα, ὅπου ὁ ἴδιος δηλώνει πῶς εἶχε ὑπογράψει συμφωνία μέ τοὺς Μανιάτες (ἤδη ἀπ' τó Δεκέμβριο τοῦ 1658 στή Μῆλο, ὁ.π., σ. 149) ὅτι πρὶν ἀπὸ κάθε ἄλλη ἐνέργεια θά ἀπέκλειε τó Ἑξαμίλι! Ὅταν λοιπὸν κατέπλευσε τόν ἐπόμενο Μάρτιο μέ μοναδικό στόχο τή λεηλασία τῆς Καλαμάτας, φυσικά οἱ Μανιάτες ἀντέδρασαν καί ἀπαίτησαν τήν ἐφαρμογὴ τῆς συμφωνίας (βλ. παραπάνω σ. 213, σημ. 72). Ἀλλά ὁ Morosini τοὺς ἐξανάγκασε μέ τήν ἐπιμονή του, μέ τή θεατρικὴ ἀπόβασή του στὶς Κιτριές καί κυρίως μέ τή χρησιμοποίησή τοῦ γέροντα πρῶν οἰκουμενικοῦ πατριάρχῃ Ἰωαννικίου Β' (πού τόν πῆρε μαζί του γιά νά κάμψει τίς ἀντιρρήσεις αὐτές —κι ὄχι βέβαια γιά νά κατορθώσει νά ἐξεγείρει τοὺς ἤδη ἐξεγερμένους, τῶν ὁποίων τήν ἀγωνιστικὴ διάθεση ὁ ἴδιος ἐξυμνεῖ διθυραμβικά) νά τόν ἀκολουθήσουν ὑπογράφοντας «ἐν θερμῷ» δήλωση πίστεως καί ὑπακοῆς στοὺς Βενετούς. Οἱ Μανιάτες στή συνέχεια συμμετέσχαν ἀποφασιστικά καί μέ ἐνθουσιασμό στó ἐγχείρημά του. Ὅμως, μετὰ τίς ἐπιτυχίες στήν Καλαμάτα, ἡ λογικὴ τῶν πραγμάτων ἀπαιτοῦσε τή συνέχισή τῶν ἐπιχειρήσεων (Α. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ, ὁ.π., σ. 258), ἔστω καί μ' αὐτὴν τή στρεβλὴ ἀνάπτυξη ἀπὸ νότο πρὸς βορρά. Καί τότε ὁ Morosini τοὺς ἐγκατέλειψε ὀριστικά μέ ἀπίθανες προφάσεις καί ἀόριστες ὑποσχέσεις, προχωρώντας ἀπὸ τήν καταπάτησή τῆς συμφωνίας στήν πλήρη ἀθέτησή της (Κ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, ὁ.π., σ. 149-153. Α. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ, σ. 243, 257-259).

122. Κ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, ὁ.π., σ. 153-156: Ἐνῶ ὁ Morosini ἐπὶ ἓνα χρόνο δλόκληρο περιμένει δῆθεν τήν ἐγκρίση τῆς Συγκλήτου γιά τοὺς στείλει κάποια βοήθεια...

123. Βλ. τήν ἀνακοίνωσή μου «Ὁ Λιμπεράκης Γερακάρης καί ἡ πρώτη αὐτονόμηση τῆς Μάνης: Ὁθωμανικὸς δούρειος ἵππος ἢ βέλος στή φαρέτρα τῶν Φαναριωτῶν;» στή *Συνάντησή Ἱστορίας τῆς Μάνης (15ος-19ος αἰ.)*, Γύθειο 4-7 Νοεμβρίου 1993.

ΤΑ ΕΓΓΡΑΦΑ

Α΄. ΟΙ ΜΑΝΙΑΤΕΣ ΖΗΤΟΥΝ ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΡΟΞΕΝΟ ΤΗΣ ΙΣΠΑΝΙΑΣ
ΣΤΗ ΖΑΚΥΝΘΟ ΝΑ ΠΡΟΩΘΗΣΕΙ ΤΙΣ ΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ
ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ ΤΗΣ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ Η΄ ΤΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ
ΤΟΥΣ ΣΤΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟ ΤΗΣ ΝΕΑΠΟΛΗΣ

Οἷτυλο

17/27 Ἰουνίου 1646

A.S.V., *Provveditori da Terra e da Mar*, filza 1243, συνημμένο στήν ἐπιστολή ἀριθ. 41 τοῦ ἐπιτρόπου τοῦ στόλου Νικόλαου Contarini πρὸς τὴ Σύγκλητο (= Ἑγγρ. Δ΄). Ἀντίγραφο ἰταλικῆς μετάφρασης ἀπὸ τὰ ἰσπανικά(;), στὰ ὁποῖα εἶχε μεταφερθεῖ τὸ ἑλληνικὸ πρωτότυπο ἤδη ἀπὸ τὸ 1647, ὅταν ὁ πρόξενος τὸ διαβίβασε στὸ βασιλιά τῆς Ἰσπανίας, βλ. παρακάτω Ἑγγρ. Γ΄, σ. 236. Ἐπιγράφεται *Lettera scritta dal popolo di Brazzo di Maina a Giorgio Lattino console*. Παραλείπονται ἡ προσφώνηση καὶ οἱ ὑπογραφές πού ἴσως νά ὑπῆρχαν στὸ πρωτότυπο.

Habbiamo havuto la lettera di Vostra Signoria, con la quale ci dice qualmente, sendo Lei rittornata da Napoli, habbi trovato una lettera scritta di mano del signor Michiele de' Medici per nome della università di questa provincia, con la quale Vostra Signoria veniva solecitata per la conclusione del trattato già incominciato con il signor duca di Medina, per la cui partita restò imperfetto. Per il chè, fatto parte al signor marchese Fuente, ambasciatore del re in Venetia, et al signor almirante di Castiglia per compiacere alla volontà di questo popolo, sendosi questo partito alla volta di Spagna, di novo fu ripigliatto il medesimo negotiato col signor duca d' Arcos novo vicerè di Napoli, conforme al desiderio che noi tenemo di condursi ad habbitare in nuovi paesi, senza alcun reggio gravame, per vivere e morire sotto principe christiano e fugire da questo barbaro.

Ci scrive se parte o tutti della provincia siamo d' una stessa volontà, a chè rispondiamo che tutti per gratia di Dio siamo d' un medesimo parere pronti, quando qui capitasse per ordine reggio alcun capo con ufficiali per l' administratione della querra, di far conoscere al re quanto siamo valorosi i Liberi Laconi e Lacedemonij. Perchè siamo certi che al solo comparir dell' armata in queste rive i turchi restarano morti di tema, sendo a noi ben notti i loro pensieri. Chè, se haveremo arme —tanto neccessarie per la guerra— noi punto non li stimiamo.

Circa il quale proposito φ. [1°] Vostra Signoria ci richiede la quantità che bisogna per armar questo popolo, a chè si dice haversi bisogno di dodeci mille archibug[gi] alle mani, di quelli che si portano da Venetia, polvere, michi et altre cose neccessarie per armare vinti mille homeni, trovandosi anche in questa provincia tre o quat[tro] mille archibuggi. Per quanto aspetta alla ubidienza che si richiede, noi promettiamo di ubidire con riverenza e fe[de] cordiale a chi sarà mandato dal re et alli suoi ufficiali, mentre per la disciplina di guerra non vi è qui alcuno che non sappi maneg-giar armi. Cavalli e giumente mille in circa si trovano in questa provincia, e molto maggior [numero] in pochi giorni si può acquistare di Sparta et altri luoghi del nemico circonvicini. Selle e briglie solamente si mancano.

Circa poi la quantità di vasselli che fossero sufficienti per l' imbarco di queste genti quando prevalessse la pottenza dell' inimico, Vostra Signoria pò far il conto quante navi possano suplire per imbarcare quaranta mille e più persone con le loro robbe, se ben speriamo d' haver riuscir il contrario e che a noi venga fatto di acquistar novo regno al cattolico e christianissimo re di Spagna. Pure se ci convenisse partire, quando haveremo modo di tuore con noi tutti li nostri haveri, ogni uno haverà vittovaglie per il viaggio per un anno, così di carnagi come di altre cose neccessarie e per noi e per l' armata.

Nel rimanente noi tutti unitamente siamo separati dal Turco e giornalmente andiamo φ. [2°] depredando il suoi paesi. In particolare nelli teritorii di Sparta, Callamata e Passavà habbiamo fatto preda di più di diece mille pecore, havendo anco preso per via di mare diece fuste con morte e prigionia di molti turchi, che giornalmente si vanno riscatando. Per tanto non pensiamo aciò che possa succedere, ma solamente in tempo di tribulatione colochiamo ogni nostra speranza nelli aiuti di Sua sacra Maestà, con la quale già sette anni siamo in trattato o che ci mandi soccorso e capo, sotto il comando di cui possiamo far testa e mover guerra contro il barbaro, o pur che ci levi da questo paese, et a questo effetto già quatro anni habbiamo espedito il nostro vescovo et il signor Allessandro Ferano. Et di novo a Vostra Signoria replichiamo che non speriamo in altro, se non nel nostro christianissimo re di Spagna o che ci levi di qui con l' armata o che ci invii alcun capo per guereggiare.

Et in vero è gran utile ad un principe di potter amassar in un hora dodeci mille huomeni valorosi et prattichi della guerra et, avanzandosi solo vinti miglia di paese, trovar altri vinti mille greci tormentati dalla barbara generatione—e ciò, eccetuatte le armi, senza altra spesa imaginabile. E sappi Vostra Signoria che, se non si dà effetto a questo negotio prima che il Turco possa far testa, noi tutti andaremo a fil di spada. E questo peccato

caderà primieramente sopra il duca di Medina e secondariamente a Vostra Signoria. Onde preghiamo Vostra Signoria coadiuvarsi in opera tanta grata a Dio, e con le parole e coi fatti, assicurandola che noi haveremo sempre Lei e la Sua descendenza per nostri patroni.

Questa rissoluzione si può fare con participatione della Repubblica per darci soccorso per mare, acciò l' armata conducendosi al Examiglio tenga custodito quel passo fino all' acquisto totale della Morea, che all' hora poi si potrà fortificare, Dio ci agiutará. Niente agiungo d' vantaggio in simil proposito, perchè con la lettera scritta in lingua italiana diedi conto a Vostra Signoria di quanto bisogna.

E la presente si è formata col consenso di tutti della provincia, che a questo effetto si radunorono, vescovi e primati di ogni luogo, i quali sottoscriverano con la propria mano, restando servitori a Vostra Signoria.

Da Vitulo li 17 giugno 1646.

*Tutti gli habbitanti del Brazzo di Maina
scriviamo et riverimo Vostra Signoria.*

Β'. ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ COLLATERALE ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΟΡΟΥΣ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΤΩΝ ΜΑΝΙΑΤΩΝ ΣΤΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟ ΤΗΣ ΝΕΑΠΟΛΗΣ

Νεάπολη

8 'Ιουνίου 1647

A.S.V., δ.π., συνημμένο δ.π. 'Αντίγραφο ιταλικής μετάφρασης από τὰ ισπανικά. 'Επιγράφεται *Deliberatione fatta in Napoli nella consoluta¹ del Consiglio Colaterale per ordine del signor duca d' Arcos. Στο τέλος: Capitulationi fatti con li mainoti in Napoli.*

Nella zonta che Vostra Eccellenza ne commandò tener in la Galaria il sabato primo di questo mese, vista et considerata la rellatione che de ordine di Vostra Eccellenza gli havevano fatto il regente Mattia de Casanate et duca di Caireano², si rissolse convenire al servizio di Dio nostro Signore et de Sua Maestà et beneficio di questo Regno che vengano i mainoti a popolar in esso, per essere gente atta alla militia et alla lavoranza.

[1]. Et perchè per adesso Sua Maestà non gli può dare vasselli bastanti, si vengano con quelli che loro tengono et li daranno li baroni del regno che li voglino, con li quali potranno venire in più volte con le loro famiglie et

1. Διάβαζε consulta.

2. Διάβαζε Caivano.

beni franchi, prevenendo li detti baroni di lochi delli quali vengono a popolare, perchè gli ricercano senza causar inbarato et confusione nel regno.

[2]. *Et perchè possano con più commodità introdurre la loro habitatione in questo regno, se gli concederà alli detti mainoti essencione et franchezza per anni quindecim dal giorno che haveranno fatto la popolatione di tutte le impositioni che si hanno imposto o se imponderanno per la reggia corte, se bene siano per causa della propria difesa o conservatione del regno, con fargli essenti ancora de qualunque alloggiamento de' soldati, transiti et commissarii φ. [1°] di campagna, come ancora di qualunque contributione et altra impositione ordinaria et straordinaria, con dichiarazione che, edificando case erme et dandoli li usentigli¹, se gli darà privileggio ch' in nissun tempo possano alloggiare nelle loro case.*

[3]. *Che nelli lochi delli baroni o dominicali habbino i mainoti da essere trattati et reputati come li de' più vassali de Sua Maestà, et nelli passi e duane come alli coronesi.*

[4]. *Che nelli lochi de' baroni che popolaranno a parte se gli habbia de dare habitatione e case a costo delli baroni, pagando de quelle il censo a raggion di cinque per cento, restando nell' arbitrio delli detti mainoti se voranno far la spesa della fabrica pagando il censo del suolo. Et, in tanto che non haveranno gli edificii, possano far le barache con pigliarsi il legname delli boschi di donde li piglia la reggia corte.*

[5]. *Che nella popolatione a parte che li mainoti faranno nelli lochi de' baroni, in ogni una di esse si habbi de 'dificar una chiesa a costo del barone del miglior modo che si può, la quale si haverà de adornar et ampliar dalli detti mainoti con facultà che se gli ottenirà dal papa licenza de administrar li sacramenti conforme il rito greco, restando però sotto della giurisdictione del vescovo delle diocesi, promettendo Sua Eccellenza di diffender la natione et tener particolar protetione di essa perchè si consacri nel suo rito greco.*

φ. [2°] [6]. *Che nelli detti lochi che popolaranno la giustitia sii amministrata dalli capitani et governatori che nominaranno li baroni ogni uno nella sua terra conforme le constitutioni del regno. Et non essendo il capitano o governatore, se gli dia un assessore. Li quali habbino de dare il sindacato dopo dell' anno, conforme la pramattica, lassando alle considerationi delli baroni de dare dette cariche, quando si trovi persona idonea et a proposito, della natione greca.*

[7]. *Che li medesimi mainoti nominano i suoi sindici et elletti della*

---

1. Διάβαζε utensigli (ὀρθότ. utensili).

medesima maniera che è de' più università del regno, li quali habbino de tenere il governo dell' abbondanza et de più cose universali, nominandosi il sindaco delli nobili o ricchi. Li eletti habbino da essere quattro, due delli nobili o ricchi et li due delli lavoratori et poveri, li quali habbino da dar conto della loro administratione conforme alli de' più sindici et eletti del regno. Et ancora possano nominare camarlengo per le guardie de note et altre cose, il qual camarlengo se habbi de aprovar dal barone.

[8]. Li baroni haveranno da repartir li territorii alli mainoti conforme alla popolatione che faranno et temiranno di bisogno atento il numero delle loro famiglie et persone, dandoli li detti territorii a lavorare a censo conforme resteranno d' accordo per mezo di due persone che nominaranno li baroni, et li mainoti. Et della medesima maniera si accordaranno per il ganado¹ che gli daranno li baroni,

[9]. et li altri particolari che voranno, con dichiarazione che alli baroni restano liberi et alla loro dispositione li molini, forni, centimoli², corricine³, proibendo et cosi medesimo la portolania con gli de' più corpi feudali che tengono de Sua Maestà, potendo li mainoti poner impositione o far tanse tra di loro con li requisiti che si acostumano, senza che li baroni tengano in essi cosa alcuna.

[10]. Volendo li mainoti applicarsi alla marinaria, lo possano fare per quello che tocca a mercancia et negotiatione, proibendoli espressamente la //piratica// sotto gravissime pene senza la licenza di Sua Maestà o di Sua Eccellenza.

[11]. Sua Eccellenza, in consideratione di quel che ha da risutar del real servicio che vengono li mainoti a popolar in questo regno et a servir Sua Maestà, supplicheranno la Sua Grandezza et Real Clemenza con honorar li vescovi, primati e nobeli di pensione corforme alla loro qualità, impegnando Sua Eccellenza le persone habili alla militia, dandogli li posti et carichi che meritano et, in caso di morte, che si dia la mettà alli figli et padri.

[12]. Che li vescovi habbino de dar l' obbedienza al papa, con il quale Sua Eccellenza li habbi a diffender et favorire impetrandoli l' uso et esercizio conforme il rito della Chiesa Greca. Et che alli detti vescovi Sua Eccellenza dia pension conveniente, conforme a quelli che assistono alle chiese di Napoli e Messina. Et che habbino d' avere li mainoti un maestro di scola per insegnar et adottrinare li figlioli et gioveni.

---

1. Διάβαζε granado.

2. Διάβαζε cantimoli.

3. Corrivine;

[13]. *Che li mainoti daranno a Sua Eccellenza diece mille soldati, per li quali Sua Eccellenza gli darà vasselli o tartane come meglio si potrà, li quali si habbino da ritrov[arsi] qui per gli 20 di settembre, soccorrendoli Sua Eccellenza dal giorno dell' imbarco fino che arrivino in Napoli havendo da servir solo due campagne o in mare o in terra, donde Sua Maestà tenirà bisogno d' essi, dandoli il soldo come alli più soldati.*

Queste capitulationi saranno confirmate da Sua Maestà. Et intanto darsegli il dispaccio per cancelleria per animar li mainoti che vengano, rimettendo il tutto alla prudenza di Vostra Eccellenza.

Terminato in Napoli con li mainoti a 8 di giugno 1647.

Γ'. ΕΚΚΛΗΣΗ ΤΟΥ ΠΡΟΞΕΝΟΥ ΤΗΣ ΙΣΠΑΝΙΑΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΛΑΤΙΝΟΥ
ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΙΩΑΝΝΗ ΤΗΣ ΑΥΣΤΡΙΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ ΤΗΣ
ΜΑΝΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ

Ζάκυνθος

10 Μαΐου 1648

A.S.V., δ.π., συνημμένο δ.π. Ἀντίγραφο (ιταλικῆς μετάφρασης ἀπὸ τὰ ἰσπανικά;). Ἐπιγράφεται *Lettera scritta da Giorgio Lattino console al principe Don Giovanni d' Austria*. Ἡ ὑπογραφή παραλείπεται.

Serenissimo Prencipe,

Dopo che ha piaciuto a Dio nostro Signore di dar a Vostra Altezza Serenissima una vittoria così gloriosa e così segnalata, della conquista di cottoesto regno già da tutto il mondo tenuta per negotio molto disperato, con applauso universale non solo de tutti i fedeli vassali di Sua Maestà e de' principi christiani che per ogni parte si è cantato il Te Deum, ma con terrore de' nemici, particolarmente del Turco, che credeva nelle congiunture presenti agrandir maggiormente il suo imperio terminata che haverebbe l' impresa di Candia.

Chè intimoriti hora i turchi per il felice successo si pronosticano ogni male, e prevedono una lega et unione d' armate sotto il felice auspicio de Vostra Altezza Serenissima per iscacciarli non solo dal Regno di Candia, ma anco per travagliare li loro stati, al presente per la natura rigida del re molto travagliati, che rende le milicie disubidenti e tiene con timore i grandi, et i suoi vassali christiani per le molte gravezze in tutta desperatione, che facilmente se ne potrebe vedere qualche gran revolutione del suo imperio. Già nel Mar Negro si apparecchiano cosachi per infestar quelle riviere fino le boche del Canal di Costantinopoli, cosa che rende molto terrore a quella

città. In Persia si sentono mottivi per rihaver Babilonia. Nella Nattolia si publica qualche ribelione. Et nell' Albania, per li prosperi successi della Reppublica nella Dalmacia, con qualche fomento sono per rivolgersi contro il Turco.

Ma tralasciando, Serenissimo Prencipe, tutte le sopradette cose, verò al particolare già praticato per privar al presente il Turcho delle provincie della Morea, esauste di gente d' armi, con piazze molto debboli e con vassali tutti greci christiani che le habitano, pronti a prender l' armi e seguir l' insegna della Santa Croce, quando con sicurezza d' assistenza lo pottessero fare. Il chè seguirebbe senza spesa e con facilità per la parte della provincia del Brazzo di Maina, popoli liberi, armigeri et molto devoti al servizio di Sua Maestà, et che promettono tutti uniti, quando gli sarà data la commodità di poterlo fare, di mettersi all' impresa, come si offeris[cono] nell' allegata scrittura, copia della quale ho inviato a Sua Maestà, Dio Lo guardi, fino l' anno passato per mezo del signor marchese della Fuente, ambasciator in Venetia, e del signor duca d' Arcos, che per altre occupationi non s' è possuto dare principio, forse risservato alla grandezza di Vostra Altezza Serenissima per trionfar anco in Levante contro il barbaro con acquisto de stati a gloria del Signor Iddio e bene della christianità, et nell' istessa parte dove pure trionfò la felice memoria del serenissimo signor Don Giovanni d' Austria dell' armata navale del Turcho, che liberò poi dalli suoi timori tutto il christianesimo. Et ripigliarò la pratica con sicurezza di' ottenersi l' intento, quando da Vostra Altezza Serenissima mi sarà comandato. Humile e prostrato m' inchino e baccio i piedi a Vostra Altezza Serenissima.

Di Zante li 10 maggio 1648.

Di Vostra Altezza Serenissima

Δ'. Ο ΕΠΙΤΡΟΠΟΣ ΤΟΥ ΣΤΟΛΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΣ CONTARINI ΕΝΗΜΕΡΩΝΕΙ ΤΗ ΒΕΝΕΤΙΚΗ ΣΥΓΚΛΗΤΟ ΓΙΑ ΤΑ ΣΧΕΔΙΑ ΤΟΥ ΠΡΟΞΕΝΟΥ ΤΗΣ ΙΣΠΑΝΙΑΣ

Ζάκυνθος

16 Μαΐου 1648

A.S.V., *Provveditori da Terra e da Mar*, filza 1243, έπιστολή άριθ. 41. Πρωτότυπο.

Serenissimo Prencipe,

Da questo console di Spagna Giorgio Latino mi furono communicate due lettere che saranno ingionte, la prima scrittagli dall' università di Brazzo

di Maina l' anno '46, in cui si vede la propensione antica di quei popoli di sottomettersi al dominio della Maestà Cattolica, chiedendo al vicerè di Napoli capi et armi per l' impresa di Morea con il concerto dell' armata di Vostra Serenità, che havesse a tratenersi al Stretto di Corinto, et, in ogni caso di sinistro evento (da loro non temuto), dimandano il modo d' imbarcar 40 mila persone per esser ricercate in quel regno. Sopra le loro istanze dal Consiglio Collaterale furono formati capitoli intorno al modo di ricever e governar quei popoli in qualità de sudditi con molti altri particolari, che Vostre Eccellenze vedranno distintamente nella copia de' medesimi che Le trasmetto, tradotti dall' idioma spagnolo.

Sospeso però rimase (cred' io) l' effetto per i torbidi fin' hora φ. [1'] durati in quel regno, per la di cui conseguita tranquill[ità] il medesimo console nella seconda lettera passa ufficio di rispetto e di contento col prencipe Don Giovanni d' Austria ripieno di sensi molto rilevanti agl' interessi dell' Eccellenze Vostre e della christianità tutta, conoscendolo io ingenuamente sviscerato nel servizio di Vostra Serenità, anco per gl' avisi che comunica a' rapresentanti sempre, sinceri e fruttuosi.

Zante li 16 Maggio 1648 stil nuovo.

Nicolò Contarini commissario.

Ε΄. ΕΚΚΛΗΣΗ ΤΩΝ ΜΑΝΙΑΤΩΝ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΙΩΑΝΝΗ ΤΗΣ ΑΥΣΤΡΙΑΣ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΜΑΔΙΚΗ ΜΕΤΑΦΟΡΑ ΚΑΙ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥΣ ΣΤΗΝ
ΚΑΤΩ ΙΤΑΛΙΑ

Λαγκάδα Μάνης

20/30 Μαΐου 1648

A.S.V., *Provveditori da Terra e da Mar*, filza 1243, συνημμένο στη διαβιβαστική έπιστολή αριθ. 44 του έπιτρόπου του στόλου Νικολάου Contarini προς τή Σύγκλητο από Ζάκυνθο 7 'Ιουνίου 1648. 'Αντίγραφο ιταλικής μετάφρασης από τά έλληνικά(;). 'Επιγράφεται *Lettera scritta dall' università di Brazzo di Maina al prencipe Don Giovanni d' Austria, eccetera*. Παραλείπεται ή ύπογραφή.

Serenissimo signore,

Adoriamo Vostra Serenità noi Liberi Laconi, al pressente nominati Manioti. E finalmente congratulandosi del dignissimo et sapientissimo governo di Vostra Serenità, alla quale preghiamo Dio compiacersi conceder vita, afine che movendosi a pietà di noi possa definir il negotiato tanto grato a Dio di farsi partire da qui già ott' anni intrapreso, primieramente dal duca

di Medina, secondariamente dall' ammirante et ultimamente dal duca d' Arcos. Questo trattato dal canto nostro non si è già mai mancato d' eseguire, anzi habbiamo sempre mostrato ogni prontezza, col' essersi portati alcuni di noi in persona a quelle parti per stabilirlo. Et se non si è effetuato, <è> per colpa di quelli signori, non havendo mandato vasselli a levarci sì come ci havevano promesso. Hora di novo venimo a supplicare Vostra Serenità et il potentissimo nostro re degnarsi d' usarci la carità di mandar vasselli e tutta l' armata per imbarcarsi, per vivere sotto gl' auspicj di Vostra Reale Altezza, con l' assistenza di cui e prima col favor del Signor Iddio faremo molti danni al Turco, con speranza d' acquistare col mezzo d' una vittoria contro i barbari nuovi regni al re nostro signore.

Noi siamo prontissimi di prender l' armi e sparger il sangue in servizio del christianesimo, perchè vediamo le calamità continue che patisse il regno di Candia, il qual ridotto che sarà sotto il poter del Turco, si voltarà contro noi e ci arostirà tutti vivi per gl' oltraggi gravissimi φ. [1^a] havuti da noi. Dunque, prostrati a' piedi Soi supplichiamo Vostra Sereñità stabilire et ultimar quest' affare già incominciato da quelli signori per acquistar merito presso Dio e lode degl' homini, collocando noi le nostre speranze prima nel nostro potentissimo re e poi in Vostra Serenità, sendo noi al nume[ro] di quindici milla huomini da guerra, valorosissimi, pronti a morire nel servizio del nostro re, pregando Sua Reale¹ Maestà conceder vitta a Vostra Serenità per aiutarsi a condurrsi a cottoesto regno.

La presente car[ta] fu scritta da Michel de Medici per ordine de tutti i vechi e primati, radunati a quest' effetto da Calamata fino all' estreme parti [del] Brazzo de Maina, e così l' 'a scritto a Vostra Serenità.

Di Langada li 20 maggio 1648.

Humile servo di' Vostra Serenità

ΣΤ'. Ο ΕΠΙΤΡΟΠΟΣ ΤΟΥ ΒΕΝΕΤΙΚΟΥ ΣΤΟΛΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΣ CONTARINI
ΠΡΟΤΕΙΝΕΙ ΣΤΗ ΣΥΓΚΛΗΤΟ ΤΗΝ ΥΙΟΘΕΤΗΣΗ ΤΩΝ ΣΧΕΔΙΩΝ ΤΟΥ
ΠΡΟΞΕΝΟΥ ΤΗΣ ΙΣΠΑΝΙΑΣ ΜΕ ΣΚΟΠΟ ΤΗ ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ
ΜΑΝΙΑΤΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΥΠΕΡΑΣΠΙΣΗ ΤΟΥ ΧΑΝΔΑΚΑ

Ζάκυνθος

13 'Ιουνίου 1648

A.S.V., *Provveditori da Terra e da Mar*, filza 1243, επιστολή ἀριθ. 45.
Πρωτότυπο.

1. Διάβαζε Divina.

Serenissimo Prencipe,

In due mano di riverentissime lettere, di numero 41 e 44, rapresentai a Vostra Serenità l' anticha divotione de' popoli di Brazzo di Maina verso la Maestà Catholica, trasmesse da me all' Eccellenze Vostre tutte le copie di lettere, e capitoli ancora, con quali, sopra l' istanze fatte da quell' università al vicerè di Napoli, furono stabiliti i modi di riceverli in quel regno, quali pure con reiterate premure hanno scritto per il medesimo effetto al prencipe Don Giovanni d' Austria con esibitioni di impiegar la gente armata in servizio di Sua Maestà.

Questo console di Spagna, da cui hebbi la communicatione di tutti questi trattati, sarebbe attissimo per concludere qualche buon partito a servitio di Vostra Serenità, quando dal prencipe Don Giovanni d' Austria (da cui il medesimo console attende la risposta per facoltà di ripigliar le pratiche) le fossero prescritte le regole proprie et aggiustate. Perchè senza dubio quei popoli, che tengono in somma veneratione il nome del re catholico, all' apparir d' un capo napolitano con reggie insegne in quelle parti si ridurrebbero a tutti i segni di dipendenza. E quando fossero preordinati i concerti a difesa di Candia, nell' istesso tempo che si cavasse la φ. [1^a] gente inutile per ricoverarla in Napoli, si potrebbe col pegno in ma[no] valersi della più brava gente in servizio dell' Eccellenze Vostre, tenendosi il maggior bisogno di militie nelle congiunture presenti. Et in mare anco con i bregantini che hanno mainoti potrebbero esser impiegati.

Il medesimo console, pur chè il prencipe Giovanni d' Austria glie lo commandi, mi promette adoperarsi con frutto singolare dell' Eccellenze Vostre in sì importante negotio, non solo col far venir qui i capi principali di quell' università, ma con il transferirsi anco in persona in quelle parti per più facile condotta dell' affare, ben certo che il concetto ch' egli tiene appresso quei popoli gioverebbe grandemente agl' interessi dell' Eccellenze Vostre, verso li quali non può esser più divoto e ossequente, tanto più che questo è un trattato che non costa denaro, e con buone directioni può partorire notabile publico servizio.

Se nel mio ritorno in patria al fine della campagna —che spero senza dubio dalla publica charità— troverò l' affare in piedi, vi prestarei la mia assistenza o qui o a Cerigo, ove il medesimo console vi si porterebbe conforme gl' ordini che tenesse, per poter anco con la vicinanza di quell' isola maneggiar più commodamente i trattati. Gratie et cetera.

Zante li 13 giugno 1648 stile nuono.

Nicolò Contarini commissario.

RIASSUNTO

MAINA NELL' OCCHIO DEL CICLONE. PIEGHE IGNOTE DELLE TRATTATIVE COL REGNO SPAGNUOLO DI NAPOLI (1639-1648)

Dopo le grandi insurrezioni del primo Seicento gli abitanti di Maina, praticamente quasi sempre indipendenti dal dominio ottomano, acquistarono già negli anni '30 una notevole potenza in mare come pirati, mentre le loro incursioni terrestri contro le provincie convicine di Messenia e Laconia diventavano sempre più dense e intense. Per affrontare le ovvie rappresaglie dei turchi, che progettavano l'aggiogamento completo e definitivo di Maina, i capi del paese si rivolsero di nuovo ai vicerè di Napoli, con cui entrarono in lunghissimi trattati (1639-1648) mirando all'intervento militare spagnolo coll'oggetto di "liberare la Morea" o, in caso di sconfitta, di far passare la popolazione mainota (che numerava 30-40.000 anime) alle terre dell'Italia del Sud. Ma la decadenza della Spagna rendeva riluttante l'atteggiamento dei vicerè, mentre la risolutezza degli ottomani e la posizione definitivamente ostile dei veneziani facevano sorgere i lati deboli dei progetti e mettevano in rilievo l'impossibilità della loro realizzazione.

Per uscire dal vicolo circo i mainoti si trovarono giocando un gioco doppio tra spagnuoli e veneziani, nel loro tentativo d'eccitare l'interesse anche di questi ultimi, i quali però, come è noto, non desideravano mutamenti dello *status quo* in quell'area sensibile. Naturalmente tali tentativi fallirono presto, e non prosperarono nemmeno quando scoppiò la guerra di Candia. Ciò nonostante, i mainoti aumentarono gli attacchi contro gli ottomani. Però l'occupazione di quasi tutta l'isola di Creta (eccetto Candia) pregiudicava anche la mala fine di Maina. Intanto, nel 1647 gli spagnuoli decisero di acconsentire di nuovo (dopo l'inefficace contratto del 1641) alle disperate suppliche dei mainoti collo scopo esclusivo di trasportare tutte le forze militari di Maina per usarle nella guerra di Trent'Anni (senza curarsi della fortuna della popolazione rimanente), ma tale disegno andò a monte per causa della rivoluzione di Masaniello a Napoli.

Questa situazione imbarazzante continuò a generare a lungo dei piani utopistici e a volte assurdi, che si colmarono in quello del commissario dell'armata veneziana Nicolo Contarini, il quale, trascinato dalle promesse dello scaltro console di Spagna in Zante Giorgio Latino, s'immaginò di poter usare le capacità militari dei mainoti nella difesa di Candia per mezzo degli spagnuoli e non tramite accordi diretti con loro, sperando così di evitare il riconoscimento (dalla parte veneziana) dell'importanza strategica di Maina e il patto fermo che loro pretendevano sempre: la liberazione di tutta la Morea.

ANTONIO PARDOS